

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

RAZPRAVE
DISSERTATIONES
XXXIII

Andreja Žele

BESEDNI RED V SLOVENŠČINI

LJUBLJANA
2025

ISBN 978-961-268-117-3
BESEDNI RED V SLOVENŠČINI
RAZPRAVE
DISSERTATIONES
XXXIII

SLOVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI IN UMETNOSTI
ACADEMIA SCIENTIARUM ET ARTIUM SLOVENICA

RAZRED ZA FILOLOŠKE IN LITERARNE VEDE
CLASSIS II: PHILOLOGIA ET LITTERAE

RAZPRAVE
DISSERTATIONES
XXXIII

Andreja Žele

BESEDNI RED V SLOVENŠČINI

LJUBLJANA
2025

NA SEJI II. RAZREDA
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 5. NOVBEMBRA 2024
IN
SPREJETO NA SEJI PREDSEDSTVA
SLOVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI IN UMETNOSTI
DNE 28. JANUARJA 2025

RAZPRAVE II. RAZREDA
DISSERTATIONES CLASSIS II
XXXIII

Andreja Źele
BESEDNI RED V SLOVENŠČINI

Jezikovni pregled: Melita Zemljak Jontes

Izdala in založila: Slovenska akademija znanosti in umetnosti

Prelom, priprava in tisk: SETZER, Danilo Radanović s.p.

Naklada: 300 izvodov

Ljubljana, 2025

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

811.163.6'367.4
ŽELE, Andreja, 1963-

Besedni red v slovenščini / Andreja Źele. – Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2025. – (Razprave / Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Razred za filološke in literarne vede = Dissertationes / Academia scientiarum et artium Slovenica, Classis II: Philologia et litterae ; 33)

ISBN 978-961-268-117-3
COBISS.SI-ID 245946883

Andreja Žele: BESEDNI RED V SLOVENŠČINI

Namen monografije je predstaviti besedni red kot osnovni skladenjski pojav v slovenščini. Ker v slovenščini besedni red ni tesno povezan oz. ni obvezno neposredno odvisen od siceršnjih skladenjskih oz. slovničnih razmerij, ostaja pri rabi slovenščine premalo opazen. Ravno zaradi te njegove logično-pomenske prožnosti ostaja in postaja preveč samoumeven, kar je tudi za naravnega govorca slovenščine lahko zavajajoče. Posledično je vloga besednega reda premalo poudarjena in premalo sproti obravnavana.

Uvedba členitve po aktualnosti in s tem funkcionalne perspektivizacije v skladenjske analize je opozorila na različne načine, po katerih se misel lahko odraža oz. ubesedi v skladnji; tako je razširila védenje o dejanskih zmožnostih skladenjskega delovanja posameznih jezikov v sporočanju. Zmožnost besedilnega sporočila je namreč hkrati zmožnost jezika. Vse naštetost sestavlja tvorčev sporočanski načrt in njegovo sporočansko perspektivo, stopnjo sporočanske smiselnosti pa se dá razbrati šele iz besedila oz. s stopnjo interakcije med tvorcem in prejemnikom.

Monografija skuša tako s teoretičnim opisom kot s praktično analizo predstaviti glavne dejavnike in glavne sestavine besednega reda, ki je ravno zaradi specifik slovenščine kot jezikovnega sistema v celoti vsaj do neke mere tudi slovenski besedni red. Z vidika aktualnostnočlenitvene zastavitve slovenskega besednega reda pa je v monografiji večkrat opozorjeno na glavne usmeritve členjenja po aktualnosti, ki jih je treba upoštevati in vključevati na vseh ravneh oblikoskladenjske obravnave in v vseh skladenjskih enotah, od skladenjsko najenostavnejših do skladenjsko najzapletenejših.

VSEBINA

Uvod	9
I Besedni red – členitev po aktualnosti –aktualnostnočlenitveni besedni red	15
1.1 Členitev po aktualnosti kot funkcijska perspektiva upovedenega	18
1.2 Aktualnostnočlenitveni besedni red z vidika dejavnikov, ki ga določajo	19
1.3 Določanje aktualnostnočlenitvenih prvin ali njihovih položajev znotraj povedi	20
1.4 Podporni osnovni pojmi	21
II Kategorialne lastnosti in skladenjskopomenski pojavi z neposredni vplivom na besedni red	27
2.1 Glagolske kategorije z neposrednim vplivom na besedni red	29
2.2 Glagolska vezljivost in kontekst	34
2.3 Skladenjske prvine in pojavi z neposrednim vplivom na besedni red	36
2.3.1 Diateza: možnosti ubeseditve	36
2.3.2 Deiktičnost	39
2.3.3 Konektorji	41
2.3.4 Elipsa	44
III Merila za določanje besednega reda	47
3.1 Stavčna poved	50
3.1.1 Glagolska vezljivost kot pomensko-skladenjska zasnova in skladenjska os stavčne povedi	50
3.1.2 Jezikovnosistemski (slovenski stavčni vzorci) in aktualnostnočlenitveni prikaz stavčne povedi	59
3.2 Večstavčna oz. zložena poved	86
3.2.1 Slovenske zložene povedi z vidika jezikovnosistemske (medpropozicijske /MP/) in aktualnostnočlenitvene /AČ/ analize	90
3.3 Besednozvezna stava: nestalna in stalna	102
3.3.1 Nestalne besedne zveze	102
3.3.2 Stalne besedne zveze	106
3.4 Naslonska stava oz. naslonski niz	106
3.4.1 Naslonski niz kot kontekstna in aktualnostnočlenitvena prvina	108
3.4.2 Nikalnica v naslonskem nizu	111

IV Analiza gradiva	115
4.1 Ritem – stil – zvrst: osredotočenost na zapisana besedila	117
4.1.1 Govorjeno nasproti pisano: Zakaj imajo prednost zapisana besedila?	119
4.1.2 Prehod govora v zapis	120
4.1.3 Napotki za analizo	121
4.2 Aktualnostnočlenitvena analiza besedil	122
4.2.1 Tematska organizacija in tematski potek besedila	123
V Viri in literatura	151
VI Povzetek/Summary	157

UVOD

Slovenščina je besednoredno fleksibilna, tj. nima obveznega stalnega slovničnega besednega reda.¹ V primeru slovenskega besednega reda bi lahko govorili o aktualnostnočlenitvenem besednem redu v slovenščini. Slovenski besedni red temelji na členitvi po aktualnosti in je zato izrazna (ubesedena) uresničitev funkcionalne perspektive določenega sporočila: služi za izražanje stališč in pomenskih poudarkov tvorca oz. govorca in zato je aktualnostnočlenitveni besedni red.² Aktualnostna členitev hkrati daje možnost, da se določene vsebine ne ubesedijo ali ubesedijo skladno z želeno funkcionalno perspektivo konkretnega sporočila. Aktualnostna členitev funkcionalno upovedovalno izoblikuje poved tako, da želeno sporočilo ustrezno osmisli, in je tudi eden izmed izhodiščnih razlogov, zakaj se stavek razširi v nadstavčno poved. Sicer pa so aktualnostnočlenitvena pravila izgradnje stavčnih in besedilnih sporočil splošnojezikovna: v procesu upovedovanja sledijo linearni ubeseditvi, ki je tudi zaktualizirano linearna, ker je pogojena z različnimi funkcijskostilnimi in praktičnostilističnimi dejavniki.³

Pri nadaljnji obravnavi izhajamo iz splošnoznane ugotovitve, da razvrstitev besed v višje skladenjske enote ni monofunkcionalna, in to velja tudi oz. še posebej za slovanske jezike. Poleg jezikovnosistemskih zakonitosti, ki so značilnost posameznega jezika, besedni red oblikujejo vsakokratna

¹ Ravno izraz »prosti« v sintagmi »prosti besedni red« je bil že velikokrat upravičeno pospremljen z opozorilom, da ne gre za nikakršno poljubnost stave besed, ampak da sta z njim označena zlasti nevezanost razvrstitve besed na točno določen položaj in posledično aktualizacijsko razvrščanje sporočanega. Tako je tudi češčina po F. Danešu (1957) »jazyk s volným slovosledom, ale nikoli libovolným«, ki besedni red prilagaja upovedovalni dinamiki konkretnega sporočila.

² Temeljna pomenska enota sporočila je propozicija ali pomenska podstava, ki je hkrati miselni stavčni vzorec, ki je v procesu upovedovanja oz. ubesedovanja podvržen členitvi po aktualnosti.

³ V novejšem času je vpliv zvrstnih in stilnih dejavnikov na členitev po aktualnosti na primeru strokovnih besedil na kratko predstavil in pokomentiral T. Korošec (1981).

kontekstna aktualnost in tudi zvrstne in stilske potrebe konkretnih sporočil. Besedni red je vezan na linearno razvrstitev besed v stavčni povedi kot najmanjši sporočilno zaključeni enoti z lastno sporočanjejsko perspektivo; stavek oz. skladenjski vzorec stavka kot prvenstveno zgradbeno enoto pa skupaj s stavčnoočlenskim besednim redom sousmerja krovni aktualnostnočlenitveni besedni red oz. funkcionalna stavčna perspektiva.⁴ Termin »funkcionalna perspektiva povedi« (»funkční perspektiva větná« ali »functional sentence perspective«) je prvi uporabljal Vilem Mathesius (1947), za njim ga je povzel Jan Firbas (1982). Pri nas se znotraj členitve po aktualnosti uporablja pojem »oblikovanje sporočilne perspektive povedi« (Jug Kranjec 1981), ki poudari interakcijo med skladnjo, informativnostjo in komunikacijsko situacijo (prim. Beaugrande, Dressler 1992: 61). Hkrati pa poudari tudi sporočilno dinamiko upovedenega v konkretnem kontekstu: sporočilna dinamika načeloma narašča linearno v smeri tvorbe besedila, tj. z leve proti desni, in je obratnosorazmerna s kontekstno navezanostjo (Grepl idr. 1987: 557) in premosorazmerna z dodanimi informacijami. Znotraj upovedovanja se torej sporočilna dinamika intenzivira v smeri od izhodišča sporočila (ki je vsaj delno znano iz konteksta in zato najmanj informativno, izraža temo) do jedra sporočila (ki iz konteksta ni znano in zato najbolj informativno, izraža remo).

Znotraj stavčne povedi stavčnoočlenski red uvaja zlasti smiselna skladenjskopomenska razmerja – slovnična zgradba povedi teži k večji besednoredni stabilizaciji, aktualnostnočlenitveni red pa uvaja način izražanja ubesedenih delov sporočila in razmerij v neposredni povezavi s stvarnostjo;⁵

⁴ Pojem perspektivizacije v skladnji se opredeljuje kot hierarhizacija uporabljenih besed glede na njihovo sporočanjejsko vrednost v pogojih posamezne konkretne komunikacije (prim. M. Ivić 1976). Obravnava skladnje pa temelji na obravnavah funkcionalne perspektive stavčne povedi v povezavi s kontekstom: ista vsebina je lahko ubesedena z različnih perspektiv, npr. *Boli me glava, ker sem sedela na prepihu* nasproti *Sedela sem na prepihu, zato me boli glava*.

⁵ Stavčnoočlenski oz. skladenjskopomenski besedni red je nekontekstni, medtem ko aktualnostnočlenitveni besedni red vključuje kontekst. Kontekst pa vključuje še vidik tvorca/govorca, ki glede na prednostno zaporedje zaznav aktualne stvarnosti pri tvorcu uvaja psihološki osebek, in ta je opredeljen kot tematsko izhodišče povedi. Torej v slovenščini in tudi npr. v češčini, tj. v jezikih s prevladujočo aktualnostnočlenitveno stavbo besed, vlogo t. i. psihološkega osebkla opravlja izhodišče. To stališče so po V. Mathesiusu (1939) povzeli tudi vsi kasnejši jezikoslovci. Psihološki osebek se pojavlja kot besedilna/kontekstna sestavina, ki je glede na tvorčevo/govorčevo zavest tudi nezaznamovano tematsko izhodišče sporočila. Tako se je poleg slovničnega osebkla, ki vzpostavlja prisojevalno razmerje tudi z nečloveškim ali z neživim vršilcem ali nosilcem dejanja, in tipičnega navadnega osebkla v imenovalniku, ki označuje človeškega vršilca dejanja, pojavil še aktualnostnočlenitveni psihološki osebek: *Mati* (slovnični osebek) *mi* (logični osebek) *je dala ogrlico*. *Ogrlica* (psihološki osebek) *je bila pozneje spravljena pri hčerki*. *Pozneje smo ji* (psihološki osebek)

pri načinu ubesedenja stvarnosti oz. konkretne situacije je treba besede razvrstiti po sporočanjski vrednosti in hkrati s tem po najustreznejši upovedovalni dinamiki⁶, ki je najbolj funkcionalna za določeno sporočanjško perspektivo.⁷ V zvezi s tem lahko ločujemo med **vsebinsko/pomensko zgradbo stavka** (izhodišče (vezano na temo) in središče (vezano na remo)) in **dinamično vsebinsko/pomensko gradnjo povedi** v smislu aktualnega upovedovanja (lastna tema – tema (s težnjo v lastno temo ali v diatemo) – diatema – lastna tranzicija – tranzicija – rema – lastna rema).

vdelali še napis. V stavčni povedi so lahko vse te tri pomenske vloge izražene z istim osebkom ali z različnimi osebkami ali s predmetom, npr. *Vojvodinja* (psihološki/slovnični/logični osebek) *je dala moji teti ta čajnik*, *Moja teta* (psihološki/slovnični osebek) *je dobila ta čajnik od vojvodinje* (predmet), *Ta čajnik* (psihološki osebek) *je vojvodinja* (slovnični/logični osebek) *dala moji teti*, *Ta čajnik* (psihološki osebek) *je moja teta* (slovnični osebek) *dobila od vojvodinje* (predmet), o tem M. A. K. Halliday (21994: 30, 44, 72, 80, 93, 163–174, 285–286).

⁶ T. i. upovedovalna dinamika (od leve proti desni) izraža vsakokratno stopnjo kontekstne aktualnosti posameznih besed oz. besednih zvez v povedi, tako da besedam z dodeljevanjem položajev v povedi določa večjo ali manjšo sporočilno pomembnost.

⁷ O. Kunst Gnamuš (1985) z vidika leksičnega upovedovanja ugotavlja, da teorija pomena kot enotnost konkretnega (predmetnosti) in abstraktnega (pojmovnosti) ne izčrpa pomenskih podatkov, ki jih nosi beseda med sporazumevanjem. Te ugotovitve pa ni težko dokazati, ker neprestano lahko opazujemo, kako isto predmetno vsebino upovemo na razne načine, odvisno od tega, s kom se sporazumevamo in kakšen je namen sporazumevanja.

I.

BESEDNI RED – ČLENITEV PO AKTUALNOSTI – AKTUALNOSTNOČLENITVENI BESEDNI RED

Besedni red je osnovni skladenjski pojav. Ko govorimo o besednem redu, govorimo o skladnji. Tu bo besedni red obravnavan z vidika možnosti linearne pisne ubeseditve, s tem da bodo upoštevani dejavniki, ki omogočajo čim bolj optimalne ubeseditve dane vsebine v situaciji in celotnem kontekstu. Pri pisnih oz. zapisanih besedilih je za besedni red bistveno, da je koherenca sporočila (s kontekstom) vezana pretežno na besedilo samo, kar omogoča preučevanje besednega reda z vidika t. i. prožne stabilnosti. Kar pomeni, da je besedni red v slovenščini prožen, tj. ni vnaprej določen, se pa prilagaja oz. se mora prilagajati sprotnim pogojem in zahtevam konkretnega besedila. Kakršna koli stopnja prožne stabilnosti in ustaljenosti prvin pa umanjka pri spontanem govoru, kjer ima veliko vlogo situacijski kontekst,⁸ ki zlasti z neubesedenimi prvinami zrelativizira koherenco ubesedenega sporočila. Lahko povzamemo, da pred oblikovanjem besedil po slovničnih pravilih obstaja dejanje izbire izraznih sredstev in upovedovalnih strategij. Model, katerega organizacijsko načelo je izbira, pa ni več enorazsežnosten (kot v pomenoslovju), ampak večrazsežnosten (Kunst Gnamuš 1988/89).

Pri besednem redu je lažje najprej ugotoviti besednoredne možnosti v zapisani slovenščini in jih posledično popisati v smislu slovenske besednoredne rabe. Z vidika celostne obravnave slovenskega besednega reda pa mora biti v nadaljevanju besedni red v zapisani slovenščini osmišljen in potrjen, tudi dopolnjen, z vidika posebnosti oz. razlik v govorjeni slovenščini: šele z zaobjetjem zapisanega in govorjenega lahko govorimo o splošnoveljavnih značilnostih besednega reda v slovenščini.

⁸ Pojem situacijski kontekst (context of situation) je uporabil Bronisław Malinowski, ko se je znašel pred nalogo, da je etnografska besedila moral prevesti iz papuanskega jezika v angleščino. Tako je v svojem znanem delu *The problem of meaning in primitive language* (1923) izoblikoval teorijo, po kateri besed in stavkov ne moremo opazovati neodvisno in iztrgano od situacijskih položajev, v katerih so nastali.

Z informacijskostrukturnega vidika je vsako sporočilo kot slovnično korektna informacija členjeno na temo in remo in vezano na linearno razvrstitev sporočanjskih prvin. Krovna sporočilna dihotomija tema – rema se z besedilne ravni prenaša na stavčno poved. Vsaka stavčnočlenska členitev (eno- ali večstavčne) povedi pa je tematskostrukturno vezana na izhodišče, prehod in središče: stavčnočlenskost s sporočanjскими prvinami in položaji znotraj tematskega poteka povezujejo udeleženci in udeleženske vloge.

1.1 Členitev po aktualnosti kot funkcijska perspektiva upovedenega

Členitev po aktualnosti kot osnovni dejavnik besednega reda v slovenski stavčni povedi se sicer hierarhično uresničuje na več hierarhičnih stopnjah (od nadpovednega besedila do zloženega stavčnega člena), ki so izražene s skladijskopomensko hierarhijo: osnovno in vodilno vlogo pa ima sporočanje polje matičnega stavka oz. stavčne povedi. Od misli do povedi je potek ubesedenja približno takšen: aktualnostna členitev → funkcionalna perspektiva (s)poročanja → upovedovalna dinamika → ubeseditvev in razporeditev z rastočo upovedovalno dinamiko od leve proti desni → aktualnostnočlenitveni besedni red.

Členitev po aktualnosti (tudi: funkcionalna stavčna perspektiva)⁹ vključuje načelo pomenske pomembnosti oz. pomenske členitve (glede na kontekst) in načelo poudarjanja v okvirih stavčne intonacije (glede na dinamiko upovedovalnega naklona); stopnja aktualnosti in dinamika upovedovanja pa sta odvisni od sobesedilne vključenosti in od stopnje poznanosti sporočila. Sledijo še slovnični (stavčnočlenski) dejavnik¹⁰ oz. formalna/izrazna členitev (nasproti pomenski členitvi), ritmični oz. fonetični dejavnik (bistven tudi v naslonskem nizu) in dejavnik razporejanja upovedovalne dinami-

⁹ Ta ustreznica členitvi po aktualnosti »aktuální členění větné« je nastala iz češke sintagme »funkční perspektiva větná«. Vzgib za to pa je bila težnja, da bi se za členitev po aktualnosti poiskalo dovolj povedno poimenovanje za kar najširšo jezikoslovno javnost. In zato je nastalo angleško poimenovanje »functional sentence perspective«, ki se opira tudi na Mathesiusov nemški termin »Satzperspektive« (prim. Firbas 1982).

¹⁰ Slovnični oz. stavčnočlenski dejavnik predvideva, da se določena polnopomenska beseda pojavi v vlogi stavčnega člena, ki je zanjo značilen. Sicer pa slovenščina nima gramatikaliziranega besednega reda, razen nekaterih izjem tipa *Maribor je premagal Koper*. Določanje osebkov z upoštevanjem pomenske sestave povedi in členitve po aktualnosti namreč presega meje leve vezljivosti. Tako npr. pri določanju razmernih *biti*-stavkov izhajamo iz predpostavk (prim. O. Kunst Gnamuš 1992/93), da vlogo osebkov prevzame referenčni udeleženec s pomensko lastnostjo ‚konkretno‘, ki v nezaznamovanem besednem redu zaseda vlogo izhodišča, npr. v *Ta knjiga je resnica* je osebek *ta knjiga*.

ke; slednji ima pri razvijanju besednih zvez tudi stilistično vlogo.¹¹ Po Mathesiusu (1941: 179) je ravno navadna slovnična stava besed v smislu skladenjskega vzorca stavka eden od štirih dejavnikov, ki lahko najbolj vplivajo na besedni red.¹²

Stavčnočlenški red ali slovnična zgradba povedi teži k večji besedno-redni stabilizaciji, aktualnostnočlenitveni red pa v ospredje postavlja način izražanja ubesedenih delov sporočila in razmerij v neposredni povezavi s stvarnostjo. Izhodišče aktualnostne členitve je sistemsko-kontekstni besedni red, ki je potemtakem kontekstno objektivni red. Brez konteksta ne more biti ocene besednoredne objektivnosti, objektivnost besednega reda pa je vzpostavljena, ko/če se prvi člen sintagme navezuje na znani kontekst. Sicer pa aktualnostnočlenitvena pravila v procesu upovedovanja sledijo linearni ubeseditvi, ki je aktualno pogojena tudi z različnimi zvrstnimi in stilskimi potrebami konkretnih sporočil.¹³ Kontekstni (nečustveni) subjektivni besedni red v določenih zvrsteh lahko označimo kot avtorski besedni red, ki pa mora biti osmišljen; osmišljen mora biti premik sporočanjaškega središča z intonacijskim centrom (Grepl idr. 1987: 619).

1.2 Aktualnostnočlenitveni besedni red z vidika dejavnikov, ki ga določajo

Osnovni (kontekstno objektivni) besedni red se določa v razmerju med pomenskostjo in aktualnostno členitvijo. Pri spremembi aktualnostne členitve se ne spremeni zgolj besednoredna in intonacijska shema, ampak tudi pomenska in slovnična zgradba. Osnovi pomenskega besednega reda sta a) stopnja upovedovalne dinamičnosti med stavčnimi prvinami in b) pomenska zgradba stavka, ki je večplastna: vključuje pomenske vloge besed

¹¹ Za začetno predstavbo in ugotavljanje, kako se ubeseduje členitev po aktualnosti, je lahko angleščina dober primerjalni jezik: v njej slovnični sistemski besedni red sovпада z upovedovalno dinamiko, je aktualnostna členitev gramatikalizirana, npr. *He dug a hole with a hoe.* (prvotna angleška različica: obe dopolnili v središču) – *Kopal jámu motykou* (prevod v češčino); *Kopal motykou jámu.* (prvotna češka različica: obe dopolnili v središču) – *He dug a hole with a hoe.* (prim. Sgall idr. 1980: 123).

¹² Poleg vnaprej dane slovnične oz. skladenjske stave je drugi spremstveni dejavnik pri določanju besednega reda še ritem, vezan na sklop naglašanih in nenaglašanih besed, glavna dva dejavnika pa v bistvu označujeta pojav členitve po aktualnosti in sta izrazito aktualnostna – to sta pomembnost vsebine in poudarjenost vsebine. Po E. Paulinyju (1950/51: 179) so členitvi po aktualnosti podrejeni poudarki (s stavčno intonacijo), osnovna skladenjska členitev in ritem.

¹³ V novejšem času je vpliv zvrstnih in stilnih dejavnikov na členitev po aktualnosti na primeru strokovnih besedil na kratko predstavil in pokomentiral T. Korošec (1981).

(osrednjo vlogo ima glagol v povedku), besednovrstni pomen (stavčnočlenskost/nestavčnočlenskost), leksikalni pomen (konkretnost/abstraktnost, predmetnost/pojmovnost, pomensko splošnost/specializiranost) in njihovo vzajemno delovanje. Tako statična pomenska zgradba glede na sporočanješki namen tvorca lahko upoveduje različne sporočanješke perspektive, npr. *Prišli so gostje nasproti Gostje so prišli že včeraj zvečer nasproti Vsak poletni večer v gostilno na koncu vasi pridejo novi gostje iz mesta, Drevesa še vedno uporabljajo za izdelavo papirja nasproti Papir se izdeluje iz dreves*, c) Pomemben je torej tudi sporočanješki namen, tj. na kakšen način bo sporočilo ubesedeno oz. upovedeno, č) v zloženi povedi je med stavki pomemben tudi pogoj projektivnosti oz. pogoj ohranjene soodvisnosti.

Upovedovalna dinamika ima večstopenjsko lestvico:

1. stopnja: stanje na sceni: *Od septembra naprej na tej liniji spet vozijo vsi vlaki.*
2. stopnja: vršilec – dejanje – specifikacija – nadaljnja specifikacija: *Otroci spet hitijo v šolo.* Specifikacije so čas – mesto – sredstvo – nosilec/prejemnik – pogoj – vzrok – cilj: *Včeraj zvečer smo pri nas zaradi menjave zračnih tokov doživeli hude piše in nalive, Celo leto smo se pripravljali za medobčinsko tekmovanje v balinanju v naši domači dvorani.*

Porast upovedovalne dinamike od leve prosti desni se sicer lahko presoja s primerjavo konkretnih hierarhičnih razmerij med konkretnimi vključenimi leksemi, tako da se posploševanje upovedovalne dinamike le pogojno opiše kot scena (s tematskimi prvinami) → ki ji sledi specifikacija (z rematskimi prvinami),¹⁴ še nižjo upovedovalno dinamičnost kot scena ima t. i. kulisa, in to so navadno okoliščine časa in prostora (Grepl idr. 1987: 570–574), npr. *Nekoč je v neki deželi živel kralj.* V tem smislu upovedovalna dinamika postavlja neko logično zaporedje udeleženskih vlog, izraženih in neizraženih, npr. *V začetku oktobra se začneja novi semester.*

1.3 Določanje aktualnostnočlenitvenih prvin ali njihovih položajev znotraj povedi

Z vidika določanja aktualnostnočlenitvenih prvin ali njihovih položajev sta aktualna dva testa: test vprašanj in test zanikanja.

¹⁴ Prikaz vpliva linearnosti ubesedenega na upovedovalno dinamiko v zaporedju **scena (s tematskimi prvinami /T/)** → **ki ji sledi specifikacija (z rematskimi prvinami /R/)** se lahko opiše z istimi različno upovedovalno razvrščenimi leksemi: *Da bi se srečal s prijateljem* (scena T), *se je odpravil do Ljubljane* → *Odpravil se je do Ljubljane, da bi se srečal s prijateljem* (specifikacija R).

Test vprašanj omogoča štiri vrste aktualnostnočlenitvenih odgovorov: 1) splošnoinformativni, ko je celotna stavčna vsebina novost, 2) splošno preverjanje, ki potrdi ali zanika celotno vsebino, 3) specifično informativni z nekaterimi znanimi in drugimi neznanimi prvinami, 4) specialno preverjanje, ki dele sporočila bodisi potrdi bodisi zanika. Sestavine, ki so redno vključene v vprašalne povedi, sodijo v izhodišče sporočila, medtem ko sestavine, ki niso vključene v vprašalne povedi, sodijo v središče povedi; v širše izhodišče sodijo sestavine, ki so z razlogom in namenom vključene le kdaj pa kdaj. Tako iz povedi *Janez je poslal paket v Ljubljano* izpeljemo vprašanja, ki so aktualnostnočlenitveno relevantna: *Kaj je počel Janez?* (Janez **je poslal paket v Ljubljano.**), *Kaj je poslal Janez in kam?* (Janez je poslal **paket v Ljubljano**), *Kam je Janez poslal paket?* (Janez je poslal paket **v Ljubljano.**) in *Kaj je Janez počel s paketom?* (Janez **je paket poslal v Ljubljano.**) Poved *Janez je poslal paket v Ljubljano* glede na položaj aktualnostnočlenitvenih prvin za relevantne ne predvideva vprašanja kot *Kdo je poslal paket v Ljubljano?* ali *Kaj je poslal Janez v Ljubljano?* (prim. Sgall idr. 1980: 46–49).

Test zanikanja ima tri možne različice: 1) zanikano je razmerje središča proti izhodišču, kar je tipično za t. i. statično zgradbo stavčne povedi, ko povedek ni kontekstno vključen in zajame celotno stavčno poved, npr. *Janez ni prišel na predavanje*, 2) v primeru kontekstnega povedka pa je zanikan samo določen stavčni člen oz. stavčnočlenski odvisnik v središču, npr. *Janez ni prišel, da bi se učil*, torej zanikan je samo cilj, to je učenje, ki je hkrati središče povedi. Tretja možnost je 3) zanikanje kontekstnega povedka, ki pa se omejuje na izhodišče, torej zanikano je samo izhodišče, npr. *Janez ni prišel zato, ker je njegova mati bolna*. (prim. Sgall idr. 1980: 53–61).

1.4 Podporni osnovni pojmi

V nadaljevanju so opredeljeni tisti osnovni pojmi, ki se na skladenjski ravni povezujejo z besednim redom in ga na tak način sotvorijo.

Skladnja nasproti **sporočanje**, **diskurz**: govorjeno nasproti zapisano
Povezava med skladnjo in sporočanjem oz. posameznim diskurzom se kaže v tem, da se ista stavčna poved lahko različno upoveduje, in upovedovalne različice nastajajo ustrezno kontekstu. Skladnja (usmerjana z določenim jezikovnim sistemom) torej sestavinam stavčne povedi oz.

stavčnim členom omogoča različne položaje, kar pomeni, da se isti pomen povedi lahko površinsko različno izrazi. Skladnja torej omogoča izrazne različice iste povedi, vsakokratni izbrani diskurz v poročanju pa izbere eno izmed njih, tj. tisto sporočanje najustrežnejšo glede na dani kontekst; diskurz torej dokončno usmeri sporočilo glede na želeni namen. Razmerje v pojmovni triadi **diskurz – žanr – besedilo** si lahko razlagamo, da je diskurz celota diskurzivnih praks v družbi, ki vključuje sistem različnih žanrov. Žanr pa se kot odsev družbeno-kulturnega konteksta in hkrati kot rezultat vsakokratnega funkcionalnega področja zapisuje v strukturo in pomen konkretnega besedila; žanr v najširšem smislu je torej oznaka za tip oz. vrsto besedila.

Govorni dogodek/dejanje, sporočilo, besedilo

Govorni dogodek (izrekanje) je mikrosvet družbenih in osebnih razmerij; govorni dogodek je npr. pogovarjanje med zabavo, govorno dejanje pa je lahko šala znotraj istega pogovarjanja. Sporočilo je smiselno zaključena sporočajska enota in hkrati enota izrekanja ciljne vsebine. Besedilo pa je ubesedena sporočajska enota.

Propozicija in medpropozicija

Propozicija oz. pomenska podstava (s povedjem in udeleženci) je temeljna pomenska enota besedila, ki v poteku upovedovanja z izborom elementarnih vsebin omogoča nastanek besedila; zaradi povedanega je hkrati tudi osnovna enota besednega reda. Upovedovanje oz. ubesedovanje zaradi zapovrstnosti oz. linearnosti zapisanega sledi stavčnim vzorcem; v obeh primerih, pri linearnem ali nelinearnem nizanju, je bistvena členitev po aktualnosti.

Medpropozicija kot združevanje besednih redov dveh osnovnih enot. Z leksikalnega vidika zlasti veznik in členek uvajata tako medpropozicijska kot kontekstna razmerja, s tem pa tudi aktualizacijsko členitev besedila. Aktualnostnočlenitvena prvina, koherentno-kohezijsko vezana na določen položaj v sporočilu, je še naslonski niz. (O naslonskem nizu podrobneje v pogl. 3.4).

Pri **tematizaciji** in **rematizaciji** na ravni celotnega sporočila in pri triadi izhodišče – prehod – središče na ravni stavčne povedi gre za stalno kontinuirano vzajemno kontekstno delovanje sporočajske perspektive posamezne stavčne povedi s tematskim potekom in informativno (rematsko) zasičenostjo celotnega sporočila.

In če je z vidika sporočilnosti najpomembnejši del rema (R), je z vidika besedilne zgradbe najpomembnejši del tema (T), tj. pomembna so razmerja in razporeditve med temami oz. različne stopnje soodvisnosti med temami. Tematska zgradba oz. zgradba tematske zaporednosti je zgradbena osnova besedilnega sporočila. Gre v bistvu za t. i. navezno tematizacijo rem »návazna tematizací rématu« (prim. Grepl idr. 1987: 685). Pri besedilnem zgoščanju (t. i. kondenzaciji, Grepl 1987: 692–693, Hrbáček 1994: 46–51) pa lahko govorimo tako o rematizaciji (o kompleksni remi: $R^* = R_1 + R_2$) kot o tematizaciji (o kompleksni temi: $T^* = T_1 \leftrightarrow R_1$) sporočanega, npr. *Pri tem procesu (T1) nastaja kalcijev sulfid (R1), lahko izločujoči se na površini železa (R2) ($\rightarrow$ rematizacija R^*) nasproti Pri tem procesu nastajajoči kalcijev sulfid (T1 $\leftrightarrow$ R1) ($\leftarrow$ tematizacija T^*) se lahko izloča na površini železa (R2).*

Pomembno vlogo pri strukturiranju besedila (vključno s predtekstom, posttekstom in podtekstom) in pri besedilni koherenci imajo oz. ima tematska zaporednost oz. zaporedje tem. Vse je podrejeno nadtemi oz. hipertemi (HT), ki se glede na vsebino oz. glede na notranjo logiko sporočanega razcepi na podteme oz. odvisne teme, ki se glede na potek sporočila lahko verižno nizajo ali krožijo.

V zvezi z besednim redom in s členitvijo po aktualnosti (t. i. tematsko-rematsko členitvijo) se ločujejo različni načini medsebojne povezanosti tem v besedilu oz. možni tipi tematske zaporednosti oz. tematskega poteka (povzeto po čeških virih: prim. (Grepl idr. 1987) in (Hrbáček 1994)).

Tipi tematskih potekov

1) Enostavna linearna postopnost, pri kateri rema predhodnega stavka postane tema naslednjega – tematizacija reme:

T1 + R1 – T2 (= R1) + R2: Srečali so Janeza. Ukvarja se je z več dejavnostmi, ki ga trenutno zelo zasedajo.

2) Postopnost s tekočo temo, ko imamo v besedilu ves čas isto izhodišče – tekoča oz. izpeljana tema:

T1 + R1 – T2 (= T1) + R2: Janez je predčasno odšel domov. Bolela ga je glava.

3) Postopnost z izpeljanimi temami, ko se na isto izhodišče navezuje več jeder – na celotno tematizacijo vsebine prve povedi se veže nova rema:

T1 + R1 – T2 (= T1 + R1) + R2: Kupili so si novo hišo. To so verjetno že omenili v dopisu.

4) Distančno navezovanje izpeljane/tekoče teme:

T1 + R1 – T2 + R2 – T3 (= T1) + R3: Sosed jo je videl prihajati domov. Temnilo se je že. Vprašal jo je, če je dobila delo.

5) Različice izpeljane/tekoče teme:

5.1) Izpeljava tekoče teme:

T1 + R1 – T2 (= T1) + R2: Poleg slikarstva se je ukvarjal tudi s poezijo. Njegovi slikarski motivi so bili v sozvočju z njegovim izkušenskim svetom.

5.2) Tematska izpeljava iz nadteme:

T1 (= T) + R1 – T2 (= T) + R2: Nekateri dobivajo t. i. predčasno pokojnino. Mnogi izmed mladih upokojencev pa ne delajo nič.

5.3) Razvitje razcepljene teme:

T1 (= T1' + T1'') + R1 – T2 (= T1') + R2 – T3 (= T1'') + R3: Brata sta podedovala hišo. Mlajši je ostal doma. Starejši se je odločil odseliti v tujino.

5.4) Združevanje tem:

T1 + R1 – T2 + R2 – T3 (= T1 + T2) + R3: Janez je bil mlajši. Jurij je bil nekaj let starejši. Oba brata sta bila bolehna.

6) Različice tematizacije reme:

6.1) Izpeljavna tematizacija reme:

T1 + R1 – T2 (= → R1) + R2: V zadnjih letih izhaja veliko knjig o alternativni medicini. Na večini strani so popisani postopki zdravljenja.

6.2) Postopnost z razcepljeno remo, ko se na isto jedro navezuje več izhodišč – razvitje teme z razcepljeno remo:

T1 + R1 (= R1' + R1'') – T2 (= R1') + R2 – T3 (= R1'') + R3: Na sliki so samo živali. Pes je levo. Volk pa skrajno desno.

6.3) Združevanje rem:

T1 + R1 – T2 + R2 – T3 (= R1 + R2) + R3: Učiteljišče je zidano v krogu. Krog je spojen z drugim krogom stavb. Na obeh stavbnih okroglinah je skupna strešna kupola.

6.4) Tematski skok:

T1 + R1 – (Tx + Rx) – T2 (Rx) + R2: Pomlad je prišla kot hipna zelena povodenj. Narava se je čez noč razcvetela.

7) Sobesedilni oz. tematski (pre)skok z enega izhodišča na drugo izhodišče, izpuščeni jedrni del pa bi lahko bil za izhodišče naslednjega sporočila itd. – neizrečena jedra oz. reme so tekoče teme, t. i. tematizacija besedila; tako je vključena tudi vloga izpusta oz. elipse:

T1 + (R1) – T2 = R1 + (R2) – T3 = R2 + (R3) ...: Veliko so čistili (...). Vsega niso utegnili sproti odvažati (...). Odlagališča so sicer bila določena (...).

Tematska organizacija besedila je ključna pri vzpostavitvi besedilne koherence in kohezije (tipi možne tematske zaporednosti so prirejani po češki skladnji (prim. Grepl idr. 1987: 687; na skladnji severnoprimorskih narečij je možne tematske zaporednosti preizkušala Danila Zuljan Kumar (2009)):

1Narodni muzej (**T**) se nahaja na Vaclavskem trgu (**Ri**).

1a: navezovalna tematizacija izhodiščne reme (**Ri**): Ta trg je eden najprometnejših točk v Pragi (**R1**).

1b: navezovalna izpeljava tematizacije izhodiščne reme (**Ri**): Zgornji del tega velikega prostora ima dragoceno znamenitost (**R2**).

2: navezovalna tematizacija na povedi **1**, **1a** in **1b**: To je poznano skoraj vsakemu obiskovalcu Prage.

3a: tematsko navezovanje tekoče teme iz izhodiščne reme **Ri** ali **R2**: To je zelo znana zgodovinska stavba (**R3**).

3b: izpeljava tekoče teme iz **R3**: Zbirke narodnega muzeja hranijo neprecenljivo narodovo kulturno dediščino.

4: tema iz hiperteme **HT**: Druga izjemno pomembna praška stavba (**HT**) je narodno gledališče, ki se nahaja na Smetanovem nabrežju.

II.

KATEGORIALNE LASTNOSTI IN SKLADENJSKOPOMENSKI POJAVI Z NEPOSREDNIM VPLIVOM NA BESEDNI RED

Pod vsebino besedilnih razmerij lahko vključujemo tudi splošnojezikovne slovnične kategorije kot so vezljivost, čas, vidskost, način, naklon; te kategorije kot označevalniki skladenjskih oz. slovničnih razmerij prispevajo h koherentnosti besedilnega sporočila.

2.1 Glagolske kategorije z neposrednim vplivom na besedni red

Izhajamo iz tega, da je glagol skladenjska os nekontekstne in kontekstne povedi, in posledično tudi skladenjska os členitve po aktualnosti.

Upovedovalno stabilna in zato ključna vloga glagola: vloga glagolskih kategorij

Pri glagolski vezljivosti velja izhodiščni besedni red delovalnikov: vršilec/agens pred naslovníkom/adresatom in ta pred prizadetim z dejanjem/pacientom; iz tega izhaja, da če je prizadeto/paciens (v spodnjem zgledu *predlog*) vstavljen med glagol in adresata, je to izraz njegove kontekstne vloge:¹⁵

Nov poslanec_{M:NOM:SG} razlaga_{IND:PRS:3SG} njegov predlog_{M:ACC:SG} drugim_{M:DAT:PL}.

Znotraj povedkove vezljivosti, in zlasti znotraj njenega temeljnega prisojevalnega razmerja, imajo odločilen vpliv na aktualnostno členitev tudi druge skladenjske glagolske kategorije kot čas, vid, način, naklon.

¹⁵ V nadaljevanju so zgolj pri posameznih zgledih poudarjalno razločevalno uporabljane tudi mednarodno sprejete glose: ACC = accusative, ADV = adverbial, AUX = auxiliary, DAT = dative, F = feminine, GEN = genitive, IMP = imperativ, IND = indicativ, INF = infinitiv, INS = instrumental, LOC = locative, M = masculine, N = neuter, NEG = negation, NOM = nominative, PART = particle, PL = plural, PRON = pronomen, PRS = present, PTCP = participle, QUAN = quantity, REFL = reflexive, SG = singular.

2.1.1 Vidik časa in vida

Poleg časovne kategorije glagola pa obstaja tudi kategorija časa v povedi, ki lahko vključuje različne časovne oblike glagola, zato pogosto prihaja do nesovpadanja časovnih oblik glagola z njihovimi vlogami v povedi. V povedi se posredovanje t. i. »časovnega načrta« vedno uresničuje z leksemi (Potaenko: 1984: 45, 50) – torej se vsesplošno potrjuje, da je raba odvisna od vidske zmožnosti pomenja vsakega glagola posebej, od obnašanja vsakega glagola posebej.¹⁶

Uporaba oz. samo funkcioniranje vida je odvisno od t. i. časovnega načrta in izbranega vidskega konteksta v konkretnem besedilu – torej časovni načrt s funkcionalnega vidika, glede na izbrani kontekst, izraža vpliv izbranega besedilnega časa na uporabo vida.

Ker se je vid razvijal vzporedno z razpadanjem starega časovnega sistema, je lahko obdržal veliko lastnosti izginulih časov – vid kot kategorija je maksimalno morfološko in pomensko posplošil razmerja med glagolskimi časi in leksikalnim pomenom določenega glagola, in v nadaljevanju tudi razmerja med glagolom in besedilom nasploh.

Glagolski vid je vsaj posredno vključen v t. i. vidski pomen stavka¹⁷ in tega naj bi se dalo docela razbrati šele iz stavčnega položaja in stavčne organizacije glagola in njegovih udeležencev. Znotraj stavčne povedi se namreč izkaže, da če bi bil glagolski vid samo slovnična kategorija, bi bila že sama uporaba morfološkega dovršnika ali nedovršnika (t. i. glagolska morfološka vidska lastnost) dovolj, vendar pa je razumevanje v stavčni povedi odvisno od leksikalnega pomena glagola – torej t. i. leksikalni vid oz. slovarski vid (kot del inherentnega pomenja glagola) je v nadaljevanju odločilen za skladenjsko določitev pomena (Mønnesland 2006: 152),¹⁸ kar

¹⁶ Vidskost (aspektualnost) kot širša kategorialna lastnost vključuje dve bistveni komponenti, in sicer vid kot slovnično lastnost/jedro z natančno komponento in način glagolskega dejanja v okvirih drugih kategorialnih in leksikalnih razlik med glagoli.

¹⁷ Gl. J. Orešnik (1994: 19, 67–77, 79) govori o »vidskem pomenu stavka«, in poleg navadnega glagolskega vida posameznih glagolov po C. S. Smithovi opredeli tipe univerzalnih vzorčnih stavčnih položajev s časovnimi značilnostmi stanje+/-, telično+/-, trajno+/-: a) stanje, b1) netelično/b2) telično dogajanje, c1) netelični/c2) telični dogodek (a) *Kmetija stoji na hribu*, *Zna grško*, *Je priden*, b1) *Sprehaja se po parku*, *Smeji se*, b2) *Zidal je most*, c1) *Potrkal/Zakašljaj je*, c2) *Razbil se je*, *Zadel je tarčo*). Našteti vzorčni položaji glagolov v stavkih poudarjajo vsakokratno možno specifičnost organiziranja določenih udeležencev v določenih udeleženskih vlogah, kar spreminja sporočilnost. Šele povezava lastne vidske vrednosti glagola in časovnega ustroja določenega stavčnega položaja dá vidski pomen stavka.

¹⁸ Pomensko so glagoli trenutni (*skočiti*), trajni telični (*graditi*), ponavljalni (*skakati*) ali trajni netelični (*spati*). Dodatni pomeni kot ingresivnost, inhoativnost, končnost, prekinitvenost tradicionalno spadajo v akionsart, tj. med vrste glagolskega dejanja.

pa omogoča, da govorimo tudi o skladijskem vidu. Posplošeni trditvi (tudi) za slovenščino sta, da je vidska raba zlasti dovršnika prosta, tj. se uporablja v vseh časovnih oblikah, s tem da se v historičnem sedanjiku vidske razlike, tj. raba dovršnika in nedovršnika, iz preteklika ohranijo (Derganc 2003), in ravno tako je skladijskopomenska raba nedovršnika in dovršnika točnejša v velelniku, npr. *spomni se, odpri oči : varuj se*, nadaljevanje dejanja' (Ramovš 1952).

Pri vzporednih stavkih z dovršnikom in nedovršnikom pa je pri rabi dovršnika tudi v slovenščini mogoče opaziti učinek 'pričakovanosti' (Derganc 2010):

*Si **bral** (nedov.) ta članek?*

*Si **prebral** (dov.) ta članek?*

Drugi zgled lahko razumemo tako, kot da je branje članka že bilo v mislih ali pogovoru udeležencev pogovora, ali pa govorca zanima, ali je bilo branje pripeljano do konca iz kakega drugega razloga, npr. ker bi ga rad zdaj on bral. Vendar se zdi, da ta sporočilna razlika ni izrazita in je verjetno raba nedovršnika oz. dovršnika mnogokrat tudi naključna.

Dve različni sporočilni perspektivi lahko izraža objektivna členitev po aktualnosti v primerih s preteklikom absolutnega nedovršnika ali samonedovršnika *biti* in neubesedenim izhodiščem, ki vključuje neizrečeno kontekstno temo:

Bilo_{AUX:LPTCP:N:SG} je_{AUX:IND:PRS:3SG} mrzlo_{ADV} / Bil_{AUX:LPTCP:M:SG} je_{AUX:IND:PRS:3SG} mraz_{M:NOM:SG} (zaključeno sporočilo),

nasproti tematizaciji, ki odpira nadaljevanje v smislu *Mrzlo je bilo, vendar to jih ni ustavilo pri delu, Mraz je bil, vendar tudi dobra družba in smuka*:

Mrzlo_{ADV} je_{AUX:IND:PRS:3SG} bilo_{AUX:LPTCP:N:SG} [...], Mraz_{M:NOM:SG} je_{AUX:IND:PRS:3SG} bil_{AUX:LPTCP:M:SG} [...] (nezaključeno sporočilo).

Naravne in navadne stave v sedanjiku so zaradi aktualne sedanjosti sporočilno samozadostne, npr. Mraz_{M:NOM:SG} je_{AUX:IND:PRS:3SG} / Mrzlo_{LPTCP:N:SG} je_{AUX:IND:PRS:3SG}.

2.1.2 Vidik načina

Z vidika tvorne sporočilne perspektive je vršilec ali povzročitelj ali nosilec delovanja (agens/kavzator) na začetku, npr. *Janez počiva*, v trpniku ga na prvem mestu zamenja prizadeto z delovanjem (paciens), npr. *Janez je bil pozabljen od domačih*, tudi prisojanje lastnosti ali vrste ima svoja besednorazvrstitvena pravila, npr. *Mačka je samosvoja, Mačka je žival*.

Tudi s komunikacijsko-pragmatičnega vidika način razumemo tako, da s pomočjo morfoskladenjskih zmožnostih glagolov v povedku in posledično razporejanja udeležencev v povedi izražamo komunikacijsko hierarhične položaje udeležencev: sporočanja perspektiva sporočila je izražena s pomočjo morfoskladenjskih sredstev.

Tvornik in trpnik torej ostajata znotraj objektivne členitve, čeprav je ena izmed bistvenih značilnosti trpnika, da z vidika sporočanja hierarhije pragmatično zmanjšuje pomen vršilca. Od stanja oz. rezultativnega stanja pa se trpnik razlikuje po tem, da ohranja dinamičnost izhodiščne situacije, kar pomeni, da trpna zgradba ubeseduje izvajanje dejanja na prizadetem, ki je aktualno v času upovedovanja. In s tem ko trpnik tematizira prizadeti predmet (gl. spodaj *vse zgradbe*), praviloma ne niža njegove sporočilne vrednosti:

Z_{PREP} veliko_{ADV:QUAN} truda_{M:GEN:SG} so_{AUX:IND:PRS:3PL} naredili_{LPTCP:M:PL}
vse_{PRON:QUAN} zgradbe_{F:ACC:PL}. (tvornik/aktiv)

Vse_{PRON:QUAN} zgradbe_{F:ACC:PL} so_{AUX:IND:PRS:3PL} bile_{AUX:LPTCP:F:PL} narejene_{NPTCP:F:PL}
Z_{PREP} veliko_{ADV:QUAN} truda_{M:GEN:SG}. (trpnik/pasiv)

Za_{PREP} vse zgradbe_{F:ACC:PL} je_{AUX:IND:PRS:3SG} (bilo_{AUX:LPTCP:N:SG})
potrebnega_{NPTCP:M:SG} veliko_{ADV:QUAN} truda_{M:GEN:SG}. (stanje)

Če iz trpnika izpeljemo opis stanja, ta ubesedena možnost dopušča še poudarjalno subjektivno aktualnostno členitev:

Veliko_{ADV:QUAN} truda_{M:GEN:SG} je_{AUX:IND:PRS:3SG} bilo_{AUX:LPTCP:N:SG}
potrebnega_{NPTCP:M:SG}, da_{PART} so_{AUX:IND:PRS:3PL} bile_{AUX:LPTCP:F:PL}
narejene_{NPTCP:F:PL} vse_{PRON:QUAN} zgradbe_{F:ACC:PL}.

2.1.3 Vidik naklona

Naklon kot oblikoslovno-skladenjska kategorija je prvenstveno vezana na glagol v povedku, tj. na t. i. glagolski naklon, in se iz povedja širi še na vsa druga možna (skladenjsko)naklonska razmerja znotraj povedi oz. sporočila. Poročanje v celotnem sporočanskem kontekstu namreč vedno izraža razmerje govorečega oz. upovedovalca do glagolskega dejanja, procesa ali stanja, in se od t. i. glagolskega naklona in razmerja v povedju, ki se začne že z izbiro glagola v povedku, širi še na vsa druga možna skladenjskonaklonska razmerja znotraj celotnega sporočila. Glagolski naklon je torej ena izmed bistvenejših sestavin sicer celovitejše (skladenjsko)

naklonske zgradbe povedi. Glagolskemu naklonu je nadrejen upovedovalni naklon, ki izraža upovedovalčev zorni kot; s tvorčevo vlogo je namreč v upovedovanje vključen pragmatično-komunikativni vidik. Upovedovalni naklon skladno z glagolskim naklonom v povedku lahko ugotavlja oz. (skladijsko)naklonsko določa v povedi zajeto referenčno predmetno/pojavno vsebino (t. i. »vsebinska zgradba«) na različne načine (t. i. »naklonska zgradba« oz. »naklonska sila besedila« (Toporišič 1992)). Naklonskost pa označuje pomensko-izrazni nadskladijski pojav, ki ni vezan na skladijska razmerja, kar pomeni, da vključuje tudi vse nadsegmentne prvine in kontekstne dejavnike kot so stavčna intonacija, intenzivnost stavčnega poudarka, pavze, in navsezadnje tudi gestikulacija in mimika. V določenih situacijah je namreč za poved bolj kot propozicijska vsebina nujna sporočanja vloga: to dokazujejo povedi tipa *Tako je to!*, *Kako pa sicer?* ipd.

Za prikaz naklonskosti oz. naklonskih zmožnosti upovedovanja različnih sporočanja vlog oz. vzorcev je ključen in zato izhodiščen upovedovalni naklon. V središču je torej tvorčevo oz. sporočevalčevo stališče do danih vsebin. In pri tem lahko izhajamo iz ugotovitev za upovedovanje slovenskih povedi (Toporišič 2000: 514–522):

- Upovedovalna naklonskost se pri ubesedovanju povedi načeloma ne spreminja, če je poved enostavna ali podredno zložena; navadno tudi ne, če je priredna; v stavčnem priredju se naklon lahko menja, še zlasti v soledju, npr. *Zdaj prihaja k nam, nujno pridi do nas.*
- Naklonskost odvisnikov ni vezana na naklonskost nadrednega (vključno glavnega) stavka, npr. *Rekel je, da pride / da pridi / da bi (rad) prišel.*
- Naklonskost glavnega stavka je vezana na naklonskost glagolske oblike v matičnem povedku, npr. *Vprašujem se, kam to vodi, Vprašaj se, kam to vodi, Raje bi se vprašal, kam to vodi.*

Upovedovalni naklon ima namensko in ciljno sporočanja vlogo tudi v smislu različnih stopenj posrednosti ali neposrednosti oz. implicitosti ali eksplicitnosti izraženega, npr. *Pojdi zdaj* nasproti *Prosil bi te, da zdaj greš, A bi lahko zdaj šel?!*, *Lahko zdaj greš?* nasproti *Ukazujem ti, da greš zdaj* ipd.

Znotraj upovedovanja je npr. za pripovednost (nasproti velelnosti ali želelnosti) značilna in zato tudi pričakovana visoka stopnja verjetnosti, ki pa jo zmanjšuje raba pogojnika ali velelnika. Poleg povednika, npr. *Včeraj in ponoči je bil nalive, ki se danes nadaljuje*, se lahko uporablja tudi pogojnik, npr. *Ko bi redno delal, bi zdaj že imel nekaj prihranjenega* in velelnik, npr. *Potem pa še komu zaupaj, Rekel je, da pojdi domov* ipd.

Zgornje trditve in zgledi samo potrjujejo, da so različne možnosti zapolnitve aktualnostnočlenitvenih položajev povezane tudi z izbiro skladenjskega naklona: pripovednega, želelnega, velelnega in vprašalnega (prim. Svoboda 1984). V spodnjih zgledih lahko s sledenjem spremembe položaja ene besede *kolo* posledično opozarjamo še na vse druge položajske spremembe: *Takoj si moram za sredo izposoditi kolo* / *Takoj si ga moram izposoditi za sredo* / *Za sredo si moram kolo takoj izposoditi* / *Za sredo si moram takoj izposoditi kolo*, in še s preusmerjeno naklonskostjo *Takoj naj si ga* 'kolo' izposodi za sredo ali *Si za sredo moram takoj izposoditi kolo?* / *Si ga za sredo moram takoj izposoditi?*

Med časom, vidom, načinom in naklonom je še raba performativne glagolske oblike ki lahko združuje našete kategorije

Zaradi oblikoskladenjske nezaznamovanosti se je v različnih naklonskih vlogah ustalil zlasti sedanji povednik, tj. osebna glagolska oblika za sedanji čas. Ta **povednik** (osebna glagolska oblika za povedni naklon) lahko izraža hkratnost izreke z dejanjem in je zato performativ s poudarjeno vplivajsko in učinkovalno vlogo; v češkem jezikoslovju (Grepl 1976: 19, 22, 28) so performativi označeni kot razmerni stališčni povedki »predikátoři posto-jové«, npr. *Obljubim, da bom bolj priden, Ukazujem ti, da se umakni*.

Izjave s performativnim glagolom so ubesedene z dovršnim ali nedovršnim sedanjikom, npr. *Obljubim/obljubljam* / *Prisežem/Prisegam* (dov./nedov.), ali samo z dovršnikom, npr. *Izvolite sesti/vzeti*. Vendar tudi: *Jamčim* zanj (nedov.), *Prosim* (nedov.) vaše vozovnice, *Želim* vam srečo, *Kesam se, da sem to naredil* ipd. Vendar se performativna izjava z nedovršnikom pomensko ločuje od izjave z dovršnikom: nedovršniška raba izraža aktualno sedanjost, dovršniška raba pa ima tudi naklonsko sestavino in zato izraža neaktualno sedanjost (prim. Bondarko idr. 1967, Bondarko 1971). Zgoraj uporabljeni preformativi so eksplisitni, saj so uporabljeni glagoli hkrati tudi dejanja, lahko pa je performativnost namesto eksplisitno, npr. *Čestitam vam za uspeh*, izražena implicitno, npr. *Veseli me vaš uspeh* ali *Vesela sem, da ste uspeli* ipd.

2.2 Glagolska vezljivost in kontekst

Ne glede na kontekst glagol v povedkovi vlogi navadno stoji na drugem mestu, tj. za prvo zapolnjeno udeležensko vlogo oz. za prvim stavčnim členom (Sgall idr. 1980: 69), in je skladenjska os nekontekstne in kontekstne povedi.

Sicer pa z vidika konteksta lahko govorimo o nekontekstnem in kontekstnem glagolu. Kontekstnost pri glagolih je **a)** povezana z ingresivnim pomenom (INGR), za katerega je značilno začetno in obdobjsko zamejeno trajanje, ki navadno sledi tudi neki dogajalni zaporednosti oz. se nanjo navezuje, npr. *počakati*, *pogovoriti se*, *pomikati se*, *pomiriti (se)*, *postati*, *približati*, *sestati se z/s*, *zadržati (se)*, *zastati*, *zaustaviti*¹⁹ ipd. v zgledih kot *Družba je bila torej dobra, zdaj je treba počakati_{INGR} na tisto, kar je ustvarila*, *Po objavi registra so se strasti sicer pomirile_{INGR}*, *Iz zgradbe nismo pustili nikogar. Evo, zato smo se tam zadržali_{INGR} dlje, kot bi se morali*, *Petkrat se dvignite do prsnega koša, pri šesti ponovitvi pa se za tri sekunde zaustavite_{INGR} na treh različnih mestih*. Tovrstna dogajanja so lahko hkrati spremstvena dogajanja, npr. *razveseliti (se)* v *Možu včasih še ponudim kakšno majhno pozornost, a s tem bolj razveselim_{INGR} sebe kot njega* ipd.

Medpropozicijski vidik sproža tudi pomensko družljivost glagolov oz. t. i. povedkovo sopojavnost/kookurenčnost. Pomenski združljivosti določenih vrst glagolov se posledično pridružuje še pogoj koreferenčnosti/nekoreferenčnosti udeležencev; tako npr. ni ravno smiselno trditi **Janez se je odločil, da bo zbolel* ali **Janez je oprostil ženi, da je inteligentna*, povsem navadno pa je *Janez se je sprijaznil z boleznijo* ali *Janez je oprostil ženi, da ga ni poslušala*.

Poleg glagolskega pomena je lahko pokazatelj kontekstnosti glagola še **b)** položajskost, ko glagol v povedku zavzema izhodiščno vlogo, npr. *Počakala_{INGR} bo, da bom pojedel*, *Pomirili_{INGR} smo se šele, ko smo videli, da je skala pristala brez hujših posledic*; in **c)** naklonskost z uporabo zanikane oblike glagola in drugih naklonskih glagolskih oblik kot pogojnika in velelnika, npr. *Hoditi_{INF} je treba_{MOD} vsaj v dvoje in ne_{NEG} zahajati_{INF} s poti*,²⁰ *Ozrem se po avtobusu: od tridesetih potnikov te skoraj nihče ne_{NEG} posluša_{IND}*, *Počakaj_{IMP}, pa boš vse izvedela*.²¹

¹⁹ Za češčino, ki je skladenjskopomensko podobna slovenščini, velja, da kontekstni ingresivni glagoli pogosto izražajo premestitev, npr. *oditi*, *odhiteti*, *pohiteti*, *zaviti* ipd. (Křížková 1977).

²⁰ V primeru kontekstnega povedka naj bi po Sgallu in soavtorjih (1980: 53) bil zanikan samo določen stavčni člen oz. stavčnočlenski odvisnik v središču, npr. v *Janez ni prišel, da bi se učil* je zanikan je samo cilj, to je učenje, ki je hkrati središče povedi. Nasprotno pa zanikani nekontekstni povedek zajame celotno stavčno poved, npr. *Janez ni prišel na predavanje*. Podobno še: *Janez ni prišel, ker je zbolel* nasproti *Janez ni prišel zaradi zabave*, druga poved ima kontekstni povedek, ker naslovnik predpostavlja da je Janez sicer prišel, vendar ni bila vzrok zabava.

²¹ Vsi vključeni zgledi sozeti iz splošnosporazumevalne rabe in uporabno preverjeni v besedilnem korpusu Gigafida 2.0 <https://viri.cjvt.si/gigafida/>. (Dostop 10. 12. 2024.) in tudi v dostopnih spletnih besedilih.

2.2.1 Položaji glagola oz. povedka v aktualnostnočlenitvenem poteku

Načelno torej velja, da ima glagol vlogo skladenjske osi v povedi in da površinski besedni red sovпада s stopnjevano upovedovalno dinamiko: stavčne sestavine oz. stavčna dopolnila pred glagolom so del izhodišča, za glagolom pa del središča, ne glede nato, ali je glagol kontekstni ali nekontekstni. In ravno sistemska razvrstitev dopolnil za glagolom tudi pokaže, katera dopolnila so kontekstna in katera nekontekstna: kontekstne prvine oz. kontekstna dopolnila stavčne povedi niso nikoli v središču in niso poudarjeni.

Splošnoveljavna sistemska razvrstitev dopolnil je **splošni odnos, vršilec (1. delovalnik), čas, količina časa, mesto, način, mera, orodje, smer, prejemnik, izvor, prizadeto, cilj, rezultat, vzrok ...** itd. Izbirna izrazi-tev dopolnil iz siceršnje sistemske razvrstitve je odvisna od nekontekstne ali kontekstne vloge povedka: kontekstni povedek naj bi bil bolj omejen glede lastnega položaja in posledično tudi glede možnih dopolnil (Sgall idr.1980: 99, 117).

Za sporočilno perspektivo posameznih stavčnih povedi je torej pomembno, ali je glagol (navadno skupaj s prislovnim določilom) del izhodišča ali del središča (prim. Sgall idr. 1980: 114); v spodnjih stavčnih povedih je izhodišče ločeno od središča z rezajem (||):

Janez || je na jasi zagledal srnico.

Cankarja je brala || Marija.

V gozdu so nabirali otroci || maline.

Ta skripta || je posodila Zdenka Mariji.

Sestra je kupila v Perli || materi ogrlico.

V Pragi sta si našla ta mlada || najemniško stanovanje, da se jima ne bi bilo treba voziti.

2.3 Skladenjske prvine in pojavi z neposrednim vplivom na besedni red

2.3.1 Diateza: možnosti ubeseditve

Tvorba in oblikovanje besedil gresta v smeri besedilne koherentnosti.²² In če je besedilo v vsakem primeru ubesedena enota pomensko-smiselnega

²² Merilo besedilne soveznosti zavrača smiselnost ločevanja koherence in kohezije v smislu globinsko-izrazne povezanosti besedila, tovrstno ločevanje je lahko zgolj metodološko utemeljeno. Vzročno-posledično sta bistveni besedilna referenčnost in koreferenčna povezovalnost, izražena z anaforičnimi in kataforičnimi izrazi. Kazalna referenčnost je npr. inherentno zunajbesedilna, primerjalna referenčnost pa besedilna. Za popolnejšo sporočilnost je nujno upoštevanje tako besedilnega kot zunajbesedilnega konteksta.

sporočanja, pa so diatezne zmožnosti predvsem omejene možnosti pisne ubeseditve sporočil – pomembne so meje oz. zmožnosti pisne linearnosti besedil. Ravno v diatezni zmožnosti jezika je skrita tudi zunajjezikovna situacija. Po funkcionalističnem prepričanju jezikovne enote razčlenjujemo s prvinami, razmerji in načeli, ki jih narekuje sporazumevalna vloga jezika in pragmatična motivacija nasploh.²³ Torej upoštevana morajo biti predvsem načela uspešnega jezikovnega razumevanja, tj. za kaj od slovnično dovoljenega se lahko govorec v konkretnih okoliščinah rabe jezika odloča. Diateza so torej različne ubeseditvene zmožnosti oz. različne stavčnoočlenske izraženosti iste pomenske podstave (tj. povedja in udeležencev) in z ohranitvijo istega sporočilnega smisla.

Je ohraniti besedilni smisel neke vrste kompromis med sporočilnostjo in pisno linearnostjo, in kakšna je vloga besedilnih modifikatorjev? Kako in koliko je maksimalna oz. optimalna diatezna zmožnost določenega jezika uporabljena pri pisni ubeseditvi povedi oz. besedila v jeziku, npr. v smislu *Skritizirali so mu projekt. : Skritiziral se mu je projekt. : Skritiziralo se mu je projekt. : Njegov projekt je bil skritiziran; Glava ga boli. : V glavi ga boli. : V glavi ima bolečine. : Ima glavobole* ipd.

Diateznost je hierarhizacija delovalnikov oz. udeležencev; izbira udeleženca pa vzvratno vpliva na izbiro določenega glagolskega (skladenjskega) pomena, npr. *izčistiti* 'odstraniti/očistiti' *madež z obleke : izčistiti* 'odstraniti' *madež : izčistiti* 'očistiti' *obleko* ipd. Ubeseditvene zmožnosti oz. zmožnosti stavčnoočlenske izraženosti upoštevajo razmerja udeleženec (s tipično udeležensko vlogo) – sklon – stavčni člen, tvornik : trpnik, potek/proces : stanje, dejanje : stanje. Ločujemo primarno diatezo oz. prvotno strukturoskladenjsko ureditev, ki jo optimalno predstavlja npr. stavčni vzorec, in pa sekundarno diatezo oz. drugotno strukturoskladenjsko ureditev, ki označuje neizhodiščne/izpeljavne skladenjske strukture v različnih dopustnih pretvorbnihih različicah tipa *Mati je že postlala (posteljo) → Mati je že postlala → Je že postlano / Imamo že postlano*, dekvazalnost tipa *Zavist ga je razžirala → Bil je razžrt od zavisti* ipd.; tudi neosebikov izpust pa je v

²³ Funkcionalistično prepričanje je npr. tudi, da se kot interpreti določenih besedil ravnamo po t. i. ikonskem načelu, ko dobesednemu pomenu povedi dodajamo še pomen časovne razvrstitve dogodkov, ki ustreza dani linearni razvrstitvi sestavnih delov v določenem govoru. Najbolj znan zgled ikonskosti v jeziku naj bi bila t. i. prosta stava besed v slovanskih jezikih – besedni red naj bi namreč odražal naravni red podajanja sporočila, in ta je, da od znanega prehajamo k neznanemu. Med t. i. ikonskimi načeli se upošteva tudi tisto, ki pravi, da se v skladenjske zveze lahko družijo samo tiste prvine, ki so med seboj tudi pojmovno povezane – torej naj bi bila oddaljenost dveh prvin v jezikovnem izrazu skladna z njuno medsebojno oddaljenostjo v pojmovni zgradbi.

primerih kot *Zalomil se je* : *V/Pri njem se je zalomilo* : *Z njim se je zalomilo* (*pri/v konkretnem delu*) : *Zalomilo se mu je* (*pri/v konkretnem delu*), *On gre navzdol* (*pri/v konkretnem delu / z zdravjem*) : *Z njim gre navzdol* (*pri/v konkretnem delu / pri zdravju*) : *Pri/V njem gre navzdol* (*konkretno delo / zdravje*) : *Gre mu navzdol* (*z zdravjem*), in še *Kako si?* : *Kako ti je?* : *Kako je s tabo?*, kjer oblika *ti* izraža ‚osebkovo okoliščino‘, oblika *s tabo* pa prvenstveno neko ‚sobivanje‘ ipd.

Vsaj del obvezne sporočilnosti in posledično tudi diateze se prenaša tudi na ubesedene modifikatorje: stalna pomenskopodstavna/propozicijska naklonska vloga povedkovih lastnostnih prislovnih dopolnil v *Nesprejemljivo se obnaša* (nasproti medpomenskopodstavnemu/medpropozicijskemu dopolnilu v *Nesprejemljivo kritizira vse možno*).

Lahko samo potrdimo poteku ubeseditve po J. Kořenskem (1984: 20–21) v smislu razmerij: pomenska osnova (sémantická báze) – leksikalna uresničitev (lexikální realizace) – skladenjska uresničitev (syntagmatská realizace) – stavčna uresničitev (větná realizace) z minimalno stavčno popolnostjo;²⁴ prek stavčne uresnitve pa se kaže tudi besedilna uresničitev.

Besedni red le redko odloča o stavčnoočlenskosti besed, zato določanje osebkov z upoštevanjem pomenske sestave povedi in členitve po aktualnosti presega meje leve vezljivosti.²⁵

Tako so npr. določitve osebkov s stališča besedilne teorije oz. teorije govora drugačne: psihološki osebek kot besedilna/kontekstna prvina je vezan na členitev po aktualnosti, slovnični osebek je vezan na stavčnoočlensko členitev, logični osebek pa je vezan na udeleženske vloge.

²⁴ Z vezljivostnega vidika lahko diatezo oz. hierarhizacijo udeležencev in njihovih vlog obravnavamo kot proces, pri katerem se morajo ohraniti intenzivna/pomenska razmerja med udeleženci, ki pa so strukturoskladenjsko lahko različno izražena – tj. pomensko polje glagola z udeleženci (sémantický typ větné struktury, SVV) se samo funkcijsko prilagaja slovničnim stavčnim vzorcem (gramatický typ větné struktury GVV); o tem prim. F. Daneš (1987: 51–52).

²⁵ Z večjim poudarjanjem in upoštevanjem členitve po aktualnosti se *logičnemu osebk*u in *slovničnemu osebk*u dodaja še *psihološki osebek* (nanj opozarja M. A. K. Halliday (1970), v ruski vezljivostni teoriji pa je označen kot psevdosub"jekt, gl. I. B. Levontina (1996: 49)).

Tako stavčnoočlenska oznaka osebek označuje tri krovne osebkove vloge na različnih jezikovnih ravneh – v sporočilu se kot besedilna/kontekstna sestavina pojavlja t. i. psihološki osebek, ki je glede na tvorčevo/govorčevo zavest tudi nezaznamovano izhodišče sporočila oz. tema. Glede na razporeditev osebkovih pomenskih vlog K. F. Sundén (1916) ločuje še logične in nelogične predikacije. Kot lastnost nelogičnih predikacij, ki so izpeljane iz logične predikacije z isto pomensko zgradbo, navaja nesovpad logičnega in slovničnega osebkov, neimenovalniški logični/smiselni vršilec dejanja je površinskoizrazno predmet, npr. *Vojvodinja* (psihološki/slovnični/logični osebek) *je dala moji teti ta čajnik* – *Ta čajnik* (psihološki osebek) *je moja teta* (slovnični osebek) *dobila od vojvodinje* (predmet = logični osebek). S tem je poudarjena pomembna logična vrednost slovničnega osebkov v predhodni (neizpeljani) logični predikaciji.

Težave pri določanju osebkov se najbolj jasno odkrivajo v biti-stavkih (Kunst Gnamuš 1989/90). V tovrstnih zgradbah vlogo osebkov pripišemo tisti besedi, ki v nezaznamovanem objektivnem besednem redu zaseda vlogo izhodišča. Drugo merilo pa je pomenski dejavnik, ki vlogo osebkov prisojajo besedi z referenčno vrednostjo in s pomensko lastnostjo ‚konkretno‘ (proti besedam z abstraktnejšimi pomeni), npr. v *Ta knjiga je resnica* je osebek *ta knjiga* (prim. O. Kunst Gnamuš 1992/93). Tudi v angleščini je močna težnja poistovetiti izhodišče z osebkom (Halliday ²1994: 117, 129), tako da je osebek = oznaka vsebine (Token) in obvezno povedkovo določilo = ovrednotenje (Value), iz tega so izpeljana ustaljena razmerja osebek : določilo, določano : določujoče, oznaka vsebine : ovrednotenje. V istovetenjskih biti-stavkih so vloge opredeljene kot *Janez* (osebek = določana vsebina) je *eden izmed najbogatejših ljudi* (povedkovo določilo = določujoča vrednost). Iz tega primera lahko izpeljemo tudi stavka *Janez* (določani osebek) je *najbogatejši* (določujoče povedkovo določilo) => istovetnost je izražena v smeri ovrednotenja vloge, proti *Najbogatejši* (določano povedkovo določilo) je *Janez* (določujoči osebek) => istovetnost je izražena v smeri oblikovanja vsebine. Poleg tega pa se pokaže, da je določujoče v povedi vedno tudi pomensko poudarjeno in nosi intonacijski center. Izbrana sporočanska perspektiva odloča o tem, kateri besedni red je zaznamovani besedni red.

Vloga besedilotvornih sestavin oz. prvin za uresničevanje razmerij je poudarjena z vključitvijo deiktčnosti, konektorjev in elipse.

2.3.2 Deiktčnost

Kazalniki/deiksi/deiktiki so prvine jezika, s katerimi se ne ubesedujejo prvine stvarnosti, temveč **se ubeseduje njihova istost** s prvinami (zunanje) vsebine svojega govornega dejanja. Kazalniki so zunanji oz. eksofore, ki izražajo istost prvin stvarnosti in prvin zunanjega sotvarja govornega dejanja, in notranji oz. endofores, ki izražajo istost prvin stvarnosti in prvin notranjega sotvarja oz. sobesedila. Ko govorec ubeseduje prvine svoje miselne podobe stvarnosti, tj. pomenske podstave/propozicije, jih postavlja v istostno razmerje do prvin zunanjega sotvarja govornega dejanja; deiktčnost združuje kazalnost in določnost. Potrebno je še pripomniti, da je pri premem poročanju težišče poročanja na tem, kako oz. s katerimi besedami je kaj rečeno; nepremo poročanje o besedilu prvotnega dogodka pa je poročanje o pomenski sestavini besedila, ne pa tudi o njegovi jezikovni

(slovarsko-slovnični) oz. izrazni (slušni/vidni) sestavini – poročevalec namreč nevtralizira vsa zaznamovana jezikovna znamenja.

Vzpostavljena nanašalno-navezovalna razmerja bistveno prispevajo h koherentno-kohezivni celovitosti in obenem tudi k besedilni tipološkosti tvorjenih sporočil. Različne so tudi stopnje vezanosti na sporočanjejski kontekst oz. odvisnosti od njega. Obsegu in namenu besedilnega sporočila so koherentno-kohezivno podrejene vse slovnične in pragmatične vloge besed, ki v smislu organske specifičnosti sporočanega vedno znova tvorijo specifična (priložnostna) razmerja. Besedilna priložnostna specifika, npr. pravilne rabe zaimkovnega navezovanja, kljub temu, da pravila navezovanja niso eksplicitno napisana, nakazuje možnost vsaj delnega upoštevanja tudi vrojenega človekovega sporazumevalnega vedanja in sploh možnost nekega prirojenega jezikovnega znanja (o tem več Bolta 1990: 335; Golden 1996: 128), kar navsezadnje dokazujejo tudi za navadno (neekspresivno) rabo nesmiselne formulacije tipa *krasti svoj denar* ali *vrniti svoj denar* ipd.

Povedna in nadpovedna oz. besedilna navezovalnost lahko npr. združuje tako povratnost kot oziralnost, kar še dodatno potrjujejo oziralni svojilni zaimki tipa *kdor*, *kateri* ali *ki* in čigar v roditeljskem, npr. *Kogar denar rabiš, tega ne obrekuješ*, *Hladili so se pod orehom, katerega senca je bila nekaj metrov naokrog široka*, *To prispevajo tisti, katerih letni dohodek presega povprečni letni dohodek*, *Poznali smo trdnega kmeta, čigar posestvo je z odhodom potomcev in z gospodarskimi krizami počasi propadlo* (Toporišič 2000: 343).

Bolj uzaveščena raba navezovalnih prvin oz. konektorjev prispeva zlasti k natančnejšemu in s tem tudi k bolj jasnemu in smiselnemu izražanju nameravanega. Vloga konektorjev je torej zunaj- in znotrajbesedilna aktualizacija razmerij v smislu zaimkovno izražene istosti in hkratne besedilne določnosti.

Prvotna in osnovna navezovalna vloga konektorjev na ustrezno polnopomensko referenčno predmetnost ali pojavnost daje konektorjem tudi vlogo t. i. za-oblik.²⁶ Za-oblike morajo ustrezati ne le koreferirajočim izrazom ampak tudi slovničnemu sobesedilu, v katerem so uporabljene.

Prvenstveno besedilnost konektorjev potrjuje tudi dejstvo, da ne vzpostavljajo nujno povezavo z neposredno predhodno povedjo, npr. *Ni-*

²⁶ Očitno kohezivno sredstvo zlasti pri površinskem izoblikovanju besedil je uporaba za-oblik: ekonomičnih, kratkih besed brez posebne lastne vsebine, ki lahko v površinskem besedilu nadomeščajo bolj določene, vsebino aktivirajoče izraze. Te za-oblike dovoljujejo uporabnikom besedila, da obdržijo vsebino v aktivnem pomnilniku. Najbolj znane za-oblike so zaimki, ki nadomeščajo samostalnike ali samostalniške fraze, s katerimi koreferirajo.

sem klečal, ampak čepel, čeprav je bilo to prepovedano. Noge so me zato bolj bolele in težje se je vstalo. Imel sem namreč razbite podplate in zaradi tega me je bilo sram (Hrbáček 1994: 56). Besedilnemu vidiku ustreza tudi dejstvo, da konektorji vzpostavljajo skladenjskopomenska razmerja med propozicijami znotraj zložene povedi ali znotraj besedila, in ti dve razmerji se zgolj intonacijsko ločujeta; primer besedilnih konektorjev v nadpovedni/besedilni skladnji je *Vozači so prišli v šolo pozno. Vzrok je bila zamuda. / Vlak je namreč zamujal*. Pogosto so torej konektorji tudi nosilci poudarka v tonskem poteku povedi, ki mora imeti pomensko-smiselno zgradbo (Daneš 1999: 67, 77).

2.3.3 Konektorji

Konektorji so močne koherentno-kohezijske prvine: so predvsem specializirana kohezijska sredstva in s tem tudi koherentne prvine. Z obsegom vseh vključenih razmerij predstavljajo bistveni smiselno-logični del sporočila v smislu mreže razmerij; v vlogi spajanja in vezanja so zagotovo ključni za večjo notranjo skladnost, strnjenost in koherentnost besedila.

Konektorji so torej skladenjskopomenska povezovala oz. spojniki v besedilih in zato je njihova raba in stava v besedilu vezana na členitev po aktualnosti in na intonančni potek povedi,²⁷ Daneš (1999: 152) jih imenuje tudi besediloaktualizatorje (»kontekstualizátory«). Tako npr. členki v konektorski vlogi lahko v sicer navadno intonančno in aktualizacijsko členjeno poved (s pripovedno kadenco in tema-rema členitvijo oz. izhodišče – središče razporeditvijo) vnesejo spremembo, tako da znotraj iste povedi z izhodiščno/začetno aktualizacijo teme dosežejo začetno intonančno kadenco in s tem dva intonančna vrha, ki sta hkrati tudi komunikacijski jedri, npr. *Ni bilo praktično nobenih mimoidočih ... **Samo** drobna starka je pred seboj potiskala napol prazen voziček* (Běličová, Uhlířová 1996: 199).

Glede na povedano je konektor enakopravni nosilec intonančnega središča povedi, npr. *Tja ne grem, **tako ali tako** nimam možnosti zmagati* (Daneš 1999: 152, Daneš 2000: 168–169).

Med leksikalnimi prvinami besedilne koherence so za vsebino razmerij bistveni različni konektorji, najtipičnejše konektorske besede so vezniki. Sicer so konektorji oz. konektorske besede lahko katere koli besede z razmerijskim pomenom.

²⁷ Izraz »povezovalo« za konektor je uporabljen v Toporišičevi slovnici, in sicer v sobesedilu, da imajo bistveno vlogo v besedilih konektorji oz. povezovala (*2000: 680, 681).

Po M. A. K. Hallidayu (²1994: 323–327) se konektorji kot sredstva temeljnih logično-pomenskih razmerij v besedilih delijo na tiste, ki: 1) dopolnjujejo že povedano 1.1) z razlaganjem in primerjanjem (z *drugimi besedami*, *na primer*, *to pomeni* ipd.), 1.2) s pojasnjevanjem (*bolj natančno*, *v resnici*, *kakor koli*, *dejansko*, *v vsakem primeru* ipd.); 2) razširjajo že povedano (*in še*, *po drugi strani*, *poleg tega* ipd.); 3) stopnjujejo že povedano 3.1) s prostorsko-časovno opredelitvijo (*ravno takrat*, *v tem trenutku*, *predtem*, *potem*, *končno* ipd.), 3.2) z določenim načinom opredelitve (*podobno*, *tako kot*, *drugače povedano* ipd.), 3.3) z vzročno-posledičnim pristopom (*zaradi tega razloga*, *kot rezultat*, *z namenom*, *navkljub vsemu*, *kakor koli* ipd.), 3.4) s pozitivnim ali negativnim odnosom (*v tem smislu*, *ne glede na povedano*, *drugače videno* ipd.).

Z vidika funkcijske slovnice po M. A. K. Hallidayu, (²1994: 323–327, 338) se sistemska tipologija konektorjev lahko tudi različno logično-pomensko ubesedili prek zunanje avtorske predstavitve sporočila ali znotraj medosebnega izoblikovanja sporočila; poudarjeni so zlasti konektorji kot besedilna sredstva in kot tekstovni »orientatorji« oz. besedilni usmerniki (Grepl idr. 1987: 714), pogosto so to nagovarjalni oz. opozorilni glagoli v prvi osebi množine: *[...] pa dajmo reči [...]*, *Če se ustavimo pri [...]*, *[...] pogledjmo na primer [...]*, *[...] pri tem pazimo na [...]*, *Vrnimo se k [...]* ipd.

So potemtakem pogosto konektorji tiste sporočanje (naglašene) prvine, ki jim sledi naslonski niz? Glede na vlogo konektorskih besed v sporočilih, bi namreč lahko postavili tezo, da je pogoj za drugo mesto naslonke kateri koli naglašeni konektor oz. da je naslonski niz takoj za naglašeno konektorsko besedo (prim. Grepl idr. 1987: 686). Naslonski niz je namreč lahko obravnavan kot potencialna vmesna sporočanje enota in aktualnostnočlenitvena prvina prehoda, in zato je vezana na določen položaj.

2.3.3.1 Vezniki kot tipični konektorji, tako naglašeni kot nenaglašeni, so z vidika členitve po aktualnosti konektorji z razmerijskim pomenom. Da je ubeseditev razmerij razmeroma nujna, dokazuje tudi dejstvo, da poleg prvobitnih veznikov poznamo tudi veliko vezniških besed, tj. drugovrstnih besed v vezniških vlogah. Ti konverzni vezniki vnašajo v prvotni vezniški pomen dodatno prislovnost ali naklonskost, kar lahko vezniško besedo pomensko-slovnično specializira.

Veznik torej lahko označuje in izraža splošna razmerja, npr. *da*, *ki*, ali bolj specifičnopomenska razmerja, npr. *ker*, *saj*, *toda*, vendar v nobenem pri-

meru ni sestavina naslonskega niza.²⁸ Vrstnost oz. pomensko specializirana določenost za eno skladenjsko vlogo je pričakovano bolj tipična za priredne veznike oz. za veznike, ki prvenstveno označujejo priredna razmerja.

Dinamičnost govora spreminja tudi sistem razmerij v smer naraščanja vezniških besed in vedno več večbesednih in dvodelnih veznikov (Petr idr, 1986: 216). Obstoj t. i. hibridnih veznikov, hibridnih tako po sestavi kot po vlogi (priredno ali podredno razmerje), hkrati potrjuje tudi pomensko samostojnost določenih veznikov, večinoma prirednih, kar je glede na zgornje ugotovitve oz. trditve pričakovano. V slovenščini so konverzni vezniki v podredni ali priredni vlogi npr. *naj*, *namesto (da)*, *saj*, *zakaj*, *zato*, npr. *Naj bo dobro ali slabo, vse stoično prenaša, Poslali so ga, naj jih opraviči, Namesto da bi delal, kritizira, Vprašaj, saj zato so tukaj, Vprašal ga je, zakaj dela te neumnosti, Smejal se je, zakaj vedel je za njegove neumnosti, Ne razumeš, zato delaš takšne neumnosti* ipd.²⁹ Načeloma namreč velja, da vezniki v podredju zlasti enostransko uvajajo odvisnike in so njihov slovnično-pomenski del, nasprotno pa prirednost zahteva obojestransko skladenjskopomensko vlogo veznika za oba stavka zložene povedi.

Tudi z naraščanjem možnosti uporabe vezniških besed³⁰ se na nek način večja možnost prehodnosti med hierarhično odvisnostjo, tipično za jezikovni sistem, in vsebinsko enakovredno vzporednostjo, ki naj bi vsaj po prevladi prirednih zgradb prevladovala v govoru – to v jeziku lahko vzpostavlja enakopravnost podredja in priredja in tudi ravnovesje v rabi, možnost prehoda med obema pa uravnava logična pomenskost. To z drugimi besedami pomeni, da je vsakokratna skladenjskopomenska vloga veznika v zloženi povedi soodvisna od uporabljenih povedkov, ki kot pomenski organizatorji in usmerjevalniki sporočil vključujejo oz. vsaj predvidevajo tudi okoliščinske in naklonske lastnosti; pri prirednih razmerjih bistveno soodloča vsakokratna družljiva sopojavnost povedkov oz. glagolska konkurenca v vseh stavkih v povedi, vezniki v podrednem razmerju pa so soodvisno povezani zlasti s povedkom v odvisnem stavku.

²⁸ Pomemben podatek tudi za besedni red je, da vezniki v prirednem razmerju so skladenjskopomensko veliko bolj samostojni in zato tudi bolj odločevalni in odločilni za izražanje in opredeljevanje vrste konkretnega razmerja kot vezniki v podredju.

²⁹ Aktualna raba zgledov v tem prispevku je potrjena v *Korpusu pisne standardne slovenščine Gigafida 2.0*: <https://viri.cjvt.si/gigafida/>. (Dostop 10. 12. 2024.)

³⁰ Mešanje veznikov z drugimi besednimi vrstami v zelo različne kombinacije vezniških besed vpliva tudi na njihovo uporabo v tem smislu, da se zabrisuje njihova funkcijska delitev na podredne in priredne veznike. Zelo zanimivo bo ugotavljati, ali se ti hibridni vezniki po sestavi in vlogi bolj nagibajo v podredje ali priredje. Če se sestavljene vezniške besede tudi pomensko bolj osamosvajajo, potem je pričakovati, da se bolj nagibajo k prirednosti.

2.3.4 Elipsa

Elipsa (anaforična ali katafориčna) kot ničti nebesedni konektor lahko samo potrjuje višjo stopnjo koherence in kohezivnosti besedila, npr. *Poslovili smo se od starega in pozdravili novo leto*. Besedilna elipsa je namreč rezultat tesne medsebojne povezanosti besedilnih sestavin in zato spada med prvine besedilne koherence (posledično tudi kohezije) oz. med konektorje. Elipso torej osmišljajo skladenjski obrazci – tako stavčni kot besedilni obrazci.

Od (znotraj)besedilne (endoforične) elipse se ločuje še situacijska oz. zunajbesedilna (eksofориčna) elipsa. Po vsem izrečenem lahko pritrdimo, da je elipsa prvenstveno pojav aktualnostnočlenitvene ravnine (Bauer, Grepl, 1972: 198).

Besedilna elipsa ima nekaj tipičnih lastnosti: 1) pri ubeseditvi je nezaseden položaj, za katerega se sistemsko predvideva, da je sicer zaseden, 2) z vidika členitve po aktualnosti je največkrat izpuščena tema, nikoli pa ne jedro sporočane, 3) nezasedenost položaja sporočilno omogoča sobesedilo oz. širši kontekst, 4) eliptična zgradba mora ostati sporočilna enakovredna neeliptični oz. se med seboj lahko samo stilno razlikujeta, 5) elipsa mora biti in ostajati v soglasju z jezikovno normo. Za slovanske jezike je elipsa povsem običajen sistemski pojav; posledično so avtomatizmi, pri katerih se, vsaj s sinhronega vidika, elipse ne omenja več, npr. *(Želim vam) dober dan, (Upam) na snidenje*; sicer pa je elipsa kot obvezna besedilna sestavina najpogostejša v dialogih. Nasproti npr. aposiopezi vedno vključuje in upošteva stavčno intonacijo in je s tem sestavni del besedilne kohezije. Spontano govorjena besedila imajo posebno vrsto situacijske elipse, ki pa je še premalo predvidljiva, da bi bila že sistemska elipsa. Sicer pa tudi sistemska elipsa lahko postane nesistemska, če ogrozi enumnost besedilnega sporočila ali celo povzroči besedilno dvournost – eden od pogojev za elipso je tudi nedvournost besedilnega sporočila. Elipsa torej mora ohraniti nedvournost sporočane, zato ne smemo izpuščati v primerih kot *Njegova poezija je boljša kot (njegova) glasba*; stavčna poved brez besedice *njegova* dobi lahko drugo sporočilno razsežnost (o tem prim. Padučeva 2007: 176).

O besedilnosti in sistemskosti elipse navsezadnje priča tudi opazen obstoj protipojavov kot sta protielipsa in kvazielipsa. Protielipsa ali protiiizpust se lahko razlaga kot pomenski poudarek in kohezijsko posledično kot intonacijski poudarek v stavčni povedi, npr. npr. *Jezil se je in nasmihal se je istočasno, V Trstu, v Ljubljani, v Mariboru – povsod ga je bilo dosti in preveč za tako kratek čas ipd*. O kvazieliptičnosti pa lahko govorimo

pri t. i. razdruženi povedi, ki je razmeroma pogost pojav medpovedne skladnje, ki se sicer tvori po načelu ustaljenih skladijskih vzorcev, npr. po skladijskem vzorcu prostega stavka ali po skladijskih vzorcih zloženega stavka, npr. *Prišel je. Iz hiše, Prišel je. Pa ga za to niso posebej prosili* ipd.

III.

MERILA ZA DOLOČANJE BESEDNEGA REDA

Predstavljen bo aktualnostni stavčnočlenski red nasproti ustaljenemu besednozveznemu redu. Besednoredno ustaljenost izražata besednozvezna stava (BZ) in naslonska stava (NN). V obeh primerih (BZ in NN) lahko govorimo o besednoredni stabilizaciji ali besednorednem ustaljevanju.

Večnivojskost aktualnostne členitve s hierarhičnim uresničevanjem od večstavčne povedi prek stavka do zloženega stavčnega člena ima svoje izhodišče in osnovno sporočanje polje v okvirih stavčne povedi, ki je v vlogi matičnega stavka (prim. Grepl idr. 1987: 577), npr. *Vlak, ki stoji na petem peronu, bo odpeljal čez nekaj minut.*

Za vzpostavljanje aktualne členitve v besednem redu potrebujemo temo sporočila in posledično razdelano tematsko gradbo. Aktualnostnočlenitvena tematsko-rematska zgradba sporočila se ravna po jezikovnosistemskih zmožnostih posameznega jezika, v tem primeru po zmožnostih, ki jih dopušča slovenska skladnja. Znotraj slovenske skladnje ločimo stavčno poved (slovenske stavčne vzorce), zloženo večstavčno poved in besedno zvezo. To pomeni, da je sporočilo tvorjeno iz naštetih skladenjskih enot, v katere mora biti ustrezno vključena obravnavana tema. Za tovrstno ustrezno vključitev sporočilne teme poskrbi členitev po aktualnosti, ki skladenjske enote v smislu funkcionalne perspektive upovedovanega ustrezno kontekstno (tematsko-rematsko) povezuje. V povedi in zloženi povedi se členitev po aktualnosti hierarhično uresničuje na več hierarhičnih stopnjah: na ravni večstavčne povedi, potem na ravni stavka, do ravni zloženega stavčnega člena, ki je zgradbeno besedna zveza.

Poznamo večplastno aktualnostno členjenje, in sicer, da 1) upovedovalna dinamika sledi navadni stavčnočlenski razvrstitvi, če nobeden izmed stavčnih členov ni kontekstno vezan, sicer je upovedovalna dinamika vezana na kontekstne vplive (prim Sgall 1980: 78, 80–83). 2) Stopnja dinamičnosti je vezana na objektivno členitev sporočila z osnovnim besednim redom in

intonacijo, brez vpliva konteksta. Primeri, ki dokazujejo zlasti pomensko relevantnost upovedovalne dinamike, pa so: *Malo puščic je doseglo tarčo* nasproti *Tarčo je doseglo malo puščic*: prvi primer ne predpostavlja iste tarče, drugi pa. Podobne pomenske razlike z učinkovanjem količine so še: *V sredogorju gojijo krompir* (seveda možno tudi drugje) nasproti *Krompir gojijo v sredogorju* (drugje izjemoma), *Z avtobusom so šli otroci*, 'Avtobus je bil poln otrok' nasproti *Otroci so šli z avtobusom*, 'V avtobusu so bili vsi otroci'; pomenske razlike brez kvantifikatorjev oz. količinskega učinkovanja, npr. *V Kopru se govori slovensko* nasproti *Slovensko se govori v Kopru* (in ne samo tam), *Kajenje je škodljivo* nasproti *Škodljivo je kajenje* (in še marsikaj drugega).

Pri dovolj natančni opredelitvi temeljnih aktualnostnočlenitvenih pojmov je prvenstveno treba 1) določiti in opredeliti komunikacijske/sporočajske prvine znotraj stavčne povedi, 2) opredeliti stavčni povedi priključene položaje in v besedni red stavčne povedi obvezno vključene položaje, 3) opredeliti osnovno funkcijsko zasedenost položajev, vključenih v besedni red v stavčni povedi in tudi težnje po nadaljnji zasedenosti (prim. Svoboda 1984), 4) dodati še slovnični opis sporočajskih položajev (stavčnočlenska zastopanost in vrste povedi glede na skladenjski naklon). Lahko sklepamo, da ima pri tem bistveno slovnično vlogo glagolska vezljivost, ki glede na izbrani glagol pomensko-izrazno organizira skladnjo povedi.

3.1 Stavčna poved

Stavčna poved je obravnavana kot osnovna enota jezikovnega sistema, in ne besedila. Šele s členitvijo po aktualnosti je stavek postavljen situacijski kontekst, glagol pa ostaja skladenjska os (tudi) aktualnostne členitve povedi. Zato je tu stavčna poved obravnavana najprej z vidika glagolske vezljivosti kot pomensko-skladenjske zasnove in skladenjske osi stavčne povedi (3.1.1) in nato še z jezikovnosistemskim (slovenski stavčni vzorci) (3.1.2.1) in aktualnostnočlenitvenim prikazom (3.1.2.2).

3.1.1 Glagolska vezljivost kot pomensko-skladenjska zasnova in skladenjska os stavčne povedi

Osnovi različnih tipov stavčnih povedi sta **vezljivost glagola** (z upoštevanjem glagolskopomenske usmerjenosti vseh glagolskih pomenskih skupin) in posledično **pomensko- in strukturnoskladenjska obveznost**

dopolnil. Tako vezljivost kot obveznost dopolnil omogočata osnovo za tipologijo stavčnih vzorcev v slovenščini. **Stavčni vzorci pa so jezikovnosistemsko izhodišče za nadaljnje opredeljevanje besednega reda.**

Torej vezljivostne zmožnosti glagolov so podlaga stavčnim vzorcem in posledično besednorednim zmožnostim. Temeljni glagoli (že vrstno označeni in brez pravih sopomenk) so osnovno delitveno merilo za glagolske vezljivostne skupine in hkrati pomenskoskladenjska osnova in izhodišče za pomensko specializirane glagole (a) ravnanja/upravljanja/ustvarjanja, b) govorjenja, mišljenja, razumevanja, c) sprememb in č) premikanja. Posebna podskupina temeljnih glagolov so d) elementarni glagoli naravnih pojavov in življenjskih procesov, ki so nekakšna pomenskoskladenjska oz. vezljivostna sinteza vseh naštetih glagolskih pomenskih skupin.

Nosilni temeljni glagoli kot predstavniki glagolskih pomenskih skupin so *bivati*, *čutiti*; *govoriti/reči*, *misliti*, *gledati*, *hoteti*, *žele*; *delovati*, *deli*, *vzeti*, *igrati (se)*; *spreminjati (se)*; *iti*, *hoditi*. (Podskupina temeljnih glagolov so elementarni glagoli, ki označujejo osnovne življenjske procese/dejavnosti in naravne pojave.) Temeljni glagoli so nadpomenke specializiranih in višjih specializiranih glagolov.

Z vidika predikacijske stavkotvornosti osebek ↔ povedek je prvotna delitev na **a)** enodelne in dvodelne stavčne povedi, drugotna delitev je glede na **b)** pomenskoskladenjsko vezljivost glagolov v povedku, ki so lahko nevezljivi, eno-, dvo-, tro- ali večvezljivi.³¹ Glagolska vezljivost je v okviru enostavčne povedi ujeta v povedkovo vezljivost, ki oblikuje dvo-, tro- in štiristavčnočlenske stavčne povedi in upošteva **c)** merilo slovnične pravilnosti in sporočilne popolnosti, ki povedi deli na glavne stavčne vzorce in podvzorce.

Prevladujoče obveznovezljive udeleženske vloge po vezljivostnih glagolskih skupinah

Čeprav glagolske pomenske skupine, določene na podlagi glagolske vezljivosti, vključujejo vse udeleženske vloge, so nekatere udeleženske vloge pogostejše. Po posamostaljenju glagolov v jedrne izglagolske sa-

³¹ V zvezi z vezljivostjo je potrebno izpostaviti dve splošnoveljavni pomenskoskladenjski trditvi, in sicer: **a)** maksimalna vezljivost je navadno vezljivost tro- in štirivezljivostnih glagolov, **b)** v okviru enega glagolskega skladenjskega pomena več udeležencev ne opravlja iste udeleženske vloge (Apresjan ²1995: 134–135).

mostalnike se glede na besedotvorni pomen izglagolskega samostalnika³² izbirno ohranijo in razvrstijo le določene udeleženske vloge. To pa pomeni, da se v okviru stalne izhodiščne pomenskohierarhične razvrstitve ne morejo vedno zvrstiti vse udeleženske vloge, temveč so, glede na izhodiščni jedrni besedotvorni pomen dejanja (De), nekatere udeleženske vloge izpuščene; podeljevanje, razvrščanje in izražanje udeleženskih vlog gre v smeri vršilec/povzročitelj/izvor dejanja → prejemnik → prizadeto z dejanjem → okoliščine dejanja; najprej t. i. enovlogovni skloni in nato še večvlogovni skloni).

Zadostnost oz. pravilnost obsega glagolskih pomenskih skupin z vidika vezljivosti potrjuje tudi tožilniško dopolnilo (T), ki pri glagolih stanja (St), poteka in dejanja (De) skladenjsko označuje vse osnovne udeleženske vloge. Pri pretvorbah pa je namesto nepredložnega tožilnika rodilnik (R).

Pregled po vezljivostnih skupinah glagolov: **a)** glagoli stanja/procesa – razmerni/vsebinski T, **b)** glagoli tvornih procesov/dejanj – **b₁)** prizadeti/rezultatni/ciljni T, **b₂)** – prizadeti/razmerni T, **b₃)** prizadeti/rezultatni/ciljni T, **b₄)** vsebinski/pojavni/razmerni T, **b₅)** T kot ciljno mesto/čas; pri pretvorbah je R tudi kot izhodiščno/ciljno mesto/čas. Pogostejše neobveznevezljive udeleženske vloge so v okroglih oklepajih:

a) Glagoli stanja in procesa: BITI – mesto/čas/način stanja/procesa; IMETI – razmerni/vsebinski T/R, (razmerni D).

b) Glagoli tvornih procesov/dejanj:

b₁) ‚Omogočanje nastajanje dejanja; dejavna/tvorna udeležba‘:
‚ciljnost‘ brez poudarjanja ‚premikanja‘ – prizadeti/rezultatni T, ciljni T/R dejanja, (ciljni/prejemni D).

b_{2,1}) ‚Ravnanje/upravljanje s premikanjem‘ – prizadeti T, izhodiščno/ciljno mesto//izhodišni/ciljni čas R/T, ciljni D, (razmerni D);

b_{2,2}) ‚ravnanje/upravljanje s sonahajanjem/sopojavljanjem‘ – razmerni T/R, razmerni O in razmerni D, mesto/čas R/M/O, (način T/R/M/O);

³² Pri jedrnih izglagolskih samostalnikih z besedotvornimi pomeni predmetov dejanja (Pd), rezultata dejanja (Rd) ali sredstva dejanja (Sd) je obseg udeleženskih vlog, v primerjavi z besedotvornim pomenom dejanja (De), okrnjen. Razvrstitvena hierarhija udeleženskih vlog se torej dosledno ohranja le pri besedotvornem pomenu dejanja (De). Pri vseh drugih besedotvornih pomenih v vlogi besednozveznega jedra ta razvrstitev ne more biti popolna, ker izhodišče razvrstitve ni temeljni pomen dejanja (De), temveč drugi/neprvi pomeni.

b_{2.3}) ‚ravnanje/upravljanje s spremembo pripadnosti‘ – ‚pripadnost‘ označuje človeškost⁺ za oba udeleženca dogajanja: prejemnik/prizadeti D, razmerni/prizadeti T;

b_{2.4}) ‚ravnanje/upravljanje s spremembo lastnosti‘ – prizadeti/rezultatni/ciljni T, (razmerni D).

b₃) ‚Splošni pomen spremembe‘ – v nasprotju s ‚spremembami v okviru ravnanja/upravljanja‘ splošni pomen spremembe vključuje poleg pomenske sestavine ‚lastnosti‘ tudi ‚samopremikanje‘ in ‚ciljnost‘ vršilca (Vd/dog/p): prizadeti/rezultatni/ciljni T, izvor/vzrok//ciljni R/T, (razmerni D).

b₄) ‚Govorjenje, razumevanje in mišljenje‘ – vsebinski T/R/M/O, pojavni T, razmerni T, razmerni D in razmerni do vsebine O.

b₅) ‚Premikanje‘ – izhodiščni/ciljni R/T/D in pot R/M/O.

Tipologija obvezne vezljivosti

Z ugotovitvijo relevantnih pomenskoskladenjskih sestavin, ki so skupne večini pomenom določenega glagola, dobimo prevladujoči splošni skladenjski pomen, ki je za obravnavan glagol tudi najobičajnejši in najpogostejše pomensko- in strukturnoskladenjsko uporabljan. Na podlagi prevladujočih oz. vodilnih skladenjskih pomenov določenega glagola se izoblikuje obvezna pomenskoskladenjska vezljivost.

V spodnjem tipološkem pregledu so vzorčno zajeti primarni, temeljni in specializirani glagoli (slednji so glagolske tvorjenke, zlasti glagolske izpeljanke in sestavljenke).

Za nadaljnjo analizo je dodan še seznam udeleženskih vlog po sklonskih dopolnilih:

I kot imenovalniško dopolnilo izraža osebkove udeleženske vloge.

– I = vršilec/povzročitelj/pobudnik dejanja (V/Pv/Pb_d)

T kot sistemsko nezaznamovan sklon izraža vse desne udeleženske vloge.

– T_v = rezultat dejanja (Rd) – neživo (v – ob SE)

– T_(na/za/ob/v) = razmerni predmet dejanja/stanja/procesa (Ra_{d/s/p}) – živo/neživo (po – SE)

- $T_{/v/na/ob/za}$ = prizadeti predmet dejanja/procesa ($Pr_{d/p}$) – živo/neživo
- $T_{/za/v/zoper/na/ob/po/nad}$ = cilj dejanja/procesa ($C_{d/p}$) – neživo
- $T_{/na/za/v}$ = vsebina dejanja/stanja/procesa ($Vs_{d/s/p}$) – neživo (na/za/v ob SE)
- T = pojav (Po) – neživo
- $T_{na/v/nad/skozi/čez/med/pod/za/ob}$ = ciljno mesto/ciljni čas dejanja/procesa ($CM/CC_{d/p}$) – neživo
- $T_{skozi/čez}$ = mesto/čas dejanja/stanja/procesa ($M/Č_{d/s/p}$) – neživo
- $T_{na/v/za/med/skozi/čez}$ = način dejanja/procesa /smer/ ($N_{d/p/s}$) – neživo

-
- R_{od} = prizadeti predmet dejanja (Pr_d) – neživo/živo
 - $R_{iz/zaradi}$ = vzrok dejanja (Vz_d) – (tudi: M_v/ D_{proti})
 - R = vsebina dejanja (Vs_d) – neživo (ob SE)
 - R = cilj dejanja (C_d) – izglagolski samostalniki (ob SE)
 - $R_{iz/od/do/glede}$ = razmerni predmet dejanja (Ra_d) – neživo (ob SE)
 - $R_{iz/od/do/z/s/blizu/mimo/okrog/okoli/blizu}$ = mesto/čas dejanja/procesa ($M/Č_{d/p}$), izhodiščno/ciljno mesto / izhodiščni/ciljni čas dejanja/procesa ($IM/IČ_{d/p}$, $CM/CC_{d/p}$)
 - $R_{iz/z/s/blizu}$ = mesto stanja/procesa ($M_{s/p}$) – neživo
 - $R_{iz/od/z/s}$ = izhodišče/izvor dejanja (Iz_d)
 - R_{do} = cilj dejanja (C_d)
 - R_{iz} = vsebina stanja/procesa ($Vs_{s/p}$)
 - $R_{blizu/mimo/okrog/okoli}$ = potek dejanja/procesa ($Po_{d/p}$)
 - $R_{brez/do/od}$ = način dejanja/procesa ($N_{d/p}$)

NI izražen rezultat.

-
- D = prejemnik dejanja/procesa ($Pre_{d/p}$) – živo
 - D = prizadeti z dejanjem/procesom (Pr_d) – živo
 - D/k = razmerni predmet dejanja/stanja/procesa ($Ra_{d/s/p}$) – živo/neživo (k ob SE)
 - $D/k/proti$ = cilj dejanja/procesa ($C_{d/p}$) – živo/neživo
 - $D_{k/proti}$ = ciljno mesto dejanja/procesa ($CM_{d/p}$) – neživo

NI izražen rezultat, vsebina, izhodišče.

-
- $M_{po/na/pri}$ = prizadeti predmet dejanja (Pr_d) – živo/neživo
 - $M_{o/v}$ = razmerni predmet dejanja (Ra_d) – živo/neživo

- M_o = vsebina dejanja (V_{sd}) – neživo (ob SE – v)
- $M_{na/v/pri/ob/po}$ = mesto/čas dejanja/stanja/procesa ($M/\check{C}_{d/s/p}$) – neživo
- M_{po} = ciljno mesto/ciljni čas dejanja/procesa ($CM/\check{C}C_{d/p}$) – neživo
- $M_{po/v/na/ob}$ = način dejanja/procesa /smer/ ($N_{d/p}$) – neživo

NI izražen rezultat, izhodišče.

- $O_{z/s/nad}$ = prizadeti predmet dejanja (Pr_d) – neživo
- $O_{z/s/pred}$ = razmerni predmet dejanja/stanja/procesa ($Ra_{d/s/p}$) – živo/
neživo (ob SE)
- $O_{z/s/med/nad}$ = vsebina dejanja (V_{sd}) – neživo
- $O_{z/s/za/nad}$ = razmerje do vsebine dejanja (Ra_{Vsd}) – izglagolski samo-
stalnik
- $O_{z/s/pred/med/nad/pod/za}$ = cilj dejanja/procesa ($C_{d/p}$) – neživo
- $O_{z/s}$ = sredstvo dejanja (S_d) – neživo
- $O_{z/s/pod/nad/pred/med/za}$ = način dejanja/procesa ($N_{d/p}$) – neživo
- $O_{pred/nad/pod/za/med}$ = mesto/čas dejanja/stanja/procesa ($M/\check{C}_{d/s/p}$) – neživo

NI izražen rezultat, izhodišče.

Nedoločnik = vsebina dejanja (V_{sd})

Namenilnik = cilj dejanja (C_d)

1) Obvezno enovezljivi glagoli (s t. i. absolutno pomenskoskladenjsko rabo) označujejo:

1.1) ,obstajati, dogajati se, vršiti se‘ ($Np/s/d$): *biti (Tukaj) je jama – (Tukaj) ni jame, Je iz kamna/iz delov/iz sestavin; (Tedaj) je bila vojna – (Tedaj) ni bilo vojne, (V Kamniku) je bil semenj; Proslava bo (v nedeljo); bivati Bival je kralj, Bivala so znamenja; ležati Vojaki so ležali in spali, sedeti Nekateri so sedeli, drugi stali, viseti Svetilka, zavesa visi; živeti Vse, kar živi, potrebuje hrano; rasti Človek raste /približno dve desetletji/, Drevo /lepo/hitro/ raste; sovražiti, ljubiti, jeziti se Sovražijo (se), Ljubijo /tri dni/ celo leto/, /Zelo/Upravičeno/ se jezi; bogateti /Hitro/ bogatijo, bakreneti Drevje bakreni, babiti se Babi se;*

1.2) ,izpolnjevati, izvrševati, opravljati kako nalogo ali aktivnost sploh‘ (Vd/p): *delati Delajo in počivajo, /Vse življenje/cel dan/od jutra do večera/ dela, /Pridno/težko/ delajo, Dela /v tovarni/; tesariti, gospodariti, študirati*

Tesari/Gospodari/Študira; hirati, bolehati Hira/Boleha, pačiti se, razživeti se, razkošatiti se Pači se/Razživel se je/Razkošatil se je;

1.3) ‚premikati se‘ (Nd/p): *korakati, hlačati, paradirati, patroljirati, romati, križariti, kapniti Koraka/Hlača /po cesti/okrog/.*

2) Obvezno dvovezljivi glagoli označujejo:

2.1) ‚navzočnost v prostoru in času‘ – ‚nahajati se‘, ‚udeleževati se‘, ‚imeti‘ (Nd/p/s): *biti Hiša je sredi polja (Ms), Drva so na dvorišču (Ms), Za gozdom (Ms) je travnik, Otroci so doma (Ms), V vodi (Ms) je kisik, V knjigi (Ms) so napake, Domači so na zabavi (Ms); imeti V vodi (Ms) imamo veliko živih bitij (Ras), publ. Na desni strani (Ms) imamo hrib (Ras), na levi pa reko (Ras); Imela bosta otroka (Ras), Prejšnji mesec je imela otroka (Rad); bivati Bival je v isti hiši/na deželi/pri teti (Ms/p), Biva umetnost (Ras/p), Biva iz bistvenih sestavin (Vss), prebivati, stanovati Prebiva/Stanuje v bloku/na deželi/pod goro (Ms/p); stati Za kazen stoji v kotu/na ulici/v vrsti/pred blagajno (Ms), Hiša stoji ob cesti (Ms), Metla stoji za vrati (Ms), ležati Ležali so v strelskih jarkih, okopih (Ms), sedeti Vse dneve sedi v gostilni/pri frizerju (Ms), viseti Klobuk visi na klinu (Ms), Psu visi jezik iz gobca (IMs), Od streh (IMs) visijo ledene sveče, Vsak dan visi v gostilni/pri prijatelju (Ms), tičati Ključ tiči v ključavnici (Ms), Tičal je do pasu v snegu (Ms), Zajec je tičal v grmu (Ms), dotikati se Omara se dotika stropa (Ms), stikati se Tkanini se stikata na koncih (Ms), držati se Hiša se drži trgovine (Ras), Megla se drži v dolini (Ms); živeti Raki živijo v potokih (Mp/d), V tem skalovju (Mp/d) ne more živeti nobena rastlina (Mp/d); rasti Grm raste v drevo (Cd/p), Fant raste v postavnega fanta (Cp/d), Lišaji rastejo navadno na severni strani dreves (Mp/d); gnezditi Gnezdi pod streho/v gozdu (Mp/d), Škorec gnezdi dvakrat na leto (Čp/d), zimovati Zimujejo blizu morja (Mp/d), taboriti Tabori ob vodi (Mp/d), Gre na morje taborit (Cmp/d), dopustovati Dopustuje v gorah (Mp/d);*

2.2) ‚izraža lastnino ali razpolaganje oz. odnos do česa/koga‘: *imeti Ima avtomobil/hišo/tri (Ras/p) konje/veliko knjig, Ima malo/veliko (Ras/p); Pri sosedu (Ms/p) imajo čebele (Ras/p); Voda ima precej kalcija (Vss/p), Katere sestavne dele (Vss/p) ima celica, Zakon nima take določbe (Vss/p); Ima brata/ljubico/direktorja/tekmeca (Ras/p); čutiti Čuti pod prsti (Ms/p) utripanje (Vss/p) žile, Psi so čutili ljudi/potres (Ras/p), Čutila je bližino/ nevarnost (Ras/p), V zraku se čuti pomlad (Ras/p); sovražiti, ljubiti, jeziti*

se Sovraži/Ljubi ljudi (Ras/p), Jezi se na ljudi (Ras/p); koprneti, gojiti, norčevati se Koprni po kom/čem (Ras/p), Goji konopljo (Ras/p) na vrtu (Ms/p), Norčuje se iz njega (Ras/p); mraziti Mrazi ga (Ras/p), obžalovati Obžaluje dejanje (Vss/p);

2.3) a) ,opravljati delo na določenem področju', oz. **b)** ,biti v delovnem razmerju do koga/česa', **c)** ,z delom omogočati nastajanje česa': *delati Dela proti okupatorju (Cd), Dela z mladino (Rad), Dela za odpravo zao-stalosti (Cd), Dela v korist človeštva (Cd), Dela pri društvu (Rad), Dela v organizaciji (Md); Delajo s kemikalijami/s knjigami/s stroji (Rad), Dela kot skladiščnik (Vd); S knjigo/Z njo (Rad) delajo kakor s cunjo/v skladu s predpisi (Nd), Rože delajo popke (Rd), Žene delajo okraske (Rd); Delajo stroje/čevlje/čipke (Rd), Delajo gumi (Rd) (iz kavčuka (Vsd)), Dela s pravo-pisom (Vsd), Dela s strojem (Sd), Dela (naročniku) za denar/uslugo/kravo (Cd); a) ukvarjati se Ukvarja se z bolniki (Rad)/s trgovino (Vsd), obravnavati Obravnava problematiko (Vsd)/mladostnika (Rad), uporabljati Uporablja naravna bogastva/govedino (Prd) za preživetje/polpete (Cd), zaznavati Zaznava svetlobo (Rad) s čutili (Sd), ugotavljati Ugotavlja re-zultate (Rad) (z zadovoljstvom (Rad)); b) ravnati /Negospodarno/ ravna z odpadki (Vsd)/s stroji (Sd), povzročati/povzročiti Jed povzroča žejo/bolezni (Rd), uresničevati/uresničiti Uresničuje načrte (Prd), pripravljati Pripravlja tekmovalce (Prd)/letalo (Prd), učinkovati Učinkuje na snov (Prd) s segrevanjem (Rad), Učinkuje na učence (Rad) z znanjem (Vsd), vplivati Vpliva nanj (Rad) z besedo Rad), uvajati Uvaja novinca (Rad), Uvaja predpise (Vsd), čakati Pacienti čakajo zdravnika (Ras/p), Čaka na avtobus (Ras/p), Čaka na ugodno priliko (Vss/p), /Težko/ čaka pomlad (Vss/p), Čaka s kosilom/plačilom/otvoritvijo (Ras/p), Čakajo jih še težke naloge (Vss/p), Kosilo vas čaka na mizi (Ms/p), sodelovati Sodelujejo z različnimi organizacijami (Sp/d), Sodelujejo pri knjigi/pri projektu/na predstavitvi (Mp/d); c) pripravljati/pripraviti (se k/h) Pripravlja se k učenju (Cd), Pripravlja slušateljem (Pred) gradivo (Cd), napravljati Napravljaja otroka (Cd), Napravljaja se (Prd) (za nastop (Cd)), prirejati Prireja predstave (Cd), Prireja vozila (Prd) (za invalide (Cd)), organizirati Tako delo (Prd) je potrebno dobro organizirati, Svoje misli (Prd) je organiziral; Organizirajo stavko/spopad/tekmovanje (Rd), Organizirajo kmete (Prd) (za sodelovanje z zadrugo (Cd)), Organizirajo (jim (Pre.)) prenočišče (Rd), organizirati se – pog. Organiziral se je k socialistom (Cd); **2.3.1)** ,spreminjati tudi lastnosti': adjektivizirati Adjektivizira samostalnik (Prd), opredmetiti Opredmetijo ideje (Cd), oživiti Oživijo ponesrečenca (Cd),*

udejanjiti Udejanjajo sklep (Rd); tvoriti Tvori glas (Rd), Vprašanje tvori jedro (Cd), ustvarjati Ustvarja dohodek (Rd)/stike (Cd), oblikovati Oblikuje kip (Prd), Oblikuje s kladivom (Sd), Oblikuje stavke (Cd), Oblikuje posode (Cd)/v posode (Cd), Oblikujejo (mu) (Rad)) svetovni nazor (Rd); odpreti/zapreti Odprl/Zaprl je znancu (Rad) vrata (Prd), Odprl/Zaprl je trgovino/razstavo/razpravo (Prd);

2.4) ‚prostorsko določeno/usmerjeno premikanje‘: doteči/obteči Dotekel je prijatelja/avtobus (CMd), preteči Pretekel je cesto (Prd), izteči/odteči Izteklo/Odteklo je iz posode (IMd), uteči Utekel je sovražniku/nesreči (Rad), priteči, zateči se Pritekel/Zatekel se/ je k prijatelju/v hišo (CMd).

3) Obvezno trovezljivi glagoli: ‚narediti/povzročiti, da kdo/kaj kje biti‘, ‚...‘, ‚da kdo/kaj kaj imeti‘, ‚...‘, ‚da kdo kaj delati‘: dati Dal je denar (Prd) iz denarnice (IMd), Dal je knjigo (Prd) na mizo (CMd), Dal mu (Pre_d) je blago (Prd) (za kaj), Dal mu (Pre_d) je čas (Prd) za premislek/na izbiro (Cd), dobiti Dobili so ga (Prd) iz ječe (IMd), Dobil je smet (Prd) iz očesa (IMd), Dobil ga (Prd) je na svojo stran, v svojo družbo (CMd); vzeti Vzel mu (Prd) je prtljago (Prd) iz rok (IMd), Vzel je denar (Prd) od kupca (IMd), Vzel je bolniku (Prd) kri (Prd) z brizgalko (Sd), Vzel je kamen (Prd) v roko (CMd), Vzel je otroka (Prd) v naročje (CMd), Vzel mu (Prd) je čin, naslov, voljo (Prd), Vzel je nase (CMd) krivdo, sramoto (Prd); položiti Položi kravam (Pred) seno (Prd), Položil je denar (Prd) za varščino (Cd), odstraniti Odstranil mu (Prd) je odlikovanja (Prd), Odstranil je navlako (Prd) z dvorišča/iz sobe (IMd); krasti Krade mu (Pr_{p/d}) čast/dobro ime/ugled (Ra/Pr_{p/d}), vrniti – Vrnil je sosеду (Pre_{p/d}) dolg (Ra/Pr_{p/d}), Vrnili so vesoljsko plovilo (Ra/Pr_{p/d}) na zemljo (CMp/d); Zdravilo mu (Pre_{p/d}) je vrnilo vid (Ra/Pr_{p/d}); gnati, poditi Janez žene Toneta (Prd) na delo (CMd), Janez goni kolo (Prd) v popravilo (CMd), Pes podi kokoši (Prd) spat (CMd); pomagati – Pomagal ji (Rap/d) je stopiti iz avtomobila (Rap/d), Pomagajo človeku (Rap/d) z denarjem (Sp/d), Bolni kravi (Rap/d) so pomagali z zelišči (Sp/d), Pomagali so mu (Rap/d) do oblasti (Cp/d), asistirati Pri preobvezovanju (Mp/d) je zdravniku (Rap/d) asistiral sestra; rešiti Bolnika (Rap/d) so z umetnim dihanjem (Np/d) komaj rešili, Živino (Rap/d) so rešili iz gorečega hleva (IMp/d), Rešili so ga (Rap/d) iz ječe (IMp/d); kazati Kazal jim (Rad) je naloge (Prd), signalizirati Signaliziral jim (Rad) je sporočilo (Prd), motivirati Motiviral je učenca (Prd) z ocenami (Sd)/ za učenje (Cd).

3.1.2 Jezikovnosistemiški (slovenski stavčni vzorci) in aktualnostno-členitveni prikaz stavčne povedi

Pri oblikovanju slovenskih stavčnih vzorcev se zgledujem predvsem po češki vezljivostni teoriji.³³

Z vidika glagolske vezljivosti so obravnavani **a) enodelni stavčni vzorci** z brezosebnimi nevezljivimi glagoli in **a₁)** stavčni podvzorci enodelnih stavkov z brezosebno uporabljenimi prvotno vezljivi glagoli (z neznanim ali s splošnim vršilcem dejanja), kot najtipičnejši stavčni vzorci pa **b) dodelni stavčni vzorci**. Ti odpirajo možnost dvo- in večvezljivim glagolom, da osnovno stavkotvorno prisojevalno razmerje (osebek je obravnavan kot obvezno pomenskoskladenjsko besedno dopolnilo ali končniškomorfemsko določilo) razvijajo v dvo-, tro- in večstavčnočlenske stavčne vzorce s svojimi podvzorci.

Stavčne podvzorke tvorita posebni pomenskoskladenjsko predvidljivi, vendar strukturnoskladenjsko neobvezni dopolnili: a) splošni osebek (*Misli se, Človek misli*) in b) notranji predmet (istorečni: *Pleše ples*, neistorečni: *Češe lase, Govori besede*) ali notranje prislovno določilo, katerih pomenske lastnosti so že vključene v glagolu (*Potuje po cestah Slovenije* nasproti *Potuje po Sloveniji*).

3.1.2.1 Stavčni vzorci in glagolska vezljivost

Stavčni vzorec obravnavamo kot absolutno (nekontekstno) stavčno izhodišče. Število stavčnih vzorcev (V) in podvzorcev (PV) razkriva tudi najpogostejšo in hkrati najbolj navadno pomenskoskladenjsko uporabo glagolov tudi z vidika tvorbe stavčnih povedi: **a)** enodelni stavki: prvotno brezosebni nevezljivi Glag (1V, *Lije, Dežuje, Piha, Noči se*) in drugotno brezosebni eno-/dvovezljivi Glag (8V, 1PV, *Brni (mu) v glavi*, 'Njegova glava brni', *Zahotelo se mu je bogastva*); **b)** dodelni stavki: enovezljivi Glag (2V, 1PV, *Ponočuješ, Spi, (Dež) lije*), dvovezljivi Glag (10V, 9PV, *Vozim avto, Mati ziba otroka*), trovezljivi Glag (27V, 7PV, *Učitelj je otroke naučil pesem/pisati*), štirivezljivi Glag (4V, *Mati je hčeri vpletla trak v kito*), petvezljivi Glag (1V, 1PV, *Zdravnik je bolniku vbriznil zdravilo v žilo (z injekcijo)*).

Slovenska tipologija stavčnih vzorcev obsega t. i. slovenske pomenske stavčne vzorce (v češčini sta to sémantický větný vzorec (SVV) in kom-

³³ Predvsem po češki akademjski slovnici *Mluvnice češtiny 3 – Skladba* (GrepI idr. 1987: 170–232), v pogl. *Typy základových větných struktur*, in po razpravah R. Mrázka (1976).

plexni větný vzorec (KVV)), ki so pravzaprav stavčni tipi z vidika glagolskega skladenjskega pomena v povedku z obveznovezljivimi stavčnimi členi. Stavčni vzorci vključujejo tako pomensko polje določenega glagolskega pomena (z nujnimi udeleženci) kot skladenjskofunkcijsko ravnino (s funkcijskimi položaji, ki udeležencem dodelijo udeleženske vloge).³⁴

Stavčna shema je odraz antropocentričnosti, saj je stavčnočlenskost sestavljena iz človeku najbližjih dejavnikov oz. udeležencev, kot so vršilec, dejanje, prizadeto, prejemnik, okoliščine (Sgall idr.1980: 86).

a) Enodelni stavki z brezosebnimi glagoli (nimajo Vd ali Nd)

– Nevezljivi glagoli:

a) Enostavčnočlenski (brezosebkovi) vzorci:

Glag_{3 os. s}(se):

1 Lije, Dežuje, Sneži.

2 Vleče, Piha, Zmrzuje, Gori, Grmi.

3 Noči se, Večeri se, Temni se, Bliska se.

a₁) Stavčni podvzorci enodelnih stavkov so drugotni brezosebkovi stavki s splošnim vršilec/povzročiteljem oz. nosilcem dejanja (posplošeni osebek ukinja osebkovo vezljivost glagolov in s tem tudi možnost stavčne dvodelnosti).

– Enovezljivi glagoli (dvo- in trostavčnočlenski vzorci):

1 Glag_{3 os. s}(se) + Sam₂₋₆(p)|Md/p ž^{+/-}| / Prisl_k|Md ž|: Prasketa v kaminu, Kipi v njem, V njem je zavrelo, Naletava iz megle.

1.1* Glag_{3 os. s}(se) + (Sam₃₋₄|Nd/p ž⁺|)* + Sam₂₋₆(p)|Md/p ž^{+/-}| / Prisl_k|Md ž|: Brni (mu) v glavi, Bliska se (mu) v očeh, Oglašja se (mu) v mislih, Peče

³⁴ Pomensko polje določenega glagolskega pomena, ki je po F. Danešu (1987: 58–65) nekakšna pomenska formula (sémantická formule) glagola, se z upoštevanjem slovničnega stavčnega vzorca (prim. gramatičský větný vzorec), ki določa funkcijske položaje, preoblikuje v t. i. pomenski stavčni vzorec (prim. sémantický větný vzorec). Tako predvideni udeleženci glagolskega pomena dobijo svoje udeleženske vloge, eno ali celo več (*jaz* v vlogi pobudnika in prejemnika: *Striči se hodim k Tonetu* ali v vlogah povzročitelja, prejemnika in nosilca stanja: *To si le redko privoščim*). Z upoštevanjem pomenskega stavčnega vzorca se udeleženci delijo na pomensko nujne in nenujne. Nujni udeleženci določenega glagolskega pomena v okviru slovničnega stavčnega vzorca zasedejo dodeljene bistvene in odločujoče oz. konstitutivne položaje (obvezna in možnostna dopolnila); nebistveni oz. nekonstitutivni položaji (z neobveznimi dopolnili) ostajajo zunaj slovničnega stavčnega vzorca.

(ga) v prsih, Zmanjkuje (jim) vode, Zahroplo (mu) je iz prsi, Gre (mu) za resnico, Z zdravjem (mu) gre navzdol.

2 Glag_{3. os. s}(se) + Sam₃|Nd/p ž⁺|: Slabi mu, Kolca se mu, Sanja se mu, Godi se mu.

3 (Sam|Pv/Nd/p/s ž⁺) + Glag_{3. os. s}se (SE = splošni vršilec): Hodi se, Dela se, Slabša se.

4 (Sam|Pv/Nd/p/s ž⁺) + Glag_{1. os. mn., 2./3. os. edn./mn.}(se): Obstajamo/Obstajate/Obstajaš/Obstajajo, Traja, Kroži, Veselimo/Veselite/Veseliš/Veselijo se, Vrti se.

– **Dvovezljivi glagoli** (dvo- in trostavčnočlenski vzorci):

1 Glag_{3. os. s}(se) + Sam₂₋₆(p)|Rad/p//Md/p ž^{+/-}| / Pris|Md/p ž| / Nedol|Vsd/p ž| / S|Vsd/p ž|: Nagiba se k nevihti, Pripravlja se, da bo začelo snežiti, Straši v gradu.

2 Glag_{3. os. s}(se) + Sam₃₋₄|Nd/p ž⁺| + Sam₂₋₆(p)|Rad/p//Vsd/p//Md/p ž^{+/-}| / Pris|Md/p ž| / Nedol|Vsd/p ž| / S|Vsd/p ž|: Zahotelo se mu je bogastva, Boli ga v hrbtu, Praska ga v grlu, Stožilo se mu je po otrocih, Sanjalo se mu je o tem, Godi se mu dobro/doma/zvečer, Kaj se godi z njim, Ne ljubi se mu delati, Godi mu, da se ga bojijo.

3 (Sam|Pv/Nd/p/s ž⁺) + Glag_{3. os. s}(se) + Sam₂₋₆(p)|Rad/p//Vsd/p//Md/p ž^{+/-}| / Pris|Md/p ž| / Nedol|Vsd/p ž| / S|Vsd/p ž| (SE = splošni vršilec): Govori se o načrtu, Sliši se govoriti, Zdi se, da je dobro; Mrazi ga, Zebe ga, Trese ga, Tekne mu.

4 (Sam|Pv/Nd/p/s ž⁺) + Glag_{1. os. mn., 2./3. os. edn./mn.}(se) + Sam₂₋₆(p)|Rad/p//Vsd/p//Md/p ž^{+/-}| / Pris|Md/p ž| / Nedol|Vsd/p ž| / S|Vsd/p ž|: Govorijo vse mogoče, Slišimo/Slišite/Slišiš govoriti, Upiramo se razvoju, Pomaga, da se razjochemo.

b) Najtipičnejši so dvodelni stavčni vzorci. Dvodelnost označuje pomenskoscakladenjsko obvezni besedni ali končniškomorfemski osebek. Dvodelni stavčni vzorci odpirajo možnost dvo- in večvezljivim glagolom, da osnovno stavkotvorno prisojevalno razmerje razvijajo v dvo-, tro- in

večstavčnočlenske stavčne vzorce s svojimi podvzorci.³⁵ (Pomenskoskladenjsko neobvezna dopolnila v podvzorcih so označena z okroglimi oklepaji).

Pri večvezljivih glagolih se jasno pokaže tudi razvrstitvena hierarhija udeleženskih vlog (označene so v oglatih oklepajih). Od glagolov desno se razvrstijo: prizadeto (Pr), vsebinskost (Vs), ciljnost/izhodiščnost (ciljni predmet (C), ciljno mesto (CM) / izhodiščni predmet (Iz), izhodiščno mesto (IM)), razmerni predmet (Ra), rezultat (R), sredstvo (S).

Razvrstitve udeleženskih vlog v okviru posameznega slovničnega stavčnega vzorca izražajo možne različice pomenskih stavčnih vzorcev in obenem potrjujejo, katere udeleženske vloge lahko izražajo posamezni skloni (pregled po sklonih gl. zgoraj).

b₁) Dvodelni stavki z eno-, dvo- in večvezljivimi glagoli: dvo-, tro-, štiri- in večstavčnočlenski stavčni vzorci

Enovezljivi glagoli

Tipični so dvostavčnočlenski stavčni vzorci (z besednim ali končniško-morfemsko izraženim osebkovim dopolnilom), možni so trostavčnočlenski vzorci (z enim strukturnoskladenjsko neobveznim (notranjim) dopolnilom).

1 Sam₁[Nd/p/s ž^{+/-}] + Glag: Ponočuješ, Spi, Kriči, Leži, Hodi, Pada, Raste, Roža cveti, Žival životari/prezimuje, Janez učiteljue; Luč sveti, Žebelj drži, Zakon velja.

1.1 (Sam₁[Nd/p ž]) + Glag: (Dež) lije, (Sneg) naletava, (Veter) piha, (Ogenj) gori.

2 Sam₁[Nd/p/s ž^{+/-}] + Glag_{Mo(se/jo/ga)}: Mučim se, Peljem se, Smučam se, Opoteka se, Smejem se, Šalim se, Tresem se, Prehladiš se, Cesta se vije/križa, Smrad se širi, Popiham jo, Polomim ga.

³⁵ Tudi O. I. Moskal'skaja (1973: 39) ugotavlja, da je prepletanje slovničnih in pomenskih stavčnih vzorcev dobro predstavljeno predvsem v dvodelnih stavkih (»dvusostavnye glagol'nye predloženiya«, v ruski vezljivostni teoriji tudi »dvuečlennye opredelitel'nye konstrukcii« ,dvočlenske določevalne konstrukcije«). Ti namreč omogočajo veliko slovničnih stavčnih vzorcev, ki so dvo-, tro- in štiristavčnočlenski (»dvuh-, trëh- i četyrëhkomponentnye modeli glagol'nyh predloženiij«) in opisujejo stanja, delovanja, procese in pojave. Tudi število možnih stavčnih kombinacij je pri droveňzljivih glagolih daleč največje.

Dvovezljivi glagoli

Dvovezljivi glagoli s tožilniškim, roditeljskim, dajalniškim, mestniškim in orodniškim dopolnilom (podvzorce tvori pogosta t. i. absolutna enovezljiva pomenskoskladenjska uporaba določenih glagolov). Tipični so trostavčnočlenski stavčni vzorci, možni so tudi dvostavčnočlenski vzorci (z enim strukturnoskladenjsko neobveznim dopolnilom).

1 Sam₁[Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}] + Glag + Sam₄/SamZaim₄/Sam_{izglag}4/S|Pr/R/Vs/Ra/Cd/p/s ž^{+/-}]: Vozim avto, Mati ziba otroka, Obujem/Obláčim se, Izdelujem motorje, Berem knjigo, Študira slovenščino, Prikriva resnico, Govori, kaj se dogaja, Preživljam dopust, Izvem informacijo, Srečata se, Povečuje se/koga, Pogreša/Spoštuje/Ljubi starše, Mogla je vse, Ni smela nič, Preplavam ribnik, Mačka lovi miši, Iščem denarnico; Zobje ga bolijo, Peč oddaja toploto/žarenje, Denarnica ga skrbi, Kovček ima predmete, Produkcija ima več stopenj.

1.1 Sam₁[Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}] + Glag(se) + (Sam₄/SamZaim₄/Sam_{izglag}4/S|Vsd/p/s ž): Berem (leposlovje), Učim se (snov), Plešem (balet), Pojem (melodijo), Žvižgam (melodijo), Celica se deli (na manjše dele).

1.2 Sam₁[Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}] + Glagse/si_{Naklon} + Nedol|Vsd/p ž: Upa se/Drzne si zmerjati, Prizadeva si prilagoditi.

2 Sam₁[Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}] + Glag(se)_{Mo} + pSam₄/Sam_{izglag}4|Pr/R/Vs/Ra/C/N/Md/p/s ž^{+/-}]: Strelec meri na/v goloba, Zmes se pretvarja/spreminja v kamnino, Ljudje glasujejo za načrt, Janez se sklicuje/navaja na zakon, Otrok se navdušuje za igro, Tone je študiral za učitelja, Mati moli za sina, Učitelj je čakal/upal na učence, Celica se deli na jedro in celično tekočino, Otrok se je usedel/ulegel na klop, Voda se preliva čez rob.

3 Sam₁[Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}] + Glag_{se} + Sam₂/SamZaim₂Sam_{izglag}2/Sam_{izprid}2/Nedol/S|R/Vs/Cd/p/s ž^{+/-}]: Janez se boji očeta/bolezni/sitnosti/delati, Naveliča se iskati, Veseli se, da bo dobil nagrado, Oprimem se palice/sprem-ljevalca/dela.

3.1 Sam₁[Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}]Glag_{se}+(Sam₂/SamZaim₂/Sam_{izglag}2/Sam_{izprid}2/Nedol/S|R/Vs/Cd/p/s ž^{+/-}): Načakam se (avtobusa/obiskov), Najem/Preob-jem se (hrane), Nadiham se (svežega zraka), Bojim se (vsega/neprijetnosti), Veselim se (življenja).

3.2 Sam₁[Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}] + Glag + (Prid_{kol})Sam₂|R/Cd/p/s ž^{+/-}): Prilije (malo) mleka, Napeče (veliko) piškotov.

3.3 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + neGlag + Sam₂/(Sam₂)|Vs/Rad/p/s ž^{+/-}|: Ne jem ocvirkov, Ne išče prijatelja, Ne bere (knjig).

4 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag(se)_{Mo} + pSam₂|IM/CM/Ra/Nd/p/s ž^{+/-}|: Miš rine iz luknje, Odšel je od doma, Dokopal/Priplazil se je do zaklonišča, Tone se je ogradil od sosedov/kritik, Živi brez prijateljev.

5 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag + Sam₃/SamZaim₃/Sam_{izglag}3/S|Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Nasprotujem/Sledim spremembam, Izognem se nesreči, Odgovarjam/Zaupam nadrejenemu, Škodim si, Veruje, da je lahko bolje, Ustrezam zahtevam, Botruje/Gospoduje podrejenim/poslabšanjem, Vošči/Pri-govarja znancem.

5.1 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + (se)Glag + (Sam₃/SamZaim₃/Sam_{izglag}3/S|Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|): Kljubujem (razmeram), Verujem (povedanemu), Prisluškujem (ljudem), Zahvaljujem se (ljudem).

6 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag_{se} + Sam₃/SamZaim₃/Sam_{izglag}3/S|Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Tožim/Podrejam/Pridružim se materi, Janez se predaja/prilagaja brezdelju, Zahvaljuje se dobrotnikom, Upira se reformam/sovražniku, Upira se, da bi izdelal nalogo, Približa se cesti/znancu/zahtevam.

6.1 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag_{se} + (Sam₃/SamZaim₃/Sam_{izglag}3/S|Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|): Predstavim se (občinstvu), Dobrika se (ljudem).

7 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag(se)_{Mo} + pSam₃/SamZaim₃/Sam_{izglag}3|Vs/Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Janez je glasoval proti kandidatu/ukinitvam, Stiskati se k materi.

8 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag_{Mo} + pSam₅/SamZaim₅/Sam_{izglag}5/S|M/Ra/Vs/Cd/p/s ž^{+/-}|: Janez sloni/leži/stoji na mizi, Stanuje v bloku, Planinec se vzpenja/leze po strmini, Temelji na znanju, Sin se zgleduje/ravna po očetu, Janez govori o Tonetu/nesreči, Toži po blagostanju.

8.1 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag + (pSam₅/SamZaim₅/Sam_{izglag}5/S|M/Ra/Vsd/p/s ž^{+/-}|): Vztrajam (pri svojem), Govorim (o vsem).

9 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag(se)_{Mo} + pSam₆/SamZaim₆/Sam_{izglag}6/S|Pr/R/Vs/Ra/S/Cd/p/s ž^{+/-}|: Umetnik se ukvarja s sliko, Knjiga se odlikuje s fotografijami, Tone drži s prijatelji, Prijateljujem/Soglašam s slikarko, Janez se je zbližal z znancem, Janez prijateljuje/soglaša s / bdi nad slikarjem, Tone se skriva pred ljudmi, Tolaži se z delom, Zgražam/Navdušujem

se nad škodo, Janez gospodari z imetjem, Kip se spaja z okoljem, Otrok se igra s prijateljem/z žogo, Hvali se, kaj vse zmore.

9.1 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag(se) + (pSam₆/SamZaim₆/Sam_{izglag}6/S|Pr/R/Vs/Ra/S/Cd/p/s ž^{+/-}): Manipuliram (z vsem), Bojujem se (z nasprotniki), Trgujem (z blagom), Igram se (z vsem).

10 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag + Prisl_{k/č/n}|M/Čd/p/s ž|: Stanuje/Prebiva/Živi doma/dandanes/zdaj, Hodi domov/zvečer, Živi samostarsko.

Trovezljivi glagoli (večina jih ima enega izmed dopolnil v tožilniku)

Med trovezljivimi glagoli je precej glagolov s širokim pomenskim poljem in zato tudi s splošnejšimi pomeni.

Tipični so štiristavčnočlenski stavčni vzorci (s pomenskoscladenjsko obveznimi dopolnili), možni so tudi trostavčnočlenski vzorci (z enim strukturnoskladenjsko neobveznim dopolnilom).

1 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam₄/SamZaim₄|Pred/p ž^{+/-}|+Sam₄/SamZaim₄/Nedol/S|Vs/Cd/p/s ž^{+/-}|: Učitelj je otroke naučil pesem/pisati, Vsakdo ga je nekaj vprašal, Vsak ga je vprašal, kako to zmore.

2 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag(Mo) + Sam₄/SamZaim₄|Prd/p ž^{+/-}| + Sam₁/(pSam₄)|Vs/Cd/p/s ž^{+/-}|: Otroci so najstarejšega imenovali vodja, Otroci so najstarejšega imenovali/določili za vodjo.

3 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{Mo} + Sam₄/SamZaim₄|Prd/p ž^{+/-}| + pSam₄|Vs/Ra/C/CMd/p/s ž^{+/-}|: Usmeril/Nameril je puščico v tarčo, Pek je zamešal sladkor v testo, Ovila je otroka v odejo, Predelala je hlače v krilo, Razdelil je otroke v skupine, Dodelili so ga v oddelek; Položila je majico na stol, Namestila je prt na mizo, Prišla je krpo na plašč; Vlekel je fanta za lase, Zamenjal ga je za barabo/denar, Oskrbel/Preskrbel/Zavaroval je otroke za zimo, Žrtvoval je ljubezen/življenje za znanost/svobodo, Pregovorili/Prosili/Opominjali/Priučili so ga za kaj, Oškodovali so ga za premoženje, Pristavila je vodo za čaj, Pripravil je rokopis za tisk, Prenesli so pohištvo/blago skozi vrata/čez mejo, Pretlačil je sadje skozi cedilo, Omotal je šal okrog vratu.

3.1 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam₄/SamZaim₄|Prd/p ž^{+/-}| (+ pSam₄|Vs/Ra/C/CMd/p/s ž^{+/-}|): Vabil ga je (v družbo), Porival/Suval ga je (v hišo/mednje), Počesala je lase (v rep); Ohranjal je oblast (na položaju), Poklical je občane (na trg), Zasačil/Ujel/Pridržal jih je (na mestu zločina), Razstavil

je stroj (na dele), Pospremil jih je (skozi gozd), Gospodar je delil denar (med otroke).

3.2 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam₄|Prd/p ž^{+/-}| (+ pPrid_{kol}Sam₂|Vs/Cd/p/s ž^{+/-}|): Skrajšala je plašč (za pet centimetrov).

4 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag + Sam₄/Sam_{Zaim}4|Prd/p ž^{+/-}| + Sam_{izglag}2|Vs/Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Obvarujem se bolezni, Janez je Toneta rešil/osvobodil slabe družbe/nadlog, Potovanje je Janeza razbremenilo starih skrbi.

5 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{Mo} + Sam₄/Sam_{Zaim}4|Prd/p ž^{+/-}| + Sam₂|Vs/Ra/IM/Izd/p/s ž^{+/-}|: Izpustili so ga iz kletke, Odvedel ga je iz mesta, Vzel je mleko iz zmrzovalnika, Jemal je žito iz kašče, Iztisnila je sok iz pomaranče, Otresla je drobtine s prta, Očistila je blato s čevljev, Izoliral/Odvrnil ga je od sosedov/dogodkov/strupov, Odtrgal ga je od prijateljev, Ločeval je bukev od hrasta.

5.1 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam₄/Sam_{Zaim}4|Prd/p ž^{+/-}| (+ pSam₂|Vs/Ra/R/IM/Izd/p/s ž^{+/-}|): Prebudili/Zdramili so ga (iz spanca), Čaral je čudeže (iz nič), Izdolbla je figurico (iz lesa), Zgrnili so se nad sovražnika (z vseh strani); Pričakovali so mnogo (od vodilnega).

6 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam_{izglag}4|Vsd/p ž^{+/-}| + Sam_{izglag}3|Rad/p/s ž^{+/-}|: Učenjaki so prisojali prevelik vpliv starim študijam.

7 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_(Mo) + Sam₄/Sam_{Zaim}4|Prd/p ž⁺| + (p)Sam₃|Ra/Cd/p/s ž⁺|: Predstavim se občinstvu, Dodelili so ga k ministru, Speljal/Predstavil je ženo prijatelju.

7.1 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam₄/Sam_{Zaim}4|Prd/p ž⁺| + (p)Sam₃/Sam_{izglag}3|Ra/C/CMd/p/s ž^{+/-}|): Oskrbel/Preskrbel/Zavaroval je otroke (proti zimi), Izzvali so ga (k pretepu), Gonil ga je (k reki), Suval/Porival ga je (proti domu).

8 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{Mo} + Sam₄/Sam_{Zaim}4|Prd/p ž^{+/-}| + pSam_{izglag}3|Vs/Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: On je nagovarjal ljudi proti/k uporu, Silil ga je k pretepu.

9 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag_{Mo} + Sam₄/Sam_{Zaim}4|Prd/p ž^{+/-}| + Sam_{izglag}/izprid5|Vs/Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Bolezen/Zena je Janeza ovirala/motila pri študiju, Preizkuša ga v spretnosti.

10 Sam₁|Pv/V/Nd/p/sč|+Glag_{Mo}+Sam₄/Sam_{Zaim}4|Pr/Pred/pž^{+/-}| + Sam₅/Sam_{izglag}5|Vs/Ra/M/CM/Cd/p/s ž^{+/-}|: Pustil/Namestil je otroka v internatu, Pustil je knjigo v internatu, Pustil je tovarno v delovanju, Pridržal je tovor v ravnovesju, Obveščal ga je o nesreči, Vodilni ga je prekinjal pri razlagi, Prosjal/Moledoval je denar/soglasje/psa pri stricu.

10.1 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam₄/Sam_{Zaim}4/Sam_{izglag}4|Prd/pž^{+/-}|(+pSam₅/Sam_{izglag}5|Vs/Ra/Md/p/s ž^{+/-}|): Zdravil se je (v toplicah), Pozabil je zvezek (v šoli), Stiskal je denarnico (v roki), Slišal/Vedel je resnico (o njih).

11 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{Mo} + Sam_{izglag}4|Prd/p ž^{+/-}| + pSam₅|Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Upornik je zasejal razdor med njimi, Povzel je novico po nekom.

12 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag_{Mo} + Sam₄|Pr/Pred/p ž^{+/-}| + pSam₆|Vs/Ra/S/CM/Cd/p/s ž^{+/-}|: On je čakal zamudnike z malico, Zamenjeval/Križal je mešance s čistokrvnimi psi, Zamenjal je dolarje s tolarji, Nadomeščal je kvaliteto s kvantiteto, Narava je ljudi obdarila z razumom, Možili so hčer s sosedovim, Seznanil/Ločil je prijatelja z znancem, Primerjal/Istovetil jih je z barabami, Delil je službe/premoženje s prijateljji, Delil je deset s pet, Mešal je prašek s hrano, Spojil je vagon z lokomotivo, Hlače se ujemajo s suknjičem, Spremljal je branje s kretnjami; On je pustil kovček pod se-dežem, Branil je prijatelje pred sovražniki.

12.1 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam₄|Pr/Pred/p ž^{+/-}| (+ pSam₆|Vs/Ra/S/Cd/p/s ž^{+/-}|): Plašil je ptice (s palico), Namazala je kruh (z maslom), Oskrbel/Preskrbel/Zavaroval je otroke (pred zimo).

13 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{seMo} + Sam₂/Sam_{Zaim}2/Sam_{izglag}2|Prd/p ž^{+/-}| + pSam₆|Vsd/p/s ž^{+/-}|: Lotevam se problema z dokazi.

13.1 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag_{se} + Sam₂/Sam_{Zaim}2|Prd/p ž^{+/-}| (+ pSam₆|Sd/p/s ž^{+/-}|): Dotikam se tipk (s prsti).

14 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam₃/Sam_{Zaim}3|Pr/Pred/p ž⁺| + Sam₄/Sam_{Zaim}4/Sam_{izglag}4/Sam_{izprid}4|R/Vs/Ra/Cd/p/s ž⁺|: Janez je sopotnikom pris-krbel/serviral hrano, Darovali/Posodili so prijateljem avto, Tone je Janezu zavidal avto, Objavil/Izročil mu je knjigo, Ukradel/Odtujil mu je idejo, Janez si želel službo, Zagnusil je otrokom matematiko, Poplačal/Izka-zal/Povrnil ji je ljubezen, Zaupali so znancem novico, Ukazal/Svetoval/Odsvetoval/Predstavil/Določil mu je načrt, Naznanil/Predstavil je občinstvu novico, Urediti/Pripraviti komu hišo, Ljudje so tatovom pripisovali zvitost, Zagotavljal jim je varnost.

15 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{se}_{Mo} + Sam₃/Sam_{Zaim}3|Pr/Pred/p ž^{+/-}| + pSam₄/Sam_{izglag}4|Vs/Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Umetnik se je kritikom zahvalil za pozornost, Otrok je staršem skakal v besedo.

16 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + neGlag + Sam₃/Sam_{Zaim}3|Prd/p ž^{+/-}| + Sam_{izglag}2|Vs/Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Janez prijateljem ni odrekal pomoči.

17 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{Mo} + Sam₃/Sam_{Zaim}3|Pr/Pred/p ž^{+/-}| + pSam_{izglag}2|Vs/Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Pritoževal se je znancem zaradi nesreče.

18 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam₃/Sam_{Zaim}3|Pr/Pred/p ž^{+/-}| + Sam₅/Sam_{izglag}5|Vs/Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Janez je prijateljem pomagal pri nalogah, Tožil jim je o nesreči.

19 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam₃/Sam_{Zaim}3|Pr/Pred/p ž^{+/-}| + Sam₆/Sam_{izglag}6|Vs/Sd/p/s ž^{+/-}|: Tone je Janezu grozil s pretepom/s sekro.

20 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{Mo} + Sam₄/Sam_{Zaim}4|Prd/p ž^{+/-}| + Prid₄|Vsd/p/s ž^{+/-}|: Kritika je knjigo ocenila za uspešno.

21 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{se} + Sam₃/Sam_{Zaim}3|Prd/p ž^{+/-}| + Prid₄|Vsd/p/s ž^{+/-}|: Soba se jim je zdela znana.

22 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam₄/Sam_{Zaim}4|Prd/p ž^{+/-}| + Nedol|Vs/Ra/C/CMd/p/s ž^{+/-}|: Silil ga je jesti, Dal je otroka učiti.

23 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Sam₄/Sam_{Zaim}4|Prd/p ž^{+/-}| + Prisl_k|CM/Md/p/s ž^{+/-}|: Tone podaja žogo nazaj, Vrgel je vrečo stran, On ga je vrgel tja, Pustil ga je tam.

24 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{Mo} + Sam₆/Sam_{Zaim}6|Prd/p č| + pSam₄/Sam_{izglag}4|Vs/Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Dogovarjal se je z njim za študij.

25 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{Mo} + Sam₆/Sam_{Zaim}6|Prd/p č| + Sam₅/Sam_{izglag}5|Vs/Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Dogovarjal se je z njim o poslih, Tekmoval je z njim v smučanju.

26 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{Mo} + pSam₆/Sam_{Zaim}6|Prd/p ž^{+/-}| + Prisl_k|Md/p/s ž^{+/-}|: Tam je stanoval z materjo/prebival z živino.

27 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag + Prisl_k|Prd/p ž^{+/-}| + Prisl_s|Pr/R/Vs/Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Domov/Tja prihaja zvečer.

Štirivezljivi glagoli

Tipični so petstavčnočlenski stavčni vzorci, pogosti so tudi štiristavčnočlenski vzorci (z enim strukturnoskladenjsko neobveznim dopolnilom).

1 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_(Mo) + Sam₄/Sam_{Zaim4}|Prd/p č| + Sam₄/Sam_{izglag4}/Sam_{izprid4}|Vsd/p ž^{+/-}| + Sam₅|Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Učitelj je spraševal učence podrobnosti o knjigi.

2 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{Mo} + Sam₄/Sam_{Zaim4}|Prd/p ž^{+/-}| + Sam₂/Sam_{izglag2}/Sam_{izprid2}|Vsd/p ž^{+/-}| + pSam₄|Ra/Cd/p/s č|: Vzgojitelj je prosil komisijo razumevanja za prestopnika.

3 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{Mo} + Sam₃/Sam_{Zaim3}|Pred/p č| + Sam₄|Prd/p ž^{+/-}| + pSam₄|Ra/C/CMd/p/s ž^{+/-}|: Mati je hčeri vpletla trak v kito, Peter si je vbodel trsko v prst.

4 Sam₁|Pv/V/Nd/p/s ž^{+/-}| + Glag_{Mo} + Sam₃/Sam_{Zaim3}|Prd/p č| + Sam₄/Sam_{izglag4}/Sam_{izprid4}|Vsd/p ž^{+/-}| + Sam₅|Ra/Cd/p/s ž^{+/-}|: Janez je pripovedoval prijatelju šale/podrobnosti o turistih.

Petvezljivi glagoli

Tipični so šeststavčnočlenski vzorci (z enim strukturnoskladenjsko neobveznim dopolnilom).

Sam₁|Pv/V/Nd/p/s č| + Glag_{Mo} + Sam₃/Sam_{Zaim3}|Pr/Pred/p ž^{+/-}| + Sam₄|Vsd/p ž^{+/-}|pSam₄|C/CMd/p ž^{+/-}| (+ pSam₆|Sd/p ž|): Zdravnik je bolniku vbriznil zdravilo v žilo (z injekcijo).

3.1.2.2 Stavčna poved z aktualnostnočlenitvenega vidika

Členitev po aktualnosti vključuje tematiko, ki se uresničuje in sporočilno nadgrajuje v procesu upovedovanja, in najtipičnejša osnovna skladenjska enota upovedovanja je stavčna poved. Poved ima dve osnovni sestavini: o čem se govori, t. i. tematski topik, in kaj se o tem pove, t. i. fokus. Besedni red je neposredno podrejen aktualnostni členitvi, in to še posebej velja za jezike z neslovničnim redosledom besed, pri katerih je besedni red zgolj pasivna sestavina siceršnjega slovničnega sistema. Pomembna je tudi stavčna intonacija s poudarki in stavčno ritmiko. Iz tega izhaja, da je členitev

po aktualnosti sestavina oz. dejavnik, ki sotvori stavčni pomen na način sporočanje perspektive stavčne povedi (Sgall idr. 1980: 39–40).

Z aktualnostnočlenitvenega upovedovanja oz. ubesedovanja je stavčna poved lahko absolutno nekontekstno stavčno sporočilo ali relativno kontekstno stavčno sporočilo. Torej je upovedovalna dinamika in s tem funkcionalna perspektivizacija ubesedenega ujeta med vsebinsko oz. pomensko zgradbo konkretne stavčne povedi in danim konteksom. Znotraj stavčne povedi je stopnja upovedovalne dinamičnosti navadno prenosorazmerna s stopnjo sporočanje pomembnosti: to navadno velja za poved brez upoštevavanja kontekstnih vplivov in je zato tudi besednoredno izhodiščna, npr. *Janez_{M:NOM:SG} ponuja fantu_{M:DAT:SG} knjigo_{F:ACC:SG}*, nasproti povedim s slovnično spremenjenim besednim redom, npr. *Janez_{M:NOM:SG} ponuja knjigo_{F:ACC:SG} fantu_{M:DAT:SG}*, kjer se *knjiga* predpostavlja za kontekstno že vključeno sestavino, ali npr. *Knjigo_{F:ACC:SG} ponuja fantu_{M:DAT:SG} Janez_{M:NOM:SG}*, kjer je *knjiga* s pomikom v izhodišče tematizirana, vendar ohranja visoko sporočanje vrednost, osebek *Janez* kot kontekstna sestavina pa je s končnim intonacijskim poudarkom na novo aktualiziran in s tem rematiziran.

Stavčna shema je odraz antropocentričnosti, saj je stavčnočlenskost sestavljena iz človeku najbližjih dejavnikov oz. udeležencev, kot so vršilec dejanje, prizadeto, prejemnik, okoliščine. Sistemska razvrstitev dopolni je: **splošni odnos, vršilec (1. delovalnik), čas, količina časa, mesto, način, mera, orodje, smer, prejemnik, izvor, prizadeto, cilj, rezultat, vzrok** itd. Sistemska razvrstitev dopolni za glagolom pokaže, katera dopolnila so kontekstna in katera nekontekstna. Kontekstne prvine stavčne povedi niso nikoli v središču in niso poudarjene (Sgall idr. 1980: 86, 99).

Vse različice stavčnih povedi kot relativne (kontekstne) različice pa imajo jezikovnosistemsko izhodišče v stavčnem vzorcu kot absolutnem nekontekstnem stavčnem izhodišču.

Tudi slovenščina pri ubeseditvi lahko uporablja več splošnojezikovnosistemskih besednorednih tipov: izhodiščni za slovenščino je stavčnočlenski SVO (subjekt – verb – objekt), sicer pa slovenščina dopušča tudi besednoredne tipske različice kot SOV, VSO, VOS, OVS in OSV (slednja je zelo redka). Objektivna aktualnostna členitev oz. objektivni nezaznamovani besedni red je odvisen zlasti od sprotnega neposrednega dojetja različne aktualnosti določenih delov konkretnega sobesedila in zato določa sporočilno perspektivo povedi. Znotraj objektivne členitve po aktualnosti se lahko vzpostavita **a**) pričakovani navadni (SVO) in **b**) priložnostni posebni besedni red (SOV, VSO, VOS, OVS in OSV), ki se v besedilu stilno nezaznamovano dopolnjujeta: *Sklenili so, da ravnatelju napišejo pismo* (SVO). *Pismo je*

pisal **Janez** (OVS), *S težavo se je prebil do uvodnih besed ali Ne razburjajte se zaradi pozne odzivnosti* (SVO), *Janez pismo piše* (SOV), *Še danes ga bo odposlal*. Priložnostni besedni red je možen tudi brez sobesedila, ko je npr. dinamična perspektiva povedi usmerjena v jedro povedi kot pomensko središče, npr. *Nas že nekaj časa upravljajo tujci*. Pričakovani navadni (SVO) in priložnostni posebni besedni red (SOV, VSO, VOS, OVS in OSV) se v besedilu stilno nezaznamovano dopolnjujeta; priložnostni besedni red je napovedovalec pomensko aktualizirane perspektive povedi brez ubesedenega konteksta, in tudi s tem se potrjuje skladenjska nadvlada členitve po aktualnosti, ki je navadno vodena in usmerjana z aktualnim kontekstom. Tako se ista stavčna poved lahko različno oz. na različne načine upoveduje, in upovedovalne različice nastajajo ustrezno kontekstu.

Stavčna poved brez kontekstnih sestavin in z navadno intonacijo ima besedni red vršilec – povedje – prizadeto. Vstop na sceno izraža eksistenčni stavek z glagoli, ki nekaj/nekoga uvajajo na sceno/prizorišče, npr. *Prišla je pomlad*, *Pojavil se je neki mladenič*; uvajanje na sceno/prizorišče izražajo tudi prislovna določila kraja ali časa kot *V Ljubljani živi moja sestra*, *Zjutraj nastane zmešnjava*, *V Ljubljani vozi kavalir* ipd.

Funkcionalna perspektiva določenega sporočila se lahko izrazno uresničuje na slovnični progresivni ali anticipativni način: slovnično-progresivni potek perspektivizacije zagovarja zasedenost stavčnočlenske vloge in stavčni poudarek, ki izraža fokalizacijo/žariščenje oz. sporočanje središčenje. Progresivni potek torej postavlja središče sporočanje intenzitete na konec povedi, nasprotno s slovnično-progresivnim načinom pa anticipativni način informativno središče postavlja naprej in tudi prostorsko prej.

Tako lahko oblikoskladnja s tremi razpoložljivimi sporočanskimi prvinami *Janez, pismo, je poslal* in z upoštevanjem oz. vključevanjem funkcionalne perspektive in upovedovalne dinamike s fonologijo, ki z nastajanjem sporočila od leve proti desni določa tudi stavčni poudarek oz. intonacijski center, ki je na rematskem središču, omogoča upovedovalne različice. Povezava med skladnjo in diskurzom je vzpostavljena, vendar v tej povezavi ima ključno vlogo fonologija, ki oblikuje intonančni potek sporočila ali t. i. fonetično formo, ki znotraj povedi omogoča različne načine ubeseditve istih sporočanskih prvin, torej ustvarja različne diskurzne kopije izhodiščno dane povedi. Intonacijski center se sicer lahko nahaja v katerem koli položaju v povedi, vendar se prototipično, vsaj v govorjenem jeziku, nahaja v kanonični vlogi prvine, ki ga proizvaja. To posledično pomeni, da se fonetični potek oz. fonetična oblika povedi lahko tudi uresničuje na različne načine in s tem omogoča različne kopije: tako npr. vprašanje *Kdo*

je kupil knjigo? omogoča dva enako sprejemljiva odgovora: *Knjigo je kupil Janez.* in *Janez je kupil knjigo.*

Za izhodišče izberemo mogoče morfoskladenjske ubeseditve stavčne povedi (označene 1) do 6)) in dodamo upovedovalne različice z upoštevanjem upovedovalne perspektive (usmerjane z vprašanji, t. i. vprašalni tematsko-rematski ločevalnik), zelo pomembno vlogo ima dinamika upovedovanja z intonacijskim centrom (označenim krepko od **a**) do **c**)):

1) Janez je poslal pismo.

a) Janez je poslal **pismo**.

b) Janez je **poslal** pismo.

c) **Janez** je poslal pismo.

2) Janez je pismo poslal.

a) Janez je **pismo** poslal.

b) Janez je pismo **poslal**.

c) **Janez** je pismo poslal.

3) Pismo je poslal Janez.

a) **Pismo** je poslal Janez.

b) Pismo je **poslal** Janez.

c) Pismo je poslal **Janez**.

4) Pismo je Janez poslal.

a) **Pismo** je Janez poslal.

b) Pismo je Janez **poslal**.

c) Pismo je **Janez** poslal.

5) Poslal je pismo Janez.

a) Poslal je **pismo** Janez.

b) **Poslal** je pismo Janez.

c) Poslal je pismo **Janez**.

6) Poslal je Janez pismo.

a) Poslal je Janez **pismo**.

b) **Poslal** je Janez pismo.

c) Poslal je **Janez** pismo.

Z vidika upovedovalne perspektive lahko na zgornje stavke – odgovore poiščemo vprašanja.

Kaj je Janez poslal? Najustreznejša odgovora sta 1a in 4a.
Kaj je Janez naredil s pismom? Najustreznejša odgovora sta 2b in 4b.
Kdo je poslal pismo? Najustreznejši odgovori so 1c, 2c, 3c, 4c in na
Kdo je pismo poslal? sta ustreznejša 5c in 6c.

Primer vzajemnega delovanja skladnje in upovedovalne perspektive z ustrezno intonacijsko dinamiko (označeno krepko) je stavčna poved *Marija in Ivan sta predstavila otroka drug drugemu*, kar mogoča hkratni razlagi, da je ‚Marija je predstavila svojega otroka Ivanu in Ivan je predstavil svojega otroka Mariji‘ in ‚Marija in Ivan sta svoja otroka predstavila še med seboj‘.

V primeru povedi *Marija in Ivan sta drug drugemu predstavila otroka* se možnost perspektive zoži na pomen ‚Marija je predstavila svojega otroka Ivanu in Ivan je predstavil svojega otroka Mariji‘. Primer *Marija in Ivan sta otroka predstavila drug drugemu* se razume kot ‚Marija in Ivan sta svoja otroka predstavila še med seboj‘.

3.1.2.2.1 Sporočanje prvine in njihovi položaji znotraj povedi

Sporočanje prvine znotraj povedi morajo združevati kontekstne, pomenske, besednoredne in prozodijske lastnosti. Te prvine so lastna tema (izhodišče) lastna tranzicija (prehod) in lastna rema (središče). Lastna tema je izhodišče z najmanjšo stopnjo sporočanje dinamičnosti, med tematskimi prvinami ima najvišjo stopnjo sporočanje dinamičnosti diatema/medtema, ki je neke vrste ‚vmesna, prehodna tema‘. Lastna tranzicija izraža zlasti časovno-naklonski prehod. Lastna rema ali jedro središče pa je prвина z najvišjo stopnjo sporočanje dinamičnosti.

Za zadostitev osnovnih sporočanje potrebe povedi sta nujni prvini lastna rema in lastna tranzicija, medtem ko tematske prvine, kot lastna tema in diatema, niso obvezne. So pa tematske sestavine bistvene zgradbene prvine, obvezno vezane na besedilo in kontekst celotnega sporočila. Tako lastna tema kot že kontekstno znana in obravnavana »zgolj« povezuje aktualno poved s kontekstom (najbolj aktualizirana tematska sestavina je tematski center), medtem ko diatema s prenosom najaktualnejše zadnje informacije (ali zgolj sestavine te informacije) v predhodnem besedilu v izhodišče naslednje potencialne povedi prevzame vlogo najdinamičnejše tematske prvine v izhodišču.³⁶

³⁶ Postavlja se vprašanje opredelitve nove (in s tem tudi stare) informacije. Za staro znano informacijo velja, da tematizira besedilo in s tem omogoča nastajanje besedila, zato sodi v lastno temo. Nova informacija pa je v trenutku, ko postane znana, še vedno nova; s trajanjem sicer postaja znana, vendar je kot informacija še vedno najnovejša, zato sodi v diatemo. Diatema kot dinamični vrh v

Upovedovanje sporočanjских prvin z leve proti desni tvori **dinamično vsebinsko/pomensko gradnjo povedi** v smislu: lastna tema – tema (s težnjo v lastno temo ali v diatemo) – diatema – lastna tranzicija – tranzicija – rema – lastna rema; v tem zaporedju raste in se stopnjuje tudi dinamičnost upovedovanja. Posledica dinamičnega upovedovanja je **statična vsebinska/pomenska zgradba stavčne povedi**: (izhodišče (vezano na temo) – središče (vezano na remo)).

Z vidika upovedovanja in stavčne zgradbe povedi ločujemo štiri stalne in besednoredno povezane položaje: začetni p. (zP), pozačetni p. (pozP), vmesni p. (vP) in končni p. (kP):

začetni položaj (zP):	Resnico _{F:ACC:SG}	Resnico	Resnico	Resnico
pozačetni položaj (pozP):	vam _{PRON:DAT:PL}		vam	
vmesni položaj (vP):	povem _{IND:PRS:1SG}	povem		
končni položaj (kP):	kmalu _{ADV}	kmalu.	povem.	povem.

Možen je še predzačetni položaj (przP), npr. s členkom: Tudi_{PART} resnico_{F:ACC:SG} vam_{PRON:DAT:PL} povem_{IND:PRS:1SG} kmalu_{ADV}.

V kontekstu zgornjih povedi so še povedi kot *Povem vam jo / Vam jo povem* in *Obljubim*. Oba glagola kot polnopomenski sporočanjски prvini lahko hkrati zasedata začetni in končni položaj povedi, torej lahko zasedata poudarjeni začetno-končni položaj, ki omogoča sporočilno samozadostnost. S pomenskega vidika in vidika stavčne intonacije sta poudarjena in zato tudi obvezno zasedena začetni (zP) in končni položaj (kP).

Slovenščina, tako kot npr. skladenjskopomensko primerljiva češčina, lahko na tipskih povedih izrazi upovedovalno uresničitev najrelevantnejših sporočanjских prvin glede na obvezne in neobvezne položaje v slovenskem besednem redu.³⁷

Sestava tipskih povedi seveda sloni na povedkovni oz. glagolski vezljivosti in potem na stavčnih vzorcih. Oba našeta pojava sta skladenjska oz. slovnična in takorekoč izhodiščno nujna pri nadaljnjem presojanju besednorednih zmožnosti v posameznem jeziku. Z vidika različnih vezljivostnih zmožnosti in posledično tudi zmožnosti tvorbe različnih stavčnih vzorcev je izbran glagol *zajtrkovati*, ki zaradi svoje pomenske osamosvojenosti na eni

tematskem izhodišču hkrati vzpostavi tudi večjo dinamično upovedovalno povezavo in intenzivnost z rematskim središčem. Primer ločevanja med (kontekstno) znanim in novim je: *Ta pisatelj je znan kot mojster detektivk; ne piše pa samo detektivke (znano), ampak tudi zgodovinske romane (novo)*.

³⁷ Vsi vključeni zgledi so vzeti iz splošnosporazumevalne rabe in uporabno preverjeni v besedilnem korpusu Gigafida 2.0 in tudi v dostopnih spletnih besedilih.

strani in možnosti vezljivostne širitve in tudi prožnih vezljivostnih zmožnosti na drugi strani omogoča dovolj dober prikaz določanja sporočanjskih prvin in njihovih položajev znotraj stavčne povedi; popolna brezkontekstna ubeseditev vezljivostnih zmožnosti glagola *zajtrkovati* bi bila *Ob sobotah doma z očetom redno zatrkujeva jajca*. Popolna ubeseditev vezljivostnih zmožnosti pa je podlaga vsem tako brezkontekstnim kot kontekstnim besednorednim zmožnostim znotraj stavčne povedi:

1 *Zajtrkovala je* (lastna rema = središče = pojmovni obseg ‚zajtrkovati‘, lastna tema = izražena s končnico za tretjo osebo ednine, lastna tranzicija = izražena s preteklim časom, načinom in naklonom),

2 *Zajtrkovala je suhe žemlje* (lastna tema = izražena s končnico za tretjo osebo ednine, lastna tranzicija = izražena s preteklim časom, načinom in naklonom, tranzicija = pojmovni obseg ‚zajtrkovati‘, lastna rema = *suhe žemlje*),

3 *Zajtrkovala je suhe žemlje zaradi diete* (lastna tema = izražena s končnico za tretjo osebo ednine, lastna tranzicija = izražena s preteklim časom, načinom in naklonom, tranzicija = pojmovni obseg ‚zajtrkovati‘, rema = *suhe žemlje*, lastna rema = *zaradi diete*),

4 *Zatrkovala je zaradi diete* (lastna tema = glagolska končnica *-a* za tretjo osebo ednine, tema (ki teži v lastno temo) = ‚zajtrkovati zaradi diete‘),

5 *Gospa Novak je zajtrkovala suhe žemlje* (diatema = *gospa Novak*, lastna tranzicija + tranzicija = *zajtrkovala*, lastna rema = *suhe žemlje*).

6 *Včeraj sem mu to tam razložil tekom petih minut* (diatema = *včeraj*, lastna tema = *sem mu to tam*, lastna tranzicija = izražena s preteklim časom, načinom in naklonom, rema = ‚razložiti‘, lastna rema = *tekom pet minut*).

Zgornje povedi se uporabljajo v zapisanem jeziku. Nezapisani govorniki pa omogoča, da se temeljne in zato bistvene sporočanje prvine lahko uporabijo tudi v vlogah oz. položajih, ki so osnovni sporočilni enoti oz. povedi zgolj neobvezno pridruženi; v teh besednoredno nepovezanih in tudi nestalnih položajih še zlasti izstopata, in s tem zbujata pozornost, nujni prvini kot lastna rema in lastna tranzicija:

pridružena lastna rema: *Zajtrkovala je suhe žemlje, zaradi diete*

pridružena lastna tranzicija: *Zajtrkovala, ja?*

pridružena diatema: *Gospa Novak, ta je zajtrkovala suhe žemlje!*

Možnost pridruženih vlog in nestalnih položajev je hkrati dodatni pomenljiv pokazatelj, da v povedi izhodiščno obstajajo stalni povezani besednoredni položaji.

Osnovna funkcijska zasedenost položajev, vključenih v besedni red stavčne povedi

Aktualnostnočlenitveni besedni red se znotraj matične stavčne povedi oblikuje s kombinacijami določenih sporočanjских prvin v določenih stavčnih položajih;³⁸ bazično in zato prednostno vlogo imajo vključeni stalni in besednoredno povezani položaji.

Osnovne besednoredne težnje so najlažje prikazane v pripovedni stavčni povedi. Ta je lahko izhodišče za obravnavo besednorednih položajev v vprašalnih, velelnih in želelnih povedih.

Težnja, da pozačetni položaj (pozP) zasede lastna tema oz. sestavine lastne teme

Za lastno temo je tipična tesna povezava s kontekstom, npr. *Včeraj (zP) sem mu to tam (pozP) poskusil (vP) razložiti (kP)*. In zato za sestavine lastne teme velja tudi ustaljeni slovnično-pomenski »ordo naturalis«; poleg tega pa na sestavine lastne teme v pozačetnem položaju vplivajo še aktualnostnočlenitvene sestavine kot kontekstni pomen, linearnost in prozodija.

Težnja, da končni položaj (kP) zasede lastna rema oz. sestavine lastne reme

Pri uresničitvi obeh že naštetih teženj, tj. da pozačetni položaj (pozP) zasede lastna tema oz. sestavine lastne teme in da končni položaj (kP) zasede lastna rema oz. sestavine lastne reme, in pri dejstvu, da začetni položaj (zP) lahko zasede le ena sporočanjская prvina (navadno lastna tranzicija ali sestavina diateme), se vse druge sporočanjские prvine (diatema, tranzicija in rema) pojavljajo v vmesnem položaju (vP). To lahko potrjujejo zgledi: *Poskusil (zP) sem mu to tam (pozP) v nekaj minutah (vP) razložiti (kP)*, *Razložil (zP–kP) sem mu to (pozP)*, *Soglašam (zP–kP)*.

Težnja po dopolnitveni razporeditvi diateme in lastne tranzicije med začetni položaj (zP) in vmesni položaj (vP)

To težnjo potrjujejo možne rabe: *V petih minutah (zP, diatema) sem mu to tam (pozP) poskusil (vP, lastna tranzicija) razložiti (kP)*; *Poskusil (zP, lastna tranzicija) sem mu to tam (pozP) v petih minutah (vP, diatema) razložiti (kP)*; *Poskusil (zP, lastna tranzicija) sem mu to tam (pozP) razložiti (kP)*.

³⁸ Po P. Đorđeviću (1898: 160) lahko samo pregled razvoja posameznega jezika dovolj jasno pokaže, katere položaje v povedi lahko zasedajo posamezni stavčni členi oz. sporočanjские prvine; ker se ves razvoj odraža v možnih povedih.

3.1.2.2.2 Prozodični vidik

Z vključitvijo prozodije lahko dodamo, da sta tako s pomenskega vidika kot z vidika stavčne intonacije poudarjena in zato tudi obvezno zasedena začetni in končni položaj, torej v *Včeraj sem ti to pozabila povedati* sta poudarjeni *včeraj* (diatema) in *povedati* (lastna rema). Če je npr. rema sestavljena, kot npr. *takoj nazaj* v povedi *To pošiljko bomo poslali **takoj nazaj***, potem je lahko intonacijski center na besedi *nazaj* ali na besedi *takoj*. Dodatno poudarjalno vlogo lahko imajo tudi naklonski členki, npr. dodani *itak* v *To pošiljko bomo poslali itak **takoj nazaj***.³⁹ Znotraj funkcionalne stavčne perspektive je glavno sredstvo fokalizacije (središčenja) stavčni poudarek in njegova intonančna intenzivnost: intonacijski center je vzajemno povezan z informativnim središčem povedi, ki ni nujno ubesedeno v končnem položaju. Torej sestavine lastne teme *sem ti to* v pozačetnem položaju so relativno nepoudarjene,⁴⁰ medtem ko je časovno-naklonski *pozabila* s svojo pojmovno-pomensko vrednostjo v vlogi lastne tranzicije in v vmesnem položaju relativno poudarjen; torej pozačetni položaj (pozP) je relativno nepoudarjen in vmesni položaj (vP) je relativno poudarjen.

Meja med poudarjenimi in nepoudarjenimi sestavinami znotraj stavčne povedi, zlasti ali tudi zaradi pomenskega prehajanja med sporočanjskimi prvinami, ne more biti ostra, je pa vedno razločevalna; lahko rečemo, da je aktualnostnočlenitvena meja določena tudi z razmejitvijo nepoudarjenih sporočanjskih sestavin od poudarjenih, in to pomeni, da relativno poudarjeni prehod oz. tranzicija teži k rematskemu središču. Pri objektivnem besednem redu je intonacijski center na rematskem središču, ki je navadno na koncu sporočila, sicer pa na glagolskem delu, npr. *On dela **doma*** → *On **dela***, *Kdo je skuhal to **hrano***? → *Kdo je to **skuhal***?

Anomalična posebnost so lahko posebne zgradbe v pogovornih situacijah, ko je poudarjena tematska sestavina v nezačetnem položaju, npr. *Kje je **tukaj***, *prosim **vas***, *toaleta?*, tudi eliptični naslovi, ki so glede na celotno sporočilo, ki sledi, poudarjena hkratna tema-rema, npr. ***Golob v Parizu***.

³⁹ Poudarjalna vloga členkov lahko prispeva tudi k večji intonacijski vrednosti besed, pred katerimi stojijo, in z navezavo členka nanje se jim poveča tudi ritmična intenziteta. Z uporabo členkov se (bolj ali manj) spremeni tudi sporočilna perspektiva povedanega, npr. *Kot sem prej omenil, je delitev dela temelj organizacije* nasproti *Kot sem omenil **že prej**, je delitev dela temelj organizacije*. Poudarni členki torej središčijo oz. težiščijo (Toporišič 2000: 667).

⁴⁰ V pozačetnem položaju lahko govorimo o ritmičnosti naslonk v naslonskih nizih. Slednji ostajajo neodvisni od konkretne aktualnostne členitve. Nasprotno pa vloga naslonskega niza med proposicijama bistveno soodloča o aktualnostni členitvi v zloženi povedi (prim. Grepl idr. 1987: 620).

V nadaljevanju se težnjam lastno temo umestiti v pozačetni položaj, lastno remo v končni položaj ter diatemo in lastno tranzicijo v vmesni položaj, mora pridružiti še opis sporočanjskih vključenih in priključenih položajev s slovničnega vidika (stavčnočlenska zastopanost in vrste povedi glede na skladenjski naklon).

3.1.2.2.3 Položaji stavčne povedi s slovničnega vidika (povezani z vezljivostjo, stavčnočlenskostjo in vrstami povedi)

Tudi s tega vidika upovedovanja se potrjuje, da sta za zadostitev osnovnih slovnično-sporočanjških potreb povedi nujni prvini lastna rema in lastna tranzicija s stavčnimi členi, ki ju lahko ubesedujejo; medtem ko se lastna tema (kot že kontekstno znana) in diatema (s prenosom najaktualnejše zadnje informacije) zgolj vključujeta in povezujeta sestavine predhodnega besedila v pravkar upovedovano.

Aktualna funkcionalna perspektiva stavčne povedi je glede stavčnočlenske in položajske zapolnitve vezana na konkretno besedilo in kontekst, npr. a) *Moj brat dela na univerzi* (← Kje dela vaš brat?), b) *Na univerzi dela moj brat* (← Kdo izmed vas dela na univerzi?), s tem da ima prva objektivna členitev a) pričakovani besedni red, druga objektivna členitev pa b) priložnostni besedni red; situacijsko okoliščino lahko upoveduje tudi priložnostna členitev kot *To vazo je Kristina pravkar kupila* ipd.

V aktualnostni členitvi imajo členki posebno mesto.⁴¹ So besedna vrsta z nestalnim vključenim položajem v stavčni povedi in z vrednostjo ssporočila, ki je neizražena propozicija. Naklonska vloga jim omogoča, da so nosilci poudarka, npr. *že, tudi, celo*, in v poudarjalno vlogo povezani z rematskimi sestavinami; povezovalna vloga pa jih opredeljuje kot tematske sestavine, npr. *skratka, sicer pa, torej*.

Ubeseiditve znotraj začetnega položaja (zP)

Ubeseiditev osebkova znotraj začetnega položaja dopušča več možnosti. Primer osebkove diateme je *Naša profesorica* (osebkova diatema) *je to* (lastna tema) *Janezu* (predmetna diatema) *razložila* (lastna tranzicija) *v petih minutah* (lastna rema), *Peter* (osebkova diatema) *jo* (lastna tema) *je včeraj* (prislovnodoločilna diatema) *povabil* (lastna tranzicija) *na večerjo* (lastna rema). V primeru, ko osebkova diatema ni izražena, začetni položaj

⁴¹ Med slovanskimi jeziki ima npr. češčina (Grepl idr. 1987: 576) z vidika aktualnofunkcionalnega upovedovanja določene tudi potencialne kontekstne pridevnike (*omenjen, navajan, enak, podoben, isti, tipičen, primerljiv, nasproten* ipd.) in potencialne kontekstne samostalnike kot *smisel, cilj, vzrok, povod, posledica, sredstvo, primer* ipd.

zavzame lastna tranzicija z vključeno osebo, npr. *Razložila* (lastna tranzicija, tranzicija) *je to* (lastna tema) *Janezu* (predmetna diatema) *v petih minutah* (lastna rema), ali pa predmetna diatema v *Janezu* (predmetna diatema) *je to* (lastna tema) *razložila* (lastna tranzicija) *v petih minutah* (lastna rema), ali lastna tema *To je* (lastna tema) *Janezu* (predmetna diatema) *razložila* (lastna tranzicija) *v petih minutah* (lastna rema). Poza-impljena lastna tema ima znotraj tematskega sklopa in tudi znotraj povedi nasploh najnižjo stopnjo aktualizacije in s tem tudi najnižjo upovedovalno dinamiko.

Glagoli z začetnim polnopomenskim *biti* ali njegovimi faznimi različicami kot *postati*, *nastati*, *začeti se* v *Bil je enkrat en kralj*, *Nastala je tišina*, *Postalo je vroče*, *Začelo je deževati* lahko tvorijo nekontekstna samozadostna sporočila v smislu scena – eksistenca – pojav na sceni, kar skupaj izraža rematsko središčni obstoj nekoga ali nečesa.

T. i. scenski stavki se začenjajo s tematsko (navadno časovno) kulisno prvino, osnovni besedni red je povedek pred osebkom, sicer pa so ti stavki lahko aktualnostno nečlenjeni: ozka scena vključuje eksistenčne povedke: *Zapadel je sneg*, *V prostor je stopil neki človek*, *Iz dreves se dela papir*, *Lani v jeseni je umrl stari gospod Volk*.

Eksistenčni povedki izražajo vstop na sceno/prizorišče, npr. *Prišla je pomlad*, *Pojavil se je neki mladenič*, uvajanje na sceno/prizorišče izražajo prislovna določila kraja ali časa kot *V Ljubljani živi moja sestra*, *V Ljubljani vozi kavalir*, *Zjutraj nastane zmešnjava* ipd.

Poleg ubeseditve osebka pa je na začetni položaj vezana tudi težnja tvorca, da s skladenjskim naklonom izrazi svojo sporočanje usmerjenost: upovedovalni naklon v konkretni povedi izraža tvorčevo oz. sporočevalčevo stališče do danih vsebin.⁴² Tako ima pripovedna poved z osebkom v začetnem položaju izhodiščno nezaznamovano zasedenost položajev in posledično nezaznamovano stavčno intonacijo. Pri vprašalni povedi pa je začetni položaj hkrati informativno središče in intonacijski center: v začetnem položaju je lastna tranzicija z naklonskim glagolom, npr. *Želel bi se Janez tam ustaviti?* ali s členkom kot naklonskim modifikatorjem, npr. *Bi se Janez tam želel ustaviti?*, ali zaimenska vprašalnica kot rematsko središče, npr. *Kdo bi se želel tam ustaviti?*

⁴² Upovedovalni vidik z združevanjem sporočanje-pragmatičnega in funkcijskoskladenjskega vidika v slovenski povedi zaobseže tudi naklonskost (povedi), tj. pripovednost, velelnost/želelnost in vprašalnost.

Pri velelni ali želelni povedi začetni položaj zaseda lastna tranzicija z naklonskim glagolom ali členkom, npr. *Posedite se prosim na drugo stran!*, *Naj se posedejo na drugo stran!*

V začetnem položaju so lahko tudi vezniške besede oz. vezniki, ki so naklonska sestavina lastne tranzicije, npr. *Saj mu je bilo včeraj slabo*, ki navadno nakazujejo predstavčni položaj kot *Tega ni naredil, saj mu je ...*

V začetnem položaju so navadno tudi prislovna določila kraja in časa, če so kontekstne sestavine. Z vidika aktualne dinamike upovedovanja sta prostor in čas aktualni okoliščini, ki izražata absolutno izhodišče (Toporišič 1982: 288, 292): umeščata izraženo dogajanje/dejanje v prostor in čas in zato sta z vidika upovedovalne dinamike na najnižji stopnji, ki je »kulisa scene« (Grepl idr. 1987: 573) in zato osnovni pogoj za vse drugo,⁴³ npr. *Včeraj je vodja sporočil novico o spremenjenem načrtu dela za leto 2024* ← *Bilo je včeraj, ko je vodja ..., Tu/Od tu bomo spremljali novice o poteku reševanja* ← *Bomo tu in spremljali ...* Pomenljivo je, da je desetina vseh pojavnih *nekoč* vezana na začetni položaj v povedi, podobno še raba *danes*, prislov *zdaj* celo malo več kot to (tj. 15 %), in malo manj prislovni *včeraj*, prislovni zaimek *tu* pa je v začetnem položaju celo v dobri dve desetini pojavitvah (22 %).

Ubeseiditve znotraj pozačetnega položaja (pozP)

Glagol *biti* kot nosilec lastne tranzicije zaseda položaje od začetnega do vmesnega, npr. *Sem mu na razpolago*, *Bom mu danes na razpolago*, *Danes mu bom na razpolago*.

Osebek v vlogi lastne teme lahko nastopa morfemsko, tj. kot glagolski morfem za osebo, npr. *Naredim to čim prej* ipd. Zaimenski osebek ima kot diatema težnjo zasesti začetni položaj ali kot lastna rema končni položaj, npr. *Ti si mu to včeraj naredil zanalašč*, *Včeraj si mu (ti) to zanalašč naredil*, *Včeraj si mu to zanalašč naredil ti*.

Konkretna poimenovanja osebe v vlogi diateme lahko z začetnega položaja izrivajo členke ali druge naklonske prvine, npr. *Janez naj se usede sem!*

Pri zaznamovani stavi v pripovedni povedi je lastna rema v začetnem ali pozačetnem položaju. V pogovornem jeziku je sicer navadna uporaba zaimenskega osebka v primerih kot *Ti si mi všeč* (proti: *Si mi všeč* / *Všeč si mi*), *Ti si uganil* (proti: *Si uganil* / *Uganil si*), *Midva sva se razšla* (proti:

⁴³ M. Rostohar (1953: 350) prislove kraja in časa opredeli kot »so največkrat povedki o vsebini stavka«, in dodaja, da ne določajo zgolj konkretnega dejanja, temveč določajo celotno misel, ki je v stavku izražena, so torej »povedek o misli, ki je v stavku izražena«.

Sva se razšla / Razšla sva se), *Jaz te pozdravljam* (proti: *Te pozdravljam* / *Pozdravljam te*); povedi kot *Uganil si*, *Pozdravljam te* kot lastne reme v začetno-končnem položaju pa so označene kot besednoredno nezaznamovane.

V pozačetnem položaju so naslonke običajne in hkrati nakazujejo na začetni izpust:

Si bral tisto v časopisu?, *Si bral?! Si ti videl ta škandal* (*Zanima me, če/ali si ...*), *Se priporočamo za odgovore, kritike in nasvete* (*Hvala vam lepa in se ... / Seveda se...*).

Ubeseđitve znotraj vmesnega položaja (vP)

V vmesnem položaju so zlasti glagolske oblike kot sestavine lastne tranzicije, npr. *Janez bo to moral prebrati znova*, *Janez si bo to moral zapolniti*, diatemske sestavine, kot je *to*, so prosto vključene.

Pri zasedenosti sporočanjskih prvin prevladuje slovnično ustaljeni besedni red naklonski glagol pomožnik – naklonski glagol – nedoločnik, npr. *To mu bom moral razložiti*, *Včeraj sem mu to želel razložiti*.

Ubeseđitve znotraj končnega položaja (kP)

Glagolska zveza je lahko tudi v končnem položaju povedi, če ima vrednost lastne reme, npr. *Včeraj mi je to v petih minutah popolnoma razložil*, informativno središče povedi je *popolnoma razložil*, intonacijski center pa je na besedi *popolnoma*. Funkcijsko se to potrjuje še z izrazno različico istega sporočila, npr. *Včeraj mi je za to v petih minutah dal popolno razlago*.

V končnem položaju so lahko tudi prislovna določila kraja in časa, če so nekontekstne sestavine, npr. *Za vse to je izvedel šele danes zjutraj*. Potrebno pa je poudariti, da prostorska in časovna določila kot končne (nekontekstne) ali kot začetne (kontekstne) sestavine prispevajo k sporočilni osamosvojitvi določene stavčne povedi.

Ubeseđitve znotraj predzačetnega položaja (przP)

Besednoredno zaznamovane povedi lahko začenjajo z vezniki oz. vezniki v besedami v predzačetnem položaju, ki je relativno nepoudarjen, npr. *Vendar/Toda včeraj so ga odpeljali v bolnico*. Podobno še *Ker/Saj/Toda včeraj mu je bilo slabo in danes so ga odpeljali v bolnico*.

Z začetnega položaja v predzačetni položaj so navadno lahko izrinjene oz. predstavljene tudi naklonske besede kot npr. členki, *Naj to pogleda Janez kot odgovorni* → *Naj Janez to pogleda kot odgovorni* ipd.

Ubeseiditve v priključenih položajih glede na matično stavčno poved, ki so zasedeni s neobveznimi sporočanskimi prvinami.

Predstavčni položaj: *Seveda, vi ne veste, kaj narediti* (proti predzačetnemu položaju: *Seveda ne veste, kaj narediti*).

Vstavčni položaj: *Včeraj ste, takorekoč dobesedno, rekli, da vas stvar ne zanima* (proti vmesnemu položaju: *Včeraj ste takorekoč dobesedno rekli, da vas stvar ne zanima*).

Postavčni položaj: *Tega nismo vedeli, da je tako bolan* z intonacijskim centrom na *nismo vedeli* (proti končnemu položaju: *Nismo vedeli, da je tako bolan* z intonacijskim centrom na *da je tako bolan*).

3.1.2.2.4 Razpoznavanje sporočanskih prvin v aktualnostnočlenitveni analizi različnih tipov povedi (Grepl idr. 1987: 607–611)

Sporočanske prvine znotraj povedi so lastna tema (izhodišče) lastna tranzicija (prehod), lastna rema (središče). Simbolno bi to označili kot **T-I** (tematsko izhodišče), **P** (prehod) in **R-S** (rematsko središče). Pri analizi je treba še posebej opozarjati na tematsko (kontekstno) ali rematsko (nekontekstno) vlogo glagolov oz. glagolskih pomenov v povedku. Oznaka **P** jim sicer dodeljuje zgolj neko vmesno vlogo med tematskim izhodiščem **T-I** in rematskim središčem **R-S**. O stopnji lastne kontekstnosti odloča vsakokratna povedkova raba določenega glagola oz. glagolskega pomena. Izjema so le glagoli v odvisnih stavkih: tam o njihovi kontekstnosti (**k**) oz. nekontekstnosti (**nk**) odloča status in vrsta odvisnika: *Ko je prihajal* (**k**), *so se veselili* : *Veselili so se, da je prihajal* (**nk**), *Ne posluša* (**k**) *nasvetov in to se mu maščuje* : *Obžaloval je, da ni poslušal* (**nk**) *nasvetov* ipd.

ENODELNI stavki z brezosebnimi nevezljivimi in enovezljivimi glagoli

Tovrstni stavki nimajo vršilca ali nosilca dejanja oz. stanja ali procesa ali pa ostaja neznan, zato so to zgolj samorematske stavčne povedi.

Nevezljivi glagoli: enostavčnočlenski (brezosebkovi) vzorci: Glag_{3 os. s} (se):

1 Lije = **R-S**, tako še: Dežuje, Sneži.

2 Vleče = **R-S**, tako še: Piha, Zmrzuje, Gori, Grmi.

3 Noči se = **R-S**, tako še: Večeri se, Temni se, Bliska se.

Enovezljivi glagoli:

dvo- in trostavčnočlenski vzorci:

Prasketa v kaminu = **R-S**,

Naletava iz megle = **R-S**,

Kipi v njem = **R-S**,
V njem je zavrelo = **R-S**.

Brni (mu) v glavi = **R-S**, tako še: *Bliska se (mu) v očeh, Oglašja se (mu) v mislih, Peče (ga) v prsih* ipd.

Slabi mu = **R-S**, tako še: *Kolca se mu, Sanja se mu, Godi se mu* ipd.

Hodi se = **R-S**, tako še: *Dela se, Slabša se, Obstajamo/Obstajate/Obstajaš/Obstajajo, Traja, Kroži, Veselimo/Veselite/Veseliš/Veselijo se, Vrti se* ipd.

So tudi diatezne zmožnosti v stavku, ki so v celoti rema oz rematsko središče (R-S): *Glava ga boli. : V glavi ga boli. : V glavi ima bolečine. : Ima glavobole.*

Dvovezljivi glagoli: dvo- in trostavčnočlenski vzorci:

Dvovezljivost glagola omogoča tudi večjo ločnico med prehodom (P) in rematskim središčem (R-S) oz. središčno remo.

Nagiba se (P) k nevihti (R-S), tako še: *Pripravlja se, da bo začelo snežiti, Straši v gradu* ipd.

Boli (P) ga v hrbtu (R-S), tako še: *Praska ga v grlu, Mrazi ga, Zebe ga, Trese ga, Tekne mu* ipd.

DVODELNI stavki z eno-, dvo- in večvezljivimi glagoli: dvo-, tro-, štiri- in večstavčnočlenski stavčni vzorci

Tako pri glagolski vezljivosti kot z vidika aktualnostne členitve (AČ) velja izhodiščni besedni red udeležencev oz. delovalnikov: vršilec/agens pred naslovnikom/adresatom in ta pred prizadetim z dejanjem/paciensom; iz tega izhaja, da če je paciens (v sledečem zgledu *predlog*) vstavljen med glagol in adresata, je to odraz njegove kontekstne vloge, npr. *Nov poslanec_{M:NOM:SG} razlaga_{IND:PRS:3SG} svoj predlog_{M:ACC:SG} drugim_{M:DAT:PL}.*

Osebnostna glagolska oblika ima navadno drugi neznamovan položaj v povedi, največkrat izraža linearni prehod (P) med temo (= tematskim izhodiščem T-I) in remo (= rematskim središčem R-S).

Za evropske jezike naj bi veljala sistemska razvrstitev temeljnih udeleženskih vlog, ki so izražene kot dopolnila (Sgall idr. 1980: 77): vršilec → čas (kdaj, od kdaj, do kdaj, kako pogosto, kako dolgo) → mesto (kje) → način → mera → orodje (sredstvo) → smer (kod) → naslovnik/prejemnik → izvor, smer (od kod) → predmet → smer (kam) → rezultat → pogoj → cilj → vzrok. Znotraj stavčne povedi se antropocentričnost razvrstitve

dopolnil navadno zreducira na vloge človeškega delovanja: vršilec, dejanje, nosilec, naslovnik/prejemnik, okoliščine. Po tej sistematizirani razvrstitvi dopolnil se ravna tako kontekstna kot nekontekstna dopolnila. Na ravni ubeseditve pa imajo nekontekstna dopolnila informativno prednost pred kontekstnimi dopolnili.

Enovezljivi glagoli: tipični so dvostavčnočlenski stavčni vzorci (z besednim ali končniškomorfemsko izraženim osebkovim dopolnilom): *Ponočuješ, Spi, Kriči, Leži, Hodi, Pada, Raste, Roža cveti, Žival životari/prezimuje, Janez učiteljuje; Luč sveti, Žebelj drži, Zakon velja; Mučim se, Peljem se, Cesta se vije/križa, Smrad se širi* ipd.

Tematsko izhodišče (**T-I**) je lahko izraženo z morfemom za osebno glagolsko obliko oz. z osebilom ali s samostalnikom, glagol oz. glagolski pomen v povedku pa je rematsko središče (**R-S**):

Ponočuješ = (**R-S**) + (**T-I**)

Žebelj drži = (**T-I**) + (**R-S**)

Zakon velja = (**T-I**) + (**R-S**)

Dvovezljivi glagoli: zanje so tipični trostavčnočlenski stavčni vzorci, možni pa so tudi dvostavčnočlenski vzorci (z enim strukturnoskladenjsko neobveznim dopolnilom):

Vozim avto (**P**) + (**T-I**) + (**R-S**),

Obujem/Oblačim se (**P**) + (**T-I**) + (**R-S**),

Mati ziba otroka (**T-I**) + (**P**) + (**R-S**),

Zobje ga bolijo (**T-I**) + (**P**) + (**R-S**),

Peč oddaja toploto/žarenje (**T-I**) + (**P**) + (**R-S**).

Tako še: *Izdelujem motorje, Berem knjigo, Mačka lovi miši, Iščem denarnico; Denarnica ga skrbi, Kovček ima predmete, Produkcija ima več stopenj;*

Strelec meri na/v goloba, Zmes se pretvarja/spreminja v kamnino, Ljudje glasujejo za načrt, Janez se sklicuje/navaja na zakon, Otrok se navdušuje za igro;

Janez se boji očeta/bolezni/sitnosti/delati, Naveliča se iskati, Veseli se, da bo dobil nagrado;

Miš rine iz luknje, Odšel je od doma, Dokopal/Priplazil se je do zaklonišča;

Nasprotujem/Sledim spremembam, Izognem se nesreči, Odgovarjam/Zaupam nadrejenemu, Tožim/Podrejam/Pridružim se materi, Janez se predaja/prilagaja brezdelju, Zahvaljuje se dobrotnikom;

Umetnik se ukvarja s sliko, Knjiga se odlikuje s fotografijami, Tone drži s prijatelji.

Trovezljivi glagoli: tipični so štiristavčnočlenski stavčni vzorci (s pomenskoskladenjsko obveznimi dopolnili)

Učitelj (**T-I**) je otroke naučil pesem/pisati (**R-S**), Vsakdo (**T-I**) *ga je* nekaj vprašal (**R-S**), Vsak (**T-I**) *ga je* vprašal (**P**), kako to zmore (**R-S**).

S poševnico so posebej označeni naslonski nizi, ki tudi spremenijo sicer objektivni besedni red.

Tako še: *Otroci so nastarejšega imenovali vodja, Otroci so najstarejšega imenovali/določili za vodjo;*

Usmeril/Nameril je puščico v tarčo, Pek je zamešal sladkor v testo, Ovila je otroka v odejo;

Obvarujem se bolezni, Janez je Toneta rešil/osvobodil slabe družbe/nadlog, Potovanje je Janeza razbremenilo starih skrbi;

Izpustili so ga iz kletke, Odvedel ga je iz mesta, Vzel je mleko iz zmrzovalnika.

Štirivezljivi glagoli: tipični so petstavčnočlenski stavčni vzorci, pogosti so tudi štiristavčnočlenski vzorci (z enim strukturnoskladenjsko neobveznim dopolnilom):

Učitelj (**T-I**) je spraševal učence (**P**) podrobnosti o knjigi (**R-S**),

Vzgojitelj (**T-I**) je prosil komisijo (**P**) razumevanja za prestopnika (**R-S**),

Mati (**T-I**) je hčeri vpletla (**P**) trak v kito (**R-S**), Peter (**T-I**) si je vbodel (**P**) trsko v prst (**R-S**).

Petvezljivi glagoli: tipični so šeststavčnočlenski vzorci (z enim strukturnoskladenjsko neobveznim dopolnilom)

Zdravnik (**T-I**) je bolniku vbriznil (**P**) zdravilo v žilo (z injekcijo) (**R-S**).

Stavčna poved daje možnost, da propozicija kot izhodiščna miselnopomenska enota (z glagolskim intenčnim poljem) iz enopropozicijskosti vodi oz. kar prehaja tudi v medpropozicijskost, npr. *Mati (T-I) dovoli sinu (P) vse (R-S) → Mati (T-I) dovoli (P), da sin dela kar hoče (R-S)*. Kot kažeta primera, pa odvisnik omogoča večjo opisnost in s tem omogoči tudi jasnejšo mejo med prehodom (**P**) in že v celoti rematskim središčem (**R-S**).

3.2 Večstavčna oz. zložena poved

Zložene povedi so ubeseditve možnih medpropozicijskih razmerij.⁴⁴ Sostava oz. tudi različna sovisnost propozicij (tj. vzporedje, sonahajanje ali zaporedje vsebin – priredno, podredno ali soredno) je tesno povezana s sopojavnostjo povedja in sorazmernostjo oz. soodnostnostjo udeležencev (kookurenci in koreferenci med propozicijami). Neenakovredna sovisnost propozicij (koherenca) je lahko različno trdna oz. prosto sovezno izražena (kohezija), npr. *Janez je odšel, ker ga je bolela glava – Janez je odšel. Bolela ga je glava* ipd.

Glede na različno stopnjo sovisnosti propozicij lahko govorimo o **medpropozicijski družljivosti** (priredje), o **medpropozicijski vezljivosti** (podredje stavčnočlenskih propozicij) in **medpropozicijski modifikacijskosti** (soredje propozicij ali podredne okoliščinske propozicije).

Medpropozicijskost v slovenščini glede na razmerje med pomensko in izrazno ravnino oz. glede na diatezne zmožnosti slovenščine lahko delimo na izraženo in neizraženo. Tako imamo npr. v besedilu *Ko so ribiči prišli na kopno, so našli onemoglega Karla. Poklicali so zdravnika, ampak je bilo že prepozno* pet propozicij, štiri stavke, tri povedi; medpropozicijska razmerja v besedilu so: časovno (*Ribiči so prišli na kopno – Ribiči so našli Karla*), križanje propozicij (*Ribiči so našli Karla – Karel je bil onemogel*), vzročno-posledično (*Karel je bil onemogel – Ribiči so poklicali zdravnika*), protivno (*Ribiči so poklicali zdravnika – Bilo je že prepozno*).

Medpropozicijskost je natančneje izražena z vezniškimi konektorji, modificirana pa s členkovnimi konektorji. Najbolj tipični ubesedeni označevalniki izražene medpropozicijskosti so torej vezniki oz. vezniški konektorji in najbolj tipični označevalniki neizražene medpropozicijskosti so členki, ki delujejo kot stavčni ali stavčnočlenski modifikatorji. Členki so zgradbeno-pomensko nestavčne in nadpovedne besede in sodijo med prave konektorje. Lastnost vezniških konektorjev (veznikov in drugih vezniških besed) pa je, da izražajo razmerijski pomen oz. posamezni pomen razmerja ali označujejo pomensko razmerje oz. posamezno razmerje pomenov. Izražanje medpropozicijskosti brez veznikov je brezvezje, ki poleg soredja lahko kot stilistično skladijsko sredstvo izraža tudi vsa priredja.

Pri obravnavi medpropozicijskih razmerij je treba upoštevati dejstvo, da je priredno razmerje (nasproti podrednemu) prvotnejše in vezano na

⁴⁴ Izhodiščno merilo medpropozicijskosti v določenem jeziku se presoja glede na skladijsko-pomenske zmožnosti posameznega jezika.

govor; zato ni naključje, da se v priredju najbolj jasno izrazi in ločuje prava vrednost veznika oz. konektorja.⁴⁵

Temeljni tipi medpropozicijskih razmerij so: **1)** vsebinska vzporednost (vezalno, protivno, primerjalno, ločno, stopnjevalno, posledično in pojasnjevalno priredje) in vsebinska soodvisnost (okolisščinska razmerja v smislu prostorsko-časovnih, vzročnih in načinovnih odvisnikov)⁴⁶, **2)** vključitev propozicije med udeleženske vloge druge propozicije (nominalizacije propozicij v smislu izglagolskih samostalnikov, deležnikov in nedoločnikov, npr. *Pričakujem prihod Janeza, Pričakujem prihajajočega Janeza, Vedno znova prihajati ni za Janeza nič posebnega*), **3)** križanje propozicij, npr. *Pričakujem Janeza, da pove, kdaj pride*, **4)** združevanje oz. zlivanje propozicij, npr. *Janez prihaja precej nerazpoložen*, **5)** vključitev določujoče propozicije, npr. *Prihaja Janez, ki ga dobro poznamo* (omejevalna določitev) nasproti *Prihaja Janez, (ki/in) je precej nerazpoložen* (neomejevalna določitev) ipd.

Tako a) udeležensko križanje kot b) zlivanje povedij lahko vodi v koncentracijo propozicijskih razmerij znotraj enostavčne povedi, npr. a) *Videl je Karla, kako izstopa* → *Videl je Karla izstopati* → *Videl je izstopajočega Karla* in b) *Karel se je vrnil in bil je bolan* → *Karel se je vrnil bolan*. Vse naštetu pa je možno samo z določenimi možnimi sopojavnostmi glagolov v povedku in samo z možnimi soodnosnostmi udeležencev v udeleženskih vlogah (Grepl, Karlík 1998: 355).

⁴⁵ Pogoj, da lahko govorimo o konektorjih in koneksiji, je pomensko-smiselna združljivost/koherenca soobstoječih propozicij; poudarek na pomenski odvisnosti propozicij dá podrednost in poudarek predvsem na pomenskem razmerju propozicij dá prirednost.

⁴⁶ V Slovenski slovnici je pomenljiva izjava (Toporišič 2000: 636): »Ne da se vse povedati v enostavnih povedih.« Iz znotrajpropozicijskega razmerja torej vstopamo v medpropozicijsko razmerje in takrat se lahko govori o stavčnih osebkih, stavčnih povedkovih določilih, stavčnih predmetih, stavčnih povedkovih prilastkih, stavčnih prislovnih določilih; z besednovrstnega vidika pa Slovenska slovnica navaja samostalniške, pridevniške in celo povedkovniške stavke – »povedkov odvisnik je lahko samostalniški, pridevniški ali povedkovniški stavek: Hoditi v šolo pomeni, da si privilegiran, Janez ni ta, za katerega ga imate, Fant je, kot/da bi ga izrezal iz očeta, Naj bo, da bo vsem prav, To je, tako kot on pravi«. V Slovenski slovnici (2000: 637>) se odvisniki delijo po več merilih: 1) glede na vsebino (za glagoli rekanja in mišljenja), oziralni, prislovni (prostorski /mestovni, izhodišča, cilja, razmeščenosti/, količine poti, časovni, količine časa), lastnostni (pravi načinovni, primerjalni, mere oz. količine, posledični, sredstveni, izvzemalni), vzročnostni (ozirni, vzročni, namerni, pogojni, dopustni), 2) glede na stavčnočlensko vlogo (osebkov, povedkov, predmetni, povedkovoprilastkovni, prilastkov).

Izrazna oz. zgradbena ubeseditev medpropozicijskih razmerij temelji na treh krovnih izhodiščnih skladenjskih vzorcih: 1) besedilna povezava sicer samostojnih stavčnih povedi, 2.1) priredna zveza stavkov (+), 2.2) podredna zveza stavkov (/) in 3) soredna zveza stavkov (..) brez skladenjskopomenske soodvisnosti. Ti izhodiščni skladenjski vzorci se izrazno in zgradbeno prilagajajo posameznim medpropozicijskim razmerjem glede na možne načine sobivanja zaporednih vsebin (tj. glede na zmožnost sobivanja določenih povedkov in udeležencev v zaporednih propozicijah) in nato še glede na možne konektorje.

Z vidika aktualnostnočlenitvene hierarhije poteka nižja aktualnostna členitev znotraj stavkov oz. enostavčne povedi in višja aktualnostna členitev znotraj zložene povedi ali nadpovedne besedilne enote.

Aktualnostna členitev znotraj zložene povedi upošteva nekaj splošnih ugotovitev

Aktualnostna organizacija sporočila potrebuje nekaj splošnejših izhodišč, ki usmerjajo aktualnostno rabo jezikovnih prvin tudi znotraj zloženih povedi.⁴⁷

1) Sporočilna celota zložene povedi je načelno močnejša od zahtev konteksta. To pa ne velja za zgolj družljivostno/jukstapozicijsko stavčje znotraj iste zložene povedi, kjer je zgolj nizanje stavkov pričakovano odvisno od konteksta.

2) Aktualnostni členitvi so povsem podrejena prosta priredja ali podredja, in stopnja proste stave se ugotavlja regresivno, tj. glede na tip razmerja, ki ga pridruženi stavek vzpostavi z matičnim stavkom. Tako je npr. v priredno zloženih povedih stalnost vezalnega priredja lahko vezana na časovno zaporedje ubesedenih dogodkov (nasproti prosti istočasnosti dveh stavkov, od katerih ima vsak svoje izhodišče); v ločnem priredju pa je običajno prednostno navajanje ustrežnejše oz. boljše možnosti.

V podredno zloženi povedi so vsi odvisniki, ki neposredno dopolnjujejo povedek matičnega stavka, odvisni od členitve po aktualnosti: primerjalno sledijo možni aktualnostni členitvi stavčnih členov znotraj enostavčne povedi. Ta odvisnost od aktualnostne členitve v zloženi povedi je sicer

⁴⁷ Pri priredni zloženi povedi (koordinativna sintagma) lahko govorimo o linearnem nizanju zgradbenih enot, pri podredni zloženi povedi (determinativna sintagma) pa o stopenjskem nizanju zgradbenih enot.

manjša kot v enostavni povedi, pa spet vseeno večja od tiste med matičnim dopolnilom in njegovim stavčnim prilastkom. Tako se npr. osebkovi, predmetni, povedkovodoločilni in prislovnodoločilni odvisniki aktualnostnočlenitveno obnašajo kot njihovi stavčnočlenski ustrezniki v enostavni povedi: navezujejo se na povedek matičnega stavka; nasprotno pa se npr. prilastkovi odvisniki navezujejo na enega od udeleženskih dopolnil s tem, da mu sledijo.

3) Aktualnostna členitev (na izhodišče in središče/jedro) se sproti in stopenjsko uresničuje: najprej znotraj stavka in potem znotraj stavčja. V zloženi povedi tako medstavčna intonacija, tj. poudarek matičnega ali odvisnega stavka, nadvlada stavčnočlensko intonacijo znotraj posameznega stavka, tj. poudarke posameznih stavčnih členov znotraj posameznih stavkov.⁴⁸ Posledično ta medstavčna intonacija na nivoju celotne zložene povedi nima tako opazne in intenzivne vloge kot v navadni stavčni povedi.

Ubeseditve znotraj začetnega položaja (zP)

V nadpovednem kontekstu je v začetnih položajih je lahko poudarjen stik ali kontrast med sestavinami, npr. *Včeraj se je smejal, danes pa joče*, vendar v teh primerih gre za poudarjene kontrastne diateme v začetnem položaju posameznega stavka, in ne za poudarek, ki je značilen za središče informacije, npr. *Njemu sem to razložil jaz, njej pa to razloži ti, Danes vam pokažem, kako deluje, jutri pa boste s tem delali*, ipd.

V priredno zloženi povedi se na začetku navaja tisto, kar se je najprej zgodilo in je navadno tudi vsebinska pobuda za vse, kar sledi; takšna kronološka razvrstitev je značilna za vezalno priredje. Stalna razvrstitev stavkov v protivnem priredju na začetek postavlja dejansko ugotovitev, ki ji sledi nepričakovan obrat, npr. *Prepričevali so ga, a pri tem niso uspevali*. Stalno začetno postavitve dejstva pri protivnem priredju, ki v nadaljevanju ni upoštevano pa zrelativizira npr. že dopustno priredje s tem, da znotraj prirednega razmerja z dodano vsebinsko alternativo omogoči zamenjavo stavčnih enot, npr. *Niso ga prepričali, čeprav so mu želeli dobro / Čeprav so mu želeli dobro, ga niso prepričali*. Stalnost stavčne razvrstitve torej zrelativizira prehod protivnega razmerja v dopustno: *Imeli so novo hišo, a/toda hoteli so še naprej živeti v bloku* → *Čeprav so imeli novo hišo, so še naprej hoteli živeti v bloku / Še naprej so hoteli živeti v bloku, čeprav so imeli novo hišo*.

⁴⁸ O tem že V. Mathesius (1966: 85), ko ugotavlja, da so zaradi nadvlade medstavčne razmerne ritmičnosti v zloženi povedi ostrejšje razmejitev med stavki kot med stavčnimi členi.

V podredno zloženi povedi, še zlasti v kontekstno nevezani, so v začetnem položaju navadno časovni odvisniki, npr. *Ko je prišla, je začela kričati* (prim. še: *Takoj, ko je prišla, je začela kričati.*), pogosteje tudi pogojni odvisniki, npr. *Če bo tako kričala, je ne bodo več vabili* ipd.

Čas in pogoj sta torej z vidika logičnega zaporedja v zloženi povedi z odvisnikom običajno izražena z odvisnikom pred glavnim stavkom in to logično zaporedje velja tako za podredje kot za priredje.

Kontekstno vezani, tudi kot neke navezovalne fraze v začetku zložene povedi, so oziralni odvisniki, npr. *Kar zadeva naše stališče, podpiramo vse pobude za izgradnjo.*

Ubeseditve znotraj končnega položaja (kP)

Načelno velja, da v priredno zloženi povedi /z/aktualizirana in zato poudarjena stavčna enota stoji na koncu povedi, to razvrstitev usmerja vsebina in miselni tok tvorca, pri slednjem so vključeni še čas, prostor, logika poteka, asociacija ipd. Tako npr. vzročno-posledično razmerje omogoča, da se glede na sporočanjejsko perspektivo lahko menjava stavčno zaporedje, npr. *Znali nas bodo najti, zato ne skrbite* nasproti *Ne skrbite, saj nas bodo znali najti* ipd.

V podredno zloženi povedi so navadno v drugem/končnem položaju posledični odvisniki, npr. *Bila je zelo gosta megla, tako da smo se morali ustaviti.* V končnem položaju so tudi odvisniki, ki se vsebinsko nanašajo na kataforično besedo v glavnem matičnem stavku, npr. *Obnaša se tako, kot so ga doma naučili, Ne poznam človeka, ki bi obvladal vsa osnovna gradbena dela.* Končni položaj praviloma zasedajo tudi oziralni prilastkovi odvisniki, npr. *Najbolj se ogrevajo za model, ki je razvojno naravnan in predvideva tudi kapitalsko okrepitev firme, oz. imajo stalni položaj za odnosnico, npr. Višine stroškov, ki bodo s tem nastali, pa trenutno ni mogoče oceniti.*⁴⁹ Glavnemu matičnemu stavku nujno sledita železni in namenilni odvisnik, npr. *Sindikat je zaposlene pozval, naj stavkajo do torka, Njegova hči je po njegovem pogrebu prišla, da bi pospravila hišo.*

3.2.1 Slovenske zložene povedi z vidika jezikovnosistemske (med-propozicijske /MP/) in aktualnostnočlenitvene /AČ/ analize

Medpropozicijska razmerja znotraj zloženih povedi so pokomentirana tako z jezikovnosistemskega kot z aktualnostnočlenitvenega vidika.

⁴⁹ Sicer so oziralni odvisniki pred matičnimi stavki, npr. *Kdor bi prodal odlikovanje, si ga ne zasluži, Kadar se zasmejem ali zakašljam, mi voda vedno uide, Kamor pride, povsod je enako.*

3.2.1.1 Medpropozicijska razmerja⁵⁰

1) Pomenska (vsebinska) vzporednost propozicij (MP) z dodanimi aktualnostnočlenitvenimi opombami (AČ)

1.1) Sorazmerja so izražena s prirednimi in podrednimi vezniki ali besedami v vezniški vlogi (navadno so to prislovi in členki), z oziralnimi zaimki in prislovi, in s sorodji z brezvezniškimi razmerji. Zgradbena stava oz. razvrstitev znotraj zložene povedi ima glede na uporabljeno pomensko razmerje tudi določene aktualnostnočlenitvene omejitve ali pa vsaj posebnosti. Te omejitve in posebnosti so vezane na pomenske meje in specifičnosti vsakega izbranega medpropozicijskega razmerja, izraženega z vezniškimi besedami, naslonskimi nizi ali izpusti.

V nadaljevanju bo aktualnostna členitev predstavljena na nekaj zgledih za vsako razmerje.

1.1.1) **Vežalno razmerje ($\wedge$)** se navadno izraža z veznikom (najnavadnejši je *in*). Z vidika aktualnostne členitve (AČ) vežalno priredje navadno uvaja kronološko razvrstitev stavčnih vsebin in pričakovano je ta razvrstitev časovno logična, npr. *Kupil si je* (T-I) *hišo* (R-S) *in nakup* (T*-I) *je bil dober* (R*-S) = (T-I + R-S) $\wedge$ (T*-I + R*-S);⁵¹

a) možna je tudi nevezniška raba, npr. *Ni smel* (T-I) *z njo delati nobenih načrtov* (R-S), *bil je* (T1-I) *oženjen* (R1-S), *imel je* (T*-I) *Evo* (R2-S) = (T-I + R-S) .. (T1-I + R1-S) .. (T*-I + R2-S);

b) včasih je možna izrazitev enakovrednih vsebin tudi s podredno zgradbo:

Prehodil je (T-I) *dolg pesniški razvoj* (R-S), *(s tem) da* (T*-I) *je na koncu postal režimsko trobilo* (R*-S) : *Prehodil je* (T-I) *dolg pesniški razvoj* (R-S) *in pri tem* (T*-I) *na koncu postal režimsko trobilo* (R*-S) = (T-I + R-S) $\wedge$ (T*-I + R*-S) : *Prehodil je* (T-I) *dolg pesniški razvoj* (R-S) *in na koncu postal* (T1-I) *režimsko trobilo* (R1-S) = (T-I + R-S) $\wedge$ (T1-I + R1-S)

Zagnal se je (T-I) *v delo* (R-S), *pri čemer* (T*-I) *so mu pomagali drugi* (R*-S) = (T-I + R-S) $\wedge$ (T*-I + R*-S) : *Zagnal se je* (T-I) *v delo* (R-S) *in drugi* (T1-I) *so mu pomagali* (R1-S). = (T-I + R-S) $\wedge$ (T1-I + R1-S);

⁵⁰ Pri določanju medpropozicijskih razmerij v slovenščini mi je bila v osnovno oporo skladnja v češki akademski slovnici (Mluvnicka čeština 3: Skladba, 1987, Praha: Academia).

⁵¹ Pri besedilnem zgoščanju s T* označimo kompleksno temo oz. tematizacijo določene predhodne vsebine, z R* pa kompleksno remo oz. rematizacijo predhodne vsebine; druge oznake kot T/1/2/3... ali R/1/2/3... pomenijo izpeljano tekočo temo (T), ki je sproti relativno tematska, ali izpeljano tekočo remo (R), ki je sproti relativno rematska.

Povedal je svoje, **potem** se je umaknil : Povedal je svoje **in** se umaknil
 = $(T-I + R-S) \wedge (T1-I + R1-S)$.

1.1.2) Protivna razmerja ($\neq$) imajo z vidika aktualnostne členitve (AČ) stalno razvrstitev stavčnih vsebin: vedno začetni osnovni opisni ugotovitvi ali trditvi sledi protivno stališče, ki je lahko izraženo na več načinov, npr. kot:

a) oslabitev napovedi: *On (T-I) je prišel (R-S), toda najavljenega gosta (R1-S) ni privedel (T1-I) = $(T-I + R-S) \neq (R1-S + T1-I)$, Hotel je (T-I) oditi, čeprav so ga hoteli (T*-I) nazaj (R*-S) = $(T-I + R-S) \neq (T*-I + R*-S)$, Želel je (T-I) prestavitev izpita (R-S), kar (T*-I) mu niso dovolili (R*-S) = $(T-I + R-S) \neq (T*-I + R*-S)$, Kupil ji je cvetje, ampak po poti je ovelo, Obrnil se je, toda on ga je zadržal, Pisal mu je, ni (...) odgovoril, Ta novi ga je opogumil, in hkrati mu nalagal nove obveze;*⁵²

b) omejitev napovedi: *Rad je (T-I) z njim (R-S), toda upoštevati mora (T1-I) tudi njegovo mnenje (R1-S) = $(T-I + R-S) \neq (T1-I + R1-S)$, Hotel je (T-I) pomagati sinu (R-S), vendar ga je sin (T1(= R)-I) moral o svojem delu obveščati (R1-S) = $(T-I + R-S) \neq (T1(= R)-I + R1-S)$;*

c) zamenjava oz. nadgradnja napovedi: *Bil je (T1-I) precej čudaški (R-S), a študenti (T1-I) so ga imeli radi (R1-S) = $(T-I + R-S) \neq (T1-I + R1-S)$, To (T*-I) ni delo ene generacije (R-S), temveč (...) vsaj nekaj zaporednih generacij (R1-S) = $(T*-I + R-S) \neq ((...)-I + R1-S)$, On da je stiskač, (ravno) nasprotno, vse bi oddal od sebe, Nobeden jih ni posebej klical, sami so prišli, Zjutraj je pošteno deževalo, ampak vsaj ni mrzlo, Namesto da bi skrbel za ljudi, dela načrte o nedosegljivem.*

1.1.3) Nasprotna (kontrastivna) razmerja ($\leftrightarrow$) se z vidika aktualnostne členitve (AČ) izražajo s stavčnimi vsebinami, ki so razvrstitveno zamenljive; to zamenljivost mora dopuščati logika časovnega razmerja, ki znotraj istega obdobja obe vsebini (kot predpostavki) ohranja enakovredno aktualni:

a) z vzporedno vsebino: **priredje:** *Če je mati (T-I) varstvo in skrb (R-S), je oče (T-I) gotovost in moč (R-S) = $(T-I + R-S) \leftrightarrow (T-I + R-S)$, Premagali so (T-I) jih (R-S), čeprav so že izgubljali (T1-I) = $(T-I + R-S) \leftrightarrow (T1-I)$, Nekateri (T-I) se jezijo (R-S), medtem ko drugi (T-I) isto podpirajo (R-S) = $(T-I + R-S) \leftrightarrow (T-I + R-S)$, Eden ga niti ne opazi, zato pa ga je drugi hvali, **soredje:** *Drugi (T-I) so šli za njim (R-S), jaz (T-I) sem sedel z glavo med rokami (R-S) = $(T-I + R-S) \leftrightarrow (T-I + R-S)$;**

⁵² Z dodano oznako (...) je opozorjeno na elipso oz. izpust.

b) z obrnjeno vsebino: **priredje**: *Svojega človeka ohrani, tujega brez milosti zavrže* = $(R-S + T-I) \leftrightarrow (R-S + T-I)$, *Tone raje posluša osrednji radio, Jože (...) lokalca* = $(T-I + R-S) \leftrightarrow (T-I + R-S)$, *Sam zmore malo, v skupini pa dela neverjetne stvari, Pred drugo vojno so imeli eno samo univerzo, zdaj jih imajo petnajst, Pred vojno niso imeli avta, medtem ko zdaj imajo kar tri, Malo je postal, potem pa se še bolj zaletel*, **podredje**: *Bolezen se je ustavila, da bi potem udarila z vso močjo, Če se v Franciji kuha lahko in zdravo, razumejo v Angliji pod francosko kuhinjo smetanove omake ipd.*, **soredje**: *Delavec je smrten, delo pa živi* = $(T-I + R-S) \leftrightarrow (T-I + R-S)$.

1.1.4) Ločno razmerje (v) ima z vidika aktualnostne členitve (AČ) določene razvrstitvene omejitve: na prvem mestu je navedena verjetnejša ali ustreznejša stavčna vsebina in sledi druga, ki to ni. Tako vključuje:

a) ločevanje: *Ali upoštevaj (T-I) navodilo (R-S) ali ga (T1-I $\leftarrow$ R-S) utemeljeno ovrži (R1-S) = $(T-I + R-S) \vee (T1-I \leftarrow R-S + R1-S)$;*

b) različne možnosti: *Imajo (T-I) slabe rezultate (R-S) bodisi (...) zaradi nepripravljenosti (R1-S) bodisi nimajo (T1-I $\leftarrow$ T)) pravih predispozicij (R2-S) = $(T-I + R-S) \Rightarrow ((...) + R1-S) \vee (T1-I \leftarrow T + R2-S)$;*

in

c) možnost izbire: *Ali bo sadje (R-S) prodajal (T-I) ali pa bo pobiral (T1-I) sezonsko zelenjavo (R1-S) = $(R-S + T-I) \vee (T1-I + R1-S)$.*

1.1.5) Stopnjevalno razmerje (< >) z vidika aktualnostne členitve (AČ) lahko niza stavčne vsebine v smislu stopnjevanja navzgor ali navzdol. Sicer pa se medstavčno razmerje z neprvim pridruženim stavkom lahko vsebinsko izraža kot:

a) poudarjena dopolnitev: *Nista spregovorila (T-I) niti besede (R-S), celo/niti opazila (R1-S) se nista (T1-I) = $(T-I + R-S) < (R1-S + T1-I)$;*

b) nadomestitev: *Ni mu bilo do (T-I) smeha (R-S), samo mrko (R1-S) je gledal (T1-I) = $(T-I + R-S) > (R1-S + T1-I)$;*

in

c) natančnejša opredelitev: *To (T-I) ni bilo lajanje (R-S), to (T1-I) je bilo rjojenje (R1-S) = $(T-I + R-S) < (T1-I + R1-S)$, Ni bil (T-I) samo utrujen (R-S), bil je (T1-I) stolčen (R1-S) = $(T-I + R-S) < (T1-I + R1-S)$.*

1.2) Pridano (nevezniško) razmerje (=) z dodanimi aktualnostnočlenitvenimi opombami (AČ) vzpostavlja ustaljeno razvrstitev stavčnih vsebin v smislu:

a) pojasnjevanja: *Namensko se je izločil (T-I) iz družbe (R-S), tj. hotel je razčistiti (T-I) sam s sabo (R1-S) = $(T-I + R-S) = (T1-I + R1-S)$;*

ali

b) posledičnosti: *Njihova smrt (T-I) je javnost pretresla R-S), to (T*-I) je bila namreč očitna izvršitev smrtne obsodbe (R*-S) = (T-I + R-S) = (T*-I + R*-S).*

1.3) Pojasnjevalno razmerje ($\Rightarrow$) (z najpogostejšimi vezniki in vezniškimi besedami *zato, saj, namreč, kajti, zakaj*) ima z vidika aktualnostne členitve (AČ) ustaljeno razvrstitev, ko začetni trditvi (pogosto tudi z zasukanim središčem in izhodiščem) ali ugotovitvi sledi:

a) navadno pojasnjevanje: *Otroci (T-I) se raje igrajo kot učijo (R-S), zato z veseljem sprejmejo (T1-I) igrivo učenje (R1-S) = (T-I + R-S) $\Rightarrow$ (T1-I + R1-S);*

b) čustveni komentar: *Tako (R-S) veleva zakon (T-I), saj to (T*-I) vendar veš?! (R*-S) = (R-S + T-I) $\Rightarrow$ (T*-I + R*-S);*

ali

c) dodano očitno razlaganje ali sklepanje: *Od trgovine z belim blagom (R-S) je seveda imel več kot njegova žena (T-I), tu (T*-I) namreč ni šlo samo za denar (R*-S) = (T-I + R-S) $\Rightarrow$ (T*-I $\leftarrow$ R + R*-S).*

2) Pomenska (vsebinska) odvisnost okoliščinskih propozicij, omejenih na okoliščinska razmerja z dodanimi aktualnostnočlenitvenimi opombami (AČ)

Časovnost in vzročnost kot okoliščinski sestavini sta neposredni aktualnostni sestavini, ki sotvorita (izraženo z $\cap$) aktualnostno členitev (AČ) pri ubesedovanju zlasti časovnih dejavnikov.

2.1) Časovna soodvisnost ($\cap$) je ubesedovanjem časovnosti oz. časovnih razmerij **še najbolj neposredno povezana z aktualnostno členitvijo** oz. razvrstitvijo stavčnih vsebin:

1) prosta časovna določitev: *Komaj so se vrnili (T-I) iz mesta (R-S), jim je umrl (R1-S) stari oče (T1-I) = (T-I + R-S) $\cap$ (R1-S + T1-I);*

2) časovna omejenost dejanja: *Lahko ležite, dokler bo toplo;* istočasnost: *Stala je tam, imela je razmršene lase;* neistočasnost: *Svetilka (T-I) je mežikala (R-S), in na koncu (...) ugasnila (R1-S) = (T-I + R-S) $\cap$ ((...) + R1-S).*

Izražanje časovne soodvisnosti omogoča tudi pretvorbene možnosti: *Odbila je deset, ko je nekdo potrkal : Ko je odbila deset, je nekdo potrkal : Odbila je deset in nekdo je potrkal;* istočasnost nedov.–nedov.: *Ko se uči, posluša glasbo,* istočasnost dov.–dov.: *Ko vstane, se luč avtomatično ugasne;* istočasnost dov.–nedov.: *Ko končaš dopis, bo že noč.* Odvisnik

se lahko nanaša samo na del nadrejene propozicije, npr. *Miha je o tem že govoril včeraj, ko se je vrnil*. V okvirih neistočasnosti se lahko izraža:

a) poudarjena predčasnost: **Šele** *ko so oželi mokra oblačila, so se odpravili k počitku / K počitku so se odpravili, šele ko so oželi mokra oblačila;*
in

b) poudarjena naslednost – posledica: **Preden** *to tam postavimo, moramo polico pošteno očistiti / Polico moramo pošteno očistiti, preden to tam postavimo.*

2.2) Vzročnostna soodvisnost ($\cap$)

Pri vzročnem ali pogojnem razmerju je smiselno, da je z vidika aktualnega členjenja (AČ) izhodiščno naveden vzrok ali pogoj, ki hkrati osmišlja konkretno ubeseditev. In če sta vzrok in pogoj navadno začetna osmislitev nekega nadaljevanja sporočila in je učinek, naveden na koncu, končna ubeseditev, pa je ubeseditveni položaj pojasnil in dopuščanja bolj arbitraren, tj. začetni ali končni, in zato prepuščen konkretni situaciji.

2.2.1) Vzročno razmerje v ožjem smislu (povod/vzrok):

a) vzrok/povod na začetku (/ \): *Ker se je otoplilo* (Rvz), *se je sneg stopil* (R) = **Rvz** \ **R**, *Ker se ni hotel* (T) *zmočiti* (R), *je vzel* (T-I) *dežnik* (R-S) = **(T + R)vz** \ **(T-I + R-S)**, *Moralo ga je* (T-I) *zelo boleti* (R-S), *ker je imel* (T) *solze v očeh* (R) = **(T-I + R-S)** / **(T + R)vz**;

b) pojasnitev vzroka/povoda/stanja sledi vzroku/povodu/stanju (..) ali ($\Rightarrow$): *Ne razumem* (T-I) *ga* (R-S), *govori namreč* (T1-I) *japonsko* (R1-S) = **(T-I + R-S)** $\Rightarrow$ **(T1-I + R1-S)**, *Zmogla je celo smeh, najbrž ni dojela tragičnosti situacije, Vsaj za svoje otroke* (R-S) *bi to naredil* (T-I), *zakaj/kajti to* (T*-I) *je njegova kri* (R*-S) = **(R-S + T-I)** $\Rightarrow$ **(T*-I + R*-S)**, *Videli so to na lastne oči, zato je bila zmota izločena, Mora iti, sicer bo prepozen*;

c) učinek na koncu: dejanski (/): *Stala je* (T-I) *tako blizu* (R-S), *da je čutil* (T) *njen dih* (R) = **(T-I + R-S)** / **(T + R)uč**; možni: *Videla sem že dovolj, da lahko vse razumem*; kot cilj: *Skrij to tako, da ne bo nihče našel*; nemogoči: *Prostor ni bil niti dovolj velik, da bi se človek lahko izgubil*; nerealni: *Podjetje je bilo preveč zadolženo, da bi lahko našli novo vodstvo*.

2.2.2) Pogojno razmerje (/ \):

a) uresničljiv pogoj: Če so odšli (R) vsi (T), *odidem* (T-I) *tudi jaz* (R-S) = **(R + T)pog** \ **(T-I + R-S)**, Če nočeš, ne hodi, *Vrzi ga ven na silo, če noče zlepa*;

b) pomožno uresničljiv pogoj: Če bo/bi deževalo (R), *ne gremo* (T-I) *na sprehod* (R-S) = **(R)pog** \ **(T-I + R-S)**, Če bi to tekmo dobili/zmagali, bi šli v finale;

c) neuresničljiv (hipotetičen) pogoj: Če bi tvoja mama (T) živela (R), *bi se zjokala* (T-I) *nad tabo* (R-S) = **(T + R)pog** \ **(T-I + R-S)**, Če poješ to jagodo, boš razumel ptičjo govorico, Če bi se oženil, ne bi bil tak godrnjač.

2.2.3) Dopustno razmerje:

a) podredje (*čeprav, četudi*) (/ \): Čeprav je bil (T) *varovan* (R), *je to* (T*-I) *naredil* (R-S) = **(T + R)dop** \ **(T*-I + R-S)** / *To* (T*-I) *je naredil* (R-S), *čeprav je bil* (T) *varovan* (R) = **(T + (T*-I + R-S) / (T + R)dop**, Čeprav je deževalo, smo bili na sprehodu / *Bili smo na sprehodu, čeprav je deževalo*, Čeprav je bil žejen, se ni mogel dotakniti steklenice / *Ni se mogel dotakniti steklenice, čeprav je bil žejen*;

b) priredje (*navzlic, kljub temu, vendar(le)*): *Kljub temu, da nisem imel* (T-I) *slabe vesti* (R-S), *me je oblival* (T1-I) *pot* (R1-S) = **(T-I + R-S) ∩ (T1-I + R1-S)**, *Ima brke, vendar ni moški*.

2.2.4) Pogojno-dopustno razmerje (naklonjeno/nenaklonjeno):

a) celovito izraženo: *Hodi na sprehode, naj bo kakršno koli vreme*;

b) razstavljeno izraženo: *Hodi na sprehode, naj dežuje ali ne, Hodi na sprehode, tudi ko dežuje*;

c) frazemske različice: *Hočeš nočeš, sem moral tja, Razmišlja ali ne razmišlja, ampak to tako dela*.

2.2.5) Ciljno razmerje oz. njegova ubeseditev potrebuje neko predhodno izhodiščno ugotovitev, iz katere je potem logično izpeljan cilj:

a) podredje (*da bi*): *Odšel je toplice, da bi se zdravil, Tam si, da boš pazil, Dam ti, kar ti srce poželi*;

b) priredje (nevezniško): *Pokažite, bom pogledala, Razsvetlite, naj se vidimo, Tecite tecite, da se pogrejemo, Naj/Da vam ne umaže obleke, pazite!*

Med vzročnostjo in načinom je ozir, ki je z aktualnostnega vidika (AČ) nujno vezan na kontekst, zato ima že v izhodišču izraženo oziralnost. Izhodiščno in zato začetno navezovanje na kontekst se ubeseduje na različne načine. Ubeseduje oz. izraža **subjektivno omejeno zmožnost dejanja/stanja**:

a) vsebina glavnega stavka je omejena na subjektivno mnenje v podrednem stavku, v kolikor: *(V) kolikor je bila meščanska inteligenca, je imela narodnostne zahteve, nikoli revolucionarne*;

b) veljavnost glavnega stavka je omejena z mnenjem ali vedenjem govorca, *kolikor*: *Kolikor vem, doma nimam fraka, (V) kolikor poznam Franceta, samo povesi glavo in odide.*

Medpropozicijska odvisnost je lahko ubesedena tudi kot:

a) oziralna omejenost: *Kolikor gre le za število dijakov, je razred manjši, Kolikor gre za hitrost, / Po hitrosti / mu nihče ni kos;*
ali

b) navezovalna omejenost: *Kar zadeva to državo, ji je bila neodvisnost priznana že v štiridesetih prejšnjega stoletja.*

2.3) Načinovna razmerja z dodanimi aktualnostnočlenitvenimi opombami (AČ)

Način je vedno lastnostna modifikacija konkretnega glagolskega dejanja, zato se stavčno lahko izrazi šele po ubesedenem glagolu oz. zaseda mesto za glagolskim povedkom. Način v najširšem smislu vključuje tudi mero, intenzivnost in različna sredstva oz. orodja.

2.3.1) Izražanje načina

a) Neposredni način: **1)** *s kakor, kot* v vezniški vlogi: *Delal je, kakor/ kot je najbolje znal;* **2)** *vzporedno/kvazivzporedno:* *Naredil je to tako, kot je hotel učitelj,* **3)** *tako, da:* *Mesto je načrtovano tako, da so lesene hiše spodaj, višje pa lepši domovi;* **4)** *s tem, da* (orodje nam. načina): *Prepričajte ga s tem, da trenutno ni nihče boljši kandidat,* **5)** *tako, da bi* (način s ciljem): *Postavi se tako, da boš prekril packo na steni,* **6)** *nevezniško z neizraženo vrednostjo* ,tako, da': *Peljal se je k prijatelju, vedno je zgrešil ulico,* **7)** *načinovna besedna zveza, ki natančneje opredeljuje dejanje/stanje:* *Tablete je treba jemati ob točno določenem času, po zdravnikovih navodilih / kot je določil zdravnik, Sledil je zelo intenzivno, po svojih močeh,* **8)** *vzročno navajanje načina:* *Občasno se je tudi sprehodil okoli zgradbe, kot je to določala zadolžitev varnostnika.*

b) Primerjalni način: **ba)** *po podobnosti:* način dogajanja v glavnem stavku: *Urban je izginil, kot bi se vdrl v zemljo, Gozd je subtilno šumel, kot bi kdo igral na harfo, V temnih borih, skrivnostno temnih kot noč, je nepretrgoma šumelo;*

bb) *po skladnosti/ujemalnosti (kakor/kot – tako):* *Kot so obljubili, tako so naredili, Nekatere stvari nikoli ne zastarajo, kot se kruha praviloma nihče ne naveliča; priredje (nevezniško):* *Vrana vrani seda, enak enakega podpira.*

2.3.2) Izražanje mere in intenzivnosti:

a) neposredno: *Zbežali so domov, kolikor so jim dovoljevale noge, Počasi se je premikala, tako kot se lahko noga nogi počasi umika;*

b) s primerjavo: enakosti, kolikor – toliko: *Kolikor krajev, toliko običajev;* in neenakosti: *Dogaja se pogosteje, kot si lahko mislimo;* skladnosti/sorazmernosti, čim – tem: *Čim globlje čutenje ima umetnik, tem večjo ustvarjalnost lahko razvije, Čim bolj se je domneva pretehtovala, tem manj je bila verjetna.*

2.3.3) Izražanje spremne okoliščine:

a) priredje (nevezniško): *Tujec je sedel, niti z obryjo ni mignil,*

b) podredje: *Šel je spat, ne da bi povečerjal, Odšla je, ne da bi/brez da bi odgovorila, Ne bi odšel, ne da bi se poslovil, Ni minil dan, da ne bi bila objokana.*

2.3.4) Izražanje sredstva/merila:

a) sredstvo: *Maščeval se je s tem (tako), da ga je okradel <> Da bi se mu maščeval, ga je okradel;*

b) merilo: *Po tem, kako raste ali bi moral rasti, je nujno ravnati pri rezu od primera do primera, Zrelost komposta presojamo po tem, koliko grudasta je njegova zgradba.*

2.3.5) Izražena izjema: *Nikogar ne sprejemajo, razen če pride kdo z ministrstva, Vse je izpadlo dobro, razen tega, da se ni utegnil obriti.*

3) Vključitev propozicije v matično propozicijo z dodanimi aktualnostnočlenitvenimi opombami (AČ)

Z vidika zgradbe povedi, tj. stavčne ali večstavčne/zložene povedi, je vključena vsebina lahko izražena stavčno ali nestavčno, npr. *Janez se je odločil, da kupi hišo* / *Janez se je odločil kupiti hišo* / *Janez se je odločil za nakup hiše*. Stavčno ali nestavčno izražanje vključene vsebine je odvisno od pomenskosti glagola v povedju, npr. *Janez je izvedel, da pride Stanetova mati* > *Janez je izvedel za prihod Stanetove matere* nasproti *Janez je menil/mislil, da pride Stanetova mati* > **Janez je menil/mislil o prihodu Stanetove matere, Slišal je, da vrata škripajo – Slišal je škripati vrata – Slišal je škripanje vrat, Najavil je, da pride gost → Najavil je prihod gosta* nasproti *Najavil je, kdaj pride gost → Najavil je čas prihoda gosta* ipd.

Vsa nadaljnja medpropozicijska razmerja se vežejo na vezljivostne zmožnosti glagolov v matičnem povedju in na pomenske lastnosti matičnih udeležencev, ki omogočajo vsebino odvisnikov.

3.1) Stavčnočlenske propozicije kot vsebinski odvisniki eno-, dvo- ali večvezljivega povedka z dodanimi aktualnostnočlenitvenimi opombami (AČ)

Z vidika aktualnostne členitve (AČ) tudi za zloženo poved velja tu že omenjano aktualnostnočlenitveno pravilo, da so vsi odvisniki, ki neposredno dopolnjujejo povedek matičnega stavka, odvisni od členitve po aktualnosti. Tovrstni odvisniki kot neposredna stavčna dopolnila matičnega povedka (v matičnem stavku zloženega povedka) imajo v možni aktualnostni členitvi isti status kot besedni stavčni členi znotraj enostavčne povedi. Medtem ko odvisniki, vezani na posamezne matične udeležence, pa zasedajo položaj neposredno za matičnim udeleženskim dopolnilom, na katerega se navezujejo.

Skratka, obseg možnosti različnih aktualnostnočlenitvenih položajev je odvisen od vsakokratnega pomena matičnega povedka in posledično od vsakokratne uresničitve njegovih vezljivostnih možnosti.

Z vezljivostnega vidika imamo možnosti: **enovezljivosti:** *Je dobro, če si aktiven* ,Aktivnost je dobra‘, *Dovolj je, da se ga opozori* ,Opozorilo je dovolj‘, *Je škoda, če se ostane kar doma* ,Je škoda ostati doma‘; **dvovezljivosti:** *Kaj dela, mi je neznanka* ,Njegovo početje mi je neznano‘, *Posrečilo se mu je, da se je uspešno vrnil* ,Povratek se mu je posrečil‘; **trovezljivosti:** *Poslali so mu, kar si je zaželel* ,Poslali so mu želeno‘.

3.1.1) Medpropozicijska (vezniška) razmerja so odvisna od izbora nadrejenega povedka in veznika

3.1.1.1) Glagoli rekanja (*če, ali, da (bi), naj*): *sporočiti, obveščati, odsvetovati, svariti, hliniti*; **3.1.1.2)** glagoli zaznavanja (*da, kako*): *slišati, videti, opaziti*;

3.1.1.3) glagoli vedenja/znanja/spoznanja (*da, ali, kako, če*): *vedeti, znati, poskušati, ugotavljati, odkrivati*;

3.1.1.4) glagoli vrednotenja (*da, da (bi), kako*): *biti škoda, biti vseeno*;

3.1.1.5) glagoli naklonskosti (gotovosti, želje ipd.), *da (bi), če: prositi, zagotoviti, želeli*.

3.1.2) Vsebinski (nevezniški) odvisniki

Izbira oziralnega zaimka pa je odvisna od vsebine odvisnika, in ne od povedka v glavnem stavku, npr. *Hodil je po kraju in ugotavljal, kaj/koliko je novega / kje/kam/kako/zakaj so kaj postavili* ipd.

3.2) Opisnopoimenovalne propozicije z dodanimi aktualnostnočlenitvenimi opombami (AČ)

Določeni udeleženci propozicije so opisno (stavčno) poimenovani: *Ne verjemi temu, ki laže* (... lažnivcu), *Spraševal je po tistem, kar naj bi prinesli* (... po prinesenem), *Sem mu že vrnil (to), kar sem mu bil dolžan* (... dolg), *Bil je (tam), kjer so ga tudi pričakovali* (... na pričakovanem mestu) ipd.

3.2.1) Osebkovi in predmetni odvisniki: *Tisti, ki laže, tudi krade* (... lažnivec) – *Kdor laže, tudi krade*, *Postrežejo vsakomur, kdor še pravočasno pride* (... pravočasnemu prišleku), *O tem, kar zdaj govorimo, je bilo že mnogo napisanega* (O pravkar govorjenem ...) ipd.

3.2.2) Prislovnodoločilni odvisniki (kraja, časa, načina): *Živel bom (tam), kjer bom lahko* (... na/v možnem kraju), *Čakal je, dokler se ni prvi javil* (... do prvega javljanja), *Obnašal se je, kot bi bilo vse njegovo* (... samopašno), *Živeli so, kot so zmogli* (... po zmožnostih) ipd.

3.3) Povedkovodoločilne propozicije

Izgledal je, kot bi resno zbolel (... resno bolan), *Počutil se je, kakor da bi bil v postopku zasliševanja* (... kot zališevan), *Bil je, kot da bi se izgubil* (... kot izgubljen) ipd.

4) Križanje in združevanje propozicij z dodanimi aktualnostnočlenitvenimi opombami (AČ)

Odločitev za križanje oz. združevanje propozicij in s tem prehod iz zgradbe zložene povedi v enostavno poved je tudi aktualnostnočlenitveno, skratka strnjanje sporočila pogojuje bodisi intenzivnejša aktualnostna členitev bodisi spremenjeno aktualnostno poudarjanje posameznih ubesedenih sestavin v večstavčni/zloženi ali enostavni povedi.

4.1) Križanje ali združevanje se nanaša na udeležence: *Videl je Janeza, kako odhaja* – *Videl je odhajati Janeza* – *Videl je odhajajočega Janeza*, *Janez je vrnil knjigo vso zapackano*, *Posluša Janeza, kako igra na klavir* – *Posluša Janeza, da/ali/kaj/če igra na klavir* ipd.

4.2) Križanje ali združevanje se nanaša na glagole v povedju:

a) istost ali podobnost: *Janez se je vrnil (tak), kakršnega smo ga poznali, Ulegel se je tak, kakršen je prišel, kar v jopiču in obut,*

b) opis stanja, v katerem se odvija dogodek: *Z živčnostjo, ki jo je skušal prikrivati z naglico kretenj, je pripravljaj gradivo za svojo predstavitev ipd.*

5) Vključevanje določujoče propozicije z dodanimi aktualnostnočlenitvenimi opombami (AČ)

V primerih določujočih oz. kvazidoločujočih propozicij se sporočanj-ska aktualizacija (AČ) prekriva ali sovпада s sistemskimi oz. slovničnimi rešitvami. To lepo kažejo spodnji primeri.

5.1) Določujoče ali kvazidoločujoče propozicije z dodanimi aktualnostnočlenitvenimi opombami (AČ)

Določujočo in kvazidoločujočo propozicijo ločuje istočasnost oz. ne-istočasnost dogajanja ali stanja v glavni in odvisni povedi, npr. *Z druge strani je pritekel pes, ki je lajal* (določujoča p.) nasproti *Z druge strani je pritekel pes, ki je zalajal* – *Z druge strani je pritekel pes in zalajal* (kvazidoločujoča p.).

5.1.1) Določujoča omejevalna propozicija je lahko uvedena:

a) z oziralnimi pridevniškimi zaimki, npr. *Starejši človek, ki redno kadi, je potencialni pljučni bolnik, Končno je srečal sokrajana, o katerem ni zmanjkalo resničnih in izmišljenih pripovedi,* ali

b) z oziralnimi prislovnimi zaimki, npr. *Stanovanje, kjer jih je obiskoval (ki ga je obiskoval), so mu zapustili z oporoko.*

5.1.2) /Kvazi/določujoča neomejevalna propozicija:

a) *Kupili so nov televizor, ki ga bodo podarili staremu očetu za jubilej – Kupili so nov televizor in ga bodo podarili staremu očetu za jubilej,*

b) *Pravijo mu »glavni«, kar pa nič konkretnega ne pomeni – Pravijo mu »glavni« in to ne pomeni nič konkretnega, Šel je v gostilno, kamor ga je vozila tudi žena – Šel je v gostilno in tja ga je vozila tudi žena.*

5.2) Pridana propozicija z dodanimi aktualnostnočlenitvenimi opombami (AČ)

Z vidika aktualiziranja (AČ) pridana poved samo vzvratno poudari matično sestavino, na katero se navezuje.

5.2.1) Pridana samostalniku: *Za vodilna mesta je veliko kandidatov, vendar skoraj vsi imajo **eno napako**: preveč zapletajo enostavne stvari.*

5.2.2) Pridana samostalniškemu zaimku: *Gre samo za **nekaj**: vzdržati, ko najslabše kaže.*

5.2.3) Pridana samostalniškemu odvisniku: *Zgodilo se je, **kar ni nihče predvidel**: zavrnil je ponudbo, vezano na boljšo plačo.*

6) Analitična (zložena) oblika ene propozicije z dodanimi aktualnostnočlenitvenimi opombami (AČ)

Raba stavčnega odvisnika z opisom dodatno poudari rematsko središče.

6.1) Povedkovodoločilni odvisnik:

a) *Ni ta, ki naivno veruje,*

b) *Knjiga je bila, kot bi jo pohodili,*

c) *Bilo mu je, kot bi mu kdo naenkrat vse razjasnil.*

6.2) Poudarnoprilastkovni odvisnik: *Janez je bil ta, ki je ves čas na to opozarjal – Ta, ki je ves čas na to opozarjal, je bil Janez, On je tisti, komur bi morali verjeti.*

3.3 Besednozvezna stava: nestalna in stalna

Pri besednih zvezah ločujemo nestalne besedne zveze (**3.3.1**) in stalne besedne zveze (**3.3.2**).

3.3.1 Nestalne besedne zveze

V samostalniški zvezi je pridevniški prilastek nosilec aktualne lastnosti. V nestalnih zvezah je bližje samostalniškemu jedru prilastkovo določilo, poznano iz konteksta, malo oddaljeno pa prilastkovo določilo, ki izraža glede na kontekst še neznano oz. novo lastnost, npr. *nova trendovska zastekljena omarica* (Grepl idr. 1987: 578, 614). Tudi sicer je znotraj besednih zvez podrobneje obdelana oz. razdelana razvrstitev levih (pridevniških) in desnih (samostalniških) določil okoli jedra oz. odnosnice, npr. *ti trije veliki zeleni očetovi lovski klobuki in naš izobraženi **stric** iz Trsta* ipd. Te nestalne samostalniške besedne zveze imajo to stalno lastnost, da je levo od samostalniškega jedra ustaljena logično-pomenska razvrstitev pridevniških besed glede na siceršnje skladenjskopomenske lastnosti, ki jih imajo posamezni tipi pridevnikov kot so vrstni, kakovostni, svojilni in količinski.

Razvrstitev v levem (pridevniškem) prilastku

Ta logično-pomenska pridevniška razvrstitev levo od samostalniškega jedra je izhodiščna osnova vsakokratne aktualnostne uporabe posameznih pridevnikov. V tej levi razvrstitvi so dovoljeni izpusti posameznih pridevnikov oz. poudarjena izbira samo nekaterih pridevnikov in tudi poudarjeni premiki katerega izmed pridevnikov desno od odnosnice; ni pa dopustna zamenjava njihovih mest v levi razvrstitvi.⁵³

Tudi v Slovenski slovnici (Toporišič ¹1976: 466) so ravno iz vezanega fraznega oz. besednozveznega položaja razvidne določene pomenske skupine pridevniške besede: od leve proti desni je najprej splošni pridevnik (kot *divji, monden, pameten, lep, grd, majhen, težek*), ki izraža lastnost, kakršno v veliki meri objektivno prisojamo predmetom; nato so izrazi za starost ali dobo (npr. *mlad, star, nov, moderen*), pa za barvo (npr. *zelen, siv, rdeč, lila*), sledijo deležniki (*razbit, boleč, zarjavel, zaželen*), nato pa pridevniki, ki izražajo izvor (*pariški, kitajski, gozden*) ali pripadnost (*cerkven, državni*), npr. *lepa mlada smreka; grda siva vrata; stara zarjavela žica*. Čisto na začetku, tj. na skrajni levi od samostalniškega jedra, so lahko še izrazi, ki ubesedujejo ugajanje (npr. *ljubka emajlirana kitajska vaza*). Lastnostni pridevniki imajo v okviru pravih kakovostnih pridevnikov začetni položaj: *lepa (rdeča rezljana lesena otroška igrača)*, pridevniki barve imajo položaj pred pridevniki stanja: *lepa rdeča (rezljana lesena igrača)*; pridevniki stanja imajo položaj pred snovnimi pridevniki: *lepa rdeča rezljana (lesena otroška igrača)*. Snovni pridevniki imajo položaj pred vrstnimi: *lepa rdeča rezljana lesena (otroška igrača)*. Razvrstitev pridevnikov levo od samostalniškega jedra je dopolnila in tudi natančneje razložila Ada Vidovič Muha (1978); njene podrobnejše opredelitve skupin in podskupin pridevnikov in njihova ustaljena razvrstitev na levi strani samostalniške besedne zveze velja še danes.

Omenili smo že, da obravnavane **pomenske skupine pravih kakovostnih pridevnikov** ločimo na osnovi vezanega mesta v pridevniški zvezi oz. pridevniški frazi (Pf). Tako lahko povzamemo, da so na začetnem mestu od leve proti desni lastnostni pridevniki (P) oziroma P, ki poimenujejo lastnosti relativne ocene. Sledijo atmosferski P, nato P barve. Za njimi so motivirani (iz)glagolski pridevniki (P) oziroma pridevniške besede

⁵³ Da ta ustaljena razvrstitev pridevnikov levo od samostalnika lahko splošno velja v različnih evropskih jezikih, pač mora imeti splošna logično-pomenska izhodišča, znotraj katerih se lahko aktualizira vsakokratna raba samostalniške zveze.

(Pb) stanja. Snovni ali (iz)samostalniški P so za pridevniško besedo (Pb) stanja oziroma pred vrstnimi P. Vezan frazni položaj imajo tudi merni, in sicer za lastnostnimi. Glede na frazno mesto predvideva torej kakovostna pridevniška beseda (Pb) šest različnih pomenskih skupin. Zaporednost teh skupin je vezana tudi na pomensko motiviranost Pb: ob odnosnici oz. jedru (v okviru samo kakovostnih Pb) so vedno snovni P, na levo jim sledijo (iz)glagolske Pb oziroma Pb stanja in nadalje v smeri na levo pomensko nemotivirana skupina s takšno razporeditvijo, ki dopušča vedno večjo relativnost vrednotenja.

Vrstni pridevniki imajo frazni oz. besednozvezni položaj tik ob jedru oz. odnosnici, npr. *lepo slovensko turistično mesto*. Tudi to skupino pridevnikov bi lahko razdelili na pomenske podskupine glede na različnost fraznega položaja v okviru njih samih, npr.: *slovenska (narodna noša)*; *ljubljski (glasbeni televizijski in radijski program)*; *nova redna (avtobusna zveza)*. Vendar tako nastale pomenske podskupine, ki izražajo npr. krajevnost, časovnost, načinovnost ipd., opredeljuje samo različnost pretvorbenega postopka, vsa druga oblikoslovna in skladenjska merila veljajo za celotno skupino vrstnih pridevnikov. Števniska vrstna pridevniška beseda ima lahko frazni položaj za količinsko pridevniško besedo, lahko pa tudi pred njo, se pravi na začetku pridevniške fraze, če je količinski pridevnik določni, npr. *prvih pet otrokovih lepih rdečih otroških igrač*. Torej frazni položaj vrstnih pridevnikov je končni, tj. ob samostalniškem jedru, vrstnih pridevniških števnikov pa začetni ali drugi: *prvih (pet lepih rdečih ... igrač)*; *pet prvih (lepih rdečih ... igrač)*. Za **svojilne pridevnike** velja, da je njihov položaj vedno pred vrstnimi; sicer je njihov položaj v pridevniški frazi pred lastnostnimi (kakovostnimi) pridevniki oziroma za vrstnimi pridevniškimi števnikmi: *pet prvih otrokovih (lepih rdečih ... igrač)*. Možen pa je tudi položaj tik pred vrstnimi, zlasti kadar je pridevniški frazi sestavljena iz samo enega kakovostnega P, npr. *dva lepa očetova (lovska klobuka)*.

Pridevniki pa, ki izražajo splošno svojino (že izsvojilni vrstni), imajo lahko tudi položaj tik ob odnosnici, za pravimi svojilnimi, npr. *lovski klobuk* ← klobuk lovcev, in *očetov (lovski klobuk)*; *državni denar* ← denar države, in *ves lanski (državni denar)*.

Če se določna **količinska pridevniška beseda** iz določujočega fraznega člena spremeni v določanega, se spremeni tudi pomen oz. sporočilnost zveze: *pet (prvih otrokovih lepih ... igrač)* nasproti *prvih (pet otrokovih lepih ... igrač)*. Določna količinska Pb se ne more stopnjevati.

Nedoločna količinska pridevniška beseda je določujoči frazni člen in ima vedno začetni frazni položaj: *veliko (prvih otrokovih lepih ... igrač)*.

Aktualizaciji pomena določene besedne zveze sta z najmanj ustaljeno razvrstitvijo najbolj podrejena količinski oz. števniški pridevnik in svojilni pridevnik. Glede na zgoraj napisano pa so možne še nekatere aktualizirane (pre)razvrstitve znotraj besedne zveze v smislu: *dva lepa očetova lovška klobuka* ali *dva očetova lepa lovška klobuka* ali *očetova dva lepa lovška klobuka*.

Razvrstitev v desnem (samostalniškem) prilastku

Razvrstitev desno od samostalniškega jedra oz. odnosnice je manj tipična za prilastkova določila, zato mora biti tovrstna manj tipična razvrstitev utemeljena. Desno prilastkovo določilo ločujemo glede na **ujemalno zvezo**, npr. *trgovina Nama*, *škrat Kuzma*, *robot človek*, *pot bližnjica*, *želja uspeti*, in **neujemalno: 1)** s prilastkom v rodilniku, npr. *pregled čete*, in **2)** s predloženim prilastkom, npr. *voda za pranje*, *cesta navzgor*, *knjiga na vpogled* ipd.; zveze z nedoločniškim prilastkom, npr. *možnost priti*, še najbolj neposredno nakazujejo, kako lahko besedna zveza zgosti stavčno izražanje. Ujemalni ali neujemalni samostalniški/prislovni prilastek v postpoziciji ali zapoločaju konkretizira ali specificira vsebino jedra/odnosnice besedne zveze, zato je ta stava ustaljena in neobčutljiva za členitev po aktualnosti. Obratno ima položaj samostalniškega določila pred jedrom poudarno vlogo, ki je zato lahko aktualizirana.

Uporaba levega ali desnega prilastkovega določila

Za katerega izmed naštetih načinov se bomo odločili, je odvisno od več dejavnikov, zlasti od želene natančnosti izražanja, ki je seveda odvisna od sobesedila oz. konteksta. Ustreznost položajske rabe prilastkovega določila je povezana s funkcionalnostjo določene besedne zveze na določenem strokovnem področju

Če npr. v zvezi *kolesni obroč* hočemo posebej poudariti, da gre za *obroč* na čisto določenem *kolesu*, bomo raje uporabili izražanje s prilastkom v rodilniku – *obroč kolesa*, medtem ko je edino možno *naklon kolesa*. Predložni prilastek pa uporabimo tedaj, ko želimo poudariti razmerje med obema samostalniki v zvezi. Tako bo zveza *obroč za kolo* pomenila obroč, ki je namenjen za kolo in ga namestijo na kolo ali bo nameščen na njem, in ko se bo to zgodilo, bomo govorili o *obroču na kolesu*.

Včasih so pri izrazih, ki so sicer na prvi pogled sinonimi, pomenske razlike. Tako npr. *mehanizacija kmetijstva* pomeni ‚popolno ali delno nadomeščanje ročnega dela in vprege s stroji‘, medtem ko *kmetijska mehanizacija* pomeni ‚strojno opremo za kmetijstvo‘. V prvem primeru gre torej

za samostalniški prilastek v roditelju, v drugem pa pridevniški prilastek nadomešča predložni samostalniški prilastek v smislu ‚mehanizacija za kmetijstvo‘. Občutna pomenska razlika je npr. med *betonsko površino* (tj. površino iz betona – npr. za kotkanje) in *površino betona* (ki je lahko gladka ali hrapava), medtem ko med *betonsko plastjo* in *plastjo betona* skorajda ni pomenske razlike (prim. Šmalc, Müller 2011: 204).

3.3.2 Stalne besedne zveze

Na ravni besedne zveze, npr. samostalniške zveze z levim pridevnikom, je ničta aktualizacija in s tem je nevtralizirana stopnja upovedovalne dinamike pri stalnih zvezah kot *informacijski center*, *kulturni center*, *azilni center*, *trgovski center*, nasproti manj ustaljeno in zato aktualnejše, npr. *podeželski center*, *poletni center* ipd. (prim. Grepl idr. 1987: 578). Stalne besedne zveze jemljemo kot celote iz svojega pomnilnika, zato imajo ustaljeni oz. stalni besedni red, ki je zaradi svoje ustaljenosti in navadnosti stilno nezaznamovan, npr. stalna zveza *pitna voda* v daljši zvezi *pitna voda v centru mesta* ipd.

Pridevnik kot nosilec aktualne lastnosti ne more prekiniti stalne oz. ustaljene zveze, npr. **pisalni najmodernejši stroj* nasproti ustrezni rabi *najmodernejši pisalni stroj* (Halupka Rešetar 2009: 37). Stalne zveze so terminološke zveze oz. besednozvezni termini, npr. *oljna peč* ← peč na olje, *oljna sklopka* ← sklopka z oljem, *oljna črpalka* ← črpalka za olje, *pozidna rastlina* ← rastlina, ki je po zidu, *obcestni kamen* ← kamen, ki je ob cesti ipd. (Šmalc, Müller 2011: 203–206).

3.4 Naslonska stava oz. naslonski niz

Naslonski niz v slovenščini se je dorekal od M. Murka, S. Škrabca prek Breznika do J. Toporišiča. Predstavljen in opisan v slovenski slovnici (Toporišič ⁴2000: 671) je izhodišče za ugotavljanje vseh različic možne rabe naslonk oz. naslonskega niza v slovenščini, vključno z dopolnitvami, preureditvami in izpusti, ki jih prinaša zlasti združevanje naslonskih nizov v večstavčni povedi, pobudnik nadaljnjih obravnav je bil J. Orešnik (1985, 1986).

Tu je naslonski niz obravnavan kot kontekstna in aktualnostnočlenitvena prvina (3.4.1) in posebej je opisana tudi raba nikalnice kot nestalne naklonske sestavine (3.4.2).

V slovenski slovnici (Toporišič ⁴2000: 671) je naslonski niz predstavljen kot zaporedje naslonk, ki ga sestavljajo vezniška beseda (V), naklonski

členek (N), glagolska oblika pomožnika na *s-* in *bi* (G1), povratne oblike *si/se* (P1/P2), zaimenske oblike dajalniške (Z1) → tožilniške (Z2) → rodilniške (Z3), glagolske oblike *je* in *bom*, *boš* (G2) itd., Č = nikalni členek in je ubeseden v *da naj bi se mu ne smejali* ipd.

Dejansko se vrstni red sestavin naslonskega niza ravna po stilno nevtralnem stavčnem besednem redu osebek – povedek – predmet (Orešnik 1985: 214) in to lahko potrdimo s stavkom:⁵⁴

Bil_{AUX:LPTCP:M:SG} sem_{AUX:IND:PRS:1SG} jim_{PRON:DAT:PL} za_{PREP} hlapca_{M:ACC:SG}.

Bistven popravek zgornjega naslonskega niza pa je, da veznik povsem samostojno ubeseduje določeno razmerje, zato ni del oz. sestavina naslonskega niza (Orešnik 1985: 213).⁵⁵

V bistvu je naslonski niz mikrokontekstna poved v aktualni povedi, ki ga ravno zaradi vzpostavljanja medpropozicijskega ali širše kontekstnega razmerja najpogosteje uvaja veznik oz. vezniška beseda:⁵⁶

Ni_{ONEG:AUX:IND:PRS:3PL} se_{REFL} me_{PRON:ACC:1SG} ba_{li}_{LPTCP:M:PL}, saj_{CONJ} sem_{AUX:IN}
D:PRS:1SG jim_{PRON:DAT:PL} bi_{li}_{LPTCP:M:SG} za_{PREP} hlapca_{M:ACC:SG}.

Kot se iz primera dá razbrati, na razpored naslonk in vrsto izbranih naslonk v naslonskem nizu vpliva izbor vezniške besede in na drugi strani izbor polnopomenskega glagola; obe besedni vrsti sta namreč odločilni za vrsto nastale propozicije in tudi za vrsto medpropozicijskih razmerij, ki nastanejo kot posledica izbora veznikov in glagolov; tu se ponuja vprašanje, ali je sestava naslonskega niza v zloženi povedi odvisna tudi od različnega soobstoja/kookurence glagolskih povedkov?

Soobstoj povedkov navaja tudi na možnost združevanja naslonskih nizov znotraj istega sporočila, vendar tu je omejitev zahtevana sporočanjaška jasnost. Tako je npr. možen združeni niz, ko se naslonke preselijo k

⁵⁴ To potrjuje tudi Peti Stantić (2002: 169): gre za skupino naslonk v medsebojnih vnaprej določenih razmerjih v linearnem ustroju stavka.

⁵⁵ Že M. Murku (1892: 74–84) se zapiše, da v zloženi povedi stojijo klitike takoj za vezniškimi besedami. V zvezi s tem in v maniri govornice svojega časa je tudi opozoril, da je vprašalna poved *Al si jo sama izmislila?* lahko tudi pripovedna poved z istim besednim redom, s tem da prvotno vprašalni *ali* s poudarkom dobi vlogo protivnega veznika. Nazadnje zelo eksplicitno tudi J. Orešnik (1985, 1986) ugotavlja, da v naslonski niz ne sodijo nenaglašene naslonke, ki lahko stojijo tudi drugod, npr. *Ne kupuj si ga, če naj bi si ga Janez ne kupil.* Meni, da v naslonski niz ne sodi vezniška beseda, npr. *in/ker Janez si ga lahko kupi.* Po njegovem sta možna izbrana kandidata za vključitev v niz zgolj protivni *pa* in členek *da*.

⁵⁶ Koristno bi bilo raziskati, katera razmerja, ki jih navadno izražajo vezniki, odpirajo možnost naslonskega niza, npr. *da*, *pa*, *vendar*, če v navezovalnem, protivnem ali vzročniškem razmerju, ali pa zapirajo možnosti vzpostavitve naslonskih nizov, npr. *z in*, *ter* z razmerjem dodajanja. V obravnavi besednega reda v hrvaščini je na to že opozorjeno (Barić idr. 2003: 595).

osebni obliki, npr. *Naj bi vama želel dati knjigo* (namesto *Naj bi želel dati vama knjigo.*), možno je združevanje z izpustom, npr. *Naj bi (si) želel se jim posvetiti*, *Saj si ji dovolim pomagati* ← *Saj si dovolim pomagati ji* ipd. Združevanje pa ni možno pri istovrstnih naslonkah, npr. **Če ji mu pomagam natakniti ovratnico* namesto *Če ji pomagam natakniti mu ovratnico*, ravno tako ni možno **Da si se prizadevam prepričati o stanju* namesto *Da si prizadevam prepričati se o stanju* ipd. V združeni niz tudi ne vstopa frazni zaimenski morfem, tako ni možno npr. **Dovolil vama jo je ucvreti domov* namesto *Dovolil vama je ucvreti jo domov* ipd.

3.4.1 Naslonski niz kot kontekstna in aktualnostnočlenitvena prvina

Nizanje naslonk ustvarja razmerja in ravno ta razmerja oz. njihovi razmerijski pomeni opozorijo na bistveno vlogo, ki jo imajo pri (so)oblikovanju sporočilnega pomena; naslonski niz namreč uvaja in vzdržuje konkretna pomensko-skladenjska razmerja, s tem pa uvaja tudi medpropozicijskost in vzpostavlja kontekstnost.

Kratke nenaglašene oblike temeljnih besednih vrst (glagola in samostalnika) oblikujejo vzporedna razmerja, ki kot celota oz. niz zlasti razmerijsko in intonančno dopolnjujejo osnovni skladenjski pomen eno- ali večstavčne povedi.

Naslonskega niza ni brez oblik glagola *biti* in zaimkov; to je niz semantičnih primitivov, ki zapolni in s tem izoblikuje razmerje ob polnopomenski oz. predmetnopomenski besedi. Na videz marginalne ravno naslonke oz. besedne oblike v vlogi naslonk kljub izgubljanju naglasa ohranjajo svojo (vsaj osnovno) samostalniško, glagolsko ali prislovno vrednost, vključno z naklonskostjo, npr. *On pa si ga je kar sam kupil.*

Naslonke kot praviloma nenaglašene, vendar lahko poudarjene, prvine sooblikujejo zlasti ritmično zgradbo povedi. Zato ni naključje, da so ravno prve temeljitejše študije naklonskega niza hkrati poudarile pomen govorne slovenščine in pri tem še posebej opozarjale na stavčno intonacijo in ritem (Murko 1891: 1892).

3.4.1.1 Položajskost naslonskega niza

Položaj naslonskega niza (NN) je vezan na dva pogoja: 1) pomenski pogoj je, da se nahaja za prvim denotatom ali za denotatnim razmerjem, 2) prozodični pogoj je naglašeni polnopomenski izraz. Oba pogoja upoštevamo zlasti v zapisanem jeziku: položaj naslonskega niza je v pisanih slovenskih besedilih pretežno stavčnočlensko pogojen (za prvim stavčnim

členom), v govorjenih pa prozodično (za prvo naglašeno besedo).⁵⁷ Pravilo drugega mesta pa ne velja za narečja oz. narečne govore: tam se nekatere naslonke lahko postavijo v izhodišče stavka, ki ga uvajajo, npr. ***Je pa** jemu tako mouč, da je jaga babo pod ognjišče p'rklenu, **J'h je** spravu na kant ipd.* Začetna stava naslonk naj bi bila značilnost govorjenega slovenskega narečnega jezika nasploh, ker jo lahko zasledimo v vseh pregledanih narečnih besedilih (prim. Zuljan Kumar 2008: 128). Lahko sklepamo, da v narečnih govorih nenaglašeno in nepoudarjeno razmerje očitno lahko nadomešča govorna situacija.

Glede na napisano je torej stalno oz. ustaljeno mesto naslonskega niza lahko preradikalna zahteva. Potrebno je obrazložiti, zakaj je predvideni položaj naslonskega niza ravno drugo mesto, in kaj to drugo mesto sploh je.

Zdi se, da je bolj funkcionalistična razlaga kar smiselna: naslonke moramo zaradi njihove glasovne šibkosti postaviti na relativno pomembno mesto v stavku, sicer bi jih znotraj stavka zlahka spregledali. Če pa vemo, da je neko mesto v stavku rezervirano za naslonke, jim s tem dvignemo pomembnost oziroma vsaj lažjo prepoznavnost. Ker so enklitike (ali pa vsaj načeloma hočejo biti enklitike) ne morejo biti na prvem mestu, zato prvi besedni zvezi sledijo in so postavljene za zadnjo besedo prve besedne zveze ali stavčnočlenske enote.

Zgledi, ki potrjujejo stalni drugi položaj v povedi so:

*Ko **si je** ravno zaželel oditi, **mu je** avto crknil*

*Avto **mu je** crknil, ko **si je** ravno želel oditi.*

*Crknil **mu je** avto, ko **si je** ravno želel oditi.*

*Avto, ki **mu ga je** posodila mama, **mu je** dobro služil.*

Načeloma so slovenske naslonke enklitične (naslanjajo se na predhodno besedo ‚*Smej^{al} se mi je*‘). Vendar so lahko tudi proklitične kot v vseh zgornjih primerih, ko je prvi sestavnik v stavku kompleksna besedna zveza, kateri sledi premor, npr. *Miza, ki smo jo kupili včeraj, **se je** danes sesedla sama vase, Okenske police na južni strani stavbe **so se** ob potresu razbile.*

V zloženi povedi se naslonka postavi za vezniško besedo/konektor (prim tudi Petr idr. 1986: 154).

⁵⁷ Še kontrastivna opazka, da se v nasprotju s hrvaščino, bosanščino ali srbščino slovenske naslonke razvrščajo takoj za prvo naglašeno enoto, in ta enota, če je večbesedni stavčni člen, ni razstavljiva, tako kot je navadno lahko razstavljiva v drugih naštetih jezikih, npr., *Cela mu glava šumi, Taj me je život gledao [...], U neki se kraji održava još stari običaj [...]* ipd. (prim. Peti-Stantić 2002: 140).

V odvisnih vsebinskih stavkih je NN takoj za vezniškim izrazom,⁵⁸ in v teh primerih je odvisnik z vidika aktualnostne členitve zlasti aktualna sestavinska enota matičnemu stavku.

Tudi to, da vezniki kot konektorske besede sami uvajajo naslonski niz, je še ena potrditev, da so skladijskopomensko samostojni oz. veliko bolj skladijskopomensko neodvisni kot členki. To zlasti velja za tiste pomen-skoskladijsko osamosvojene in s tem tudi dovolj pomensko specializirane veznike, ki uvajajo razmerja prirednih oz. enakovrednih stavčnih vsebin, kjer se pridruženi stavek po vezniku začenja z polnopomensko besedo, npr. *To se samo še en izmed zdrsov, saj **taki dogodki** sploh niso več redkost.*

Vendar tudi odvisni stavek se vedno ne začenja z veznikom in sledečim naslonskim nizom, kar bi za NN bilo drugo mesto znotraj stavčne enote, temveč za prvim tematskim stavčnim členom v odvisniku, ki kot tematsko središče s poudarjeno delno novostjo zaktualizira medstavčno razmerje v zloženi povedi, tj. **vzpostavi hierarhijo aktualnostne členitve najprej znotraj odvisnika (nižja raven T vs. R), potem pa še med odvisnikom in matičnim stavkom (višja raven T vs. R)** (prim. Grepl idr. 1987: 619, 620), tovrstni slovenski zgledi so *Ta šola je znana po tem, da v tretjem razredu že začnejo otroke učiti drugega tujega jezika, V dramatičnih bojih je osvojil drugo mesto, medtem ko **želeni zlate medalje** si še ni uspel prislužiti, Nesreča je ta, da **jaz** jo v bistvu ne rabim, Dejstvo je, da **tole** se ni zgodilo včeraj, Samo nov dokaz, da **Slovenci** znamo stopiti skupaj ipd.*

Izjemoma proste naslonke stojijo na začetku povedi, če sta pred njimi izpuščena vezniška ali naglašena beseda (besedna zveza), za katerimi naslonke sicer stojijo, npr. *Le hitro pojdi, (ker) je daleč, (Ali) si brala novo pesniško zbirko?* ipd. (Toporišič 2000: 676). To posredno potrjuje še, da veznik ni del naslonskega niza (lahko je naglašen ali poudarjen) in da je izpust je tvorna sestavina besednega reda.

Na izpust kot neubesedeno, vendar sistemsko sestavino besednega reda, je treba posebej opozoriti tudi v naslonskem nizu. Načelna dosedanja ugotovitev za slovenščino je (prim. Orešnik 1985), da proklitike bolj težijo k možnemu izpuščanju (delnemu in celotnemu) kot enklitike, če slednje sploh: delni izpust enklitik sploh ni možen oz. ni smiseln glede na to, da se nanašajo in sklicujejo na različne polnopomenske nanosnice. Če že, je

⁵⁸ Za slovenščino ne veljajo izjeme kot *in, toda, ampak*, ker tudi za temi vezniki lahko neposredno sledijo naslonke, npr. *Prišel je in se mu ni oglašil, Prišel je, toda ni se mu oglašil* ipd. (prim. Mistrik 1958: 292).

torej v enklitičnem nizu možen izpust le celotnega niza, *Vrtelo naj bi se nam in bledlo naj bi se nam* → *Vrtelo naj bi se nam in bledlo*, *Iskal sem jih in kmalu nato sem jih srečal*. → *Iskal sem jih in kmalu nato srečal*.

Ponovljeni proklitični niz se lahko izpusti, vendar načeloma le v celoti, ne po delih, npr. *Se mu vrti in se mu blede* → *Se mu vrti in blede*, *Naj bi se mi vrtelo in naj bi se mi bledlo* → *Naj bi se mi vrtelo in bledlo* / *Naj bi se mi vrtelo in se mi bledlo*

Če pa je ponovljen le del proklitičnega niza, se niti ponovljeni del niti cel niz načeloma ne izpusti, npr. *Se nama vrti in se naju loti mrzlica*, izjema je mogoče možnost kot *Dovolili ste si in ste si tudi prizadevali* → *Dovolili ste si in si tudi prizadevali*, *Se vama reče in se vaju pohvali* → *Se vama reče in vaju pohvali*; nič pa se ne dá izpustiti v primerih kot *Kokoš se je že kuhala in se bo še pekla* ipd.

3.4.2 Nikalnica v naslonskem nizu

V nasprotju z glagolskimi in zaimenskimi sestavinami nikalnica ni stalnica v naslonskem nizu, zato njene vloge zbudijo pozornost. Nikalnico opredeljujemo kot nikalni členek, ki v naslonskem nizu nastopa zgolj kot nikalna oblikovna različica glagola *biti*.⁵⁹ Nikalnica je torej oblikotvorni del glagolske sestavine naslonskega niza, zato je nesamostojni neobvezni/variabilni del niza: členek *ne* se druží z glagolsko sestavino in z njo tvori oblike kot *nisem*,⁶⁰ pri zanikanju pa tudi spreminja oblike:⁶¹

$Bi_{AUX:COND:SG} se_{REFL} jo_{PRON:F:ACC:SG} znebil_{LPTCP:M:SG}?$ → $Ne_{NEG} bi_{AUX:COND:SG} se_{REFL} je_{PRON:F:GEN:SG} znebil_{LPTCP:M:SG}$.

Da pa nikalni členek sodi h glagolu, vsaj posredno potrjuje dejstvo, da med nikalnico in glagol ne moremo vrivati zaimenskih naslonk, kar je razvidno tudi naslednjih primerov v povednem in velelnem naklonu: *Ne opravičuje se mi več* / **Ne se mi več opravičuje*; *Ne opravičuj se mi več*! / **Ne se mi več opravičuj*! Nikalnica je torej sestavina glagola (pomožnika ali polnopomenskega) ne glede na obseg svojega vpliva, kar izražajo rabe

⁵⁹ Da sta tako nikalnica kot pritrditev (naklonskopomenski) del glagola *biti* v zloženem povedku eksplicitno opozarja npr. A. Brezniku (1943: 196), npr. *Je navada* vs. *Ni navada*, *Je potreba* vs. *Ni potreba*, *Je konec* vs. *Ni konec* (pravde), tudi npr. *Težav resda še ni konec*, *Tu na žalost ni navada*, *da bi k nekomu kar planil v hišo* ipd.

⁶⁰ Govorimo lahko o zanikanih glagolskih oblikah.

⁶¹ V Enciklopediji slovenskega jezika (Toporišič 1992: 146) je nikalni členek predstavljen kot oblikotvorni morfem, predvsem oblikotvorni morfem glagola, ki sootvori glagolsko obliko, tj. nikalno obliko glagola.

kot *Zdaj še ni taka sila* nasproti *Zdaj še ni take sile* (Breznik 1943: 197). Naklonska vloga nikalnice pa je eksplicitno izražena npr. v odločevalnih vprašalnih stavkih: *Si kaj lačen* = *Nisi nič lačen?* (prim. Toporišič 1982: 235–242).

Nikalnica je torej prvenstveno morfem glagola in s tem lahko še neobvezni nesamostojni del naslonskega niza, kar potrjujejo primeri kot:

Prišel_{LPTCP:M:SG} je_{AUX:IND:PRS:3SG}, da_{CONJ} ne_{NEG} bi_{AUX:COND:SG} se_{REFL} začelo_{LP}
TCP:M:SG brez_{PREP} njega_{PRON:M:GEN:SG}.

Ko je nikalnica pred veznikom in je s tem del vezniške zveze *ne da*, in ne del naslonskega niza, npr. *Prišel je, ne da bi se opravičil*, 'Prišel je in se ni opravičil', lahko govorimo o stavčnem zanikanju, ki se prvenstveno navezuje na glagol oz. povedek in s tem na celo stavčno sporočilo. Da *ne* pred veznikom res zanika vsebino stavka, izražajo podobni zgledi:

Prišli_{LPTCP:M:PL} so_{AUX:IND:PRS:3PL}, ne_{NEG} da_{CONJ} bi_{AUX:COND:SG} nastopili_{LPTCP:M:PL},
'Prišli so in niso nastopili'

nasproti

Prišli_{LPTCP:M:PL} so_{AUX:IND:PRS:3PL}, da_{CONJ} ne_{NEG} bi_{AUX:COND:SG} nastopili_{LPTCP:M:PL},
'Prišli so preprečit (komu/sebi) nastop'

nasproti

Prišli_{LPTCP:M:PL} so_{AUX:IND:PRS:3PL}, da_{CONJ} bi_{AUX:COND:SG} nastopili_{LPTCP:M:PL}, 'Prišli
so nastopit' ipd.

Dialoška ubeseditvev zgornje rabe bi bila: *Je prišel?* – *Ne da bi vedel.* – *Ne (da) bi vedel.*

Lahko sklenemo, da nikalnica pred veznikom in členkom ni sestavina naklonskega niza, ampak sestavina vezniške in členkovne zveze. Člensko zanikanje pa je zamejeno na zveze *ne samo*, *ne le*, ki so v vlogi ssporočil, lahko pa so zanikani členki tudi v drugotni vezniški vlogi kot *ne samo* – *ampak tudi*.

Sicer pa tako veznik kot članek uvajata tako medpropozicijska kot kontekstna razmerja, s tem pa tudi aktualizacijsko členitev besedila: veznik: **Saj sem ti že povedal**, da ..., nasproti članek: **Pa saj sem ti rekel**, da tako ne gre ipd.

3.4.3 Posebnost je medmetna raba, ki uvaja še obvezni premor oz. pavzo, ki ravno tako šteje in tako postavlja začetek naslonskega niza na tretje mesto, npr. **Saj, še se boste srečali**. Torej premor je lahko enakovredna vmesna aktualnostnočlenitvena prvina sporočila ali pa se istoveti z izhodiščem nove sporočilne enote.

Naslonski niz je takoj za premorom tudi v primeru kratkega vrivka, ki se intonančno ne razlikuje od predhodne besede, na katero se nanaša, npr. *Jaz, neumnica, **sem mu** verjela*. Nasprotno pa daljši vrvki s spremenjeno intonacijo glede na predhodno nanašalnico, npr. *Jaz, čeprav me nihče ni upošteval in jemal resno, tega **nisem** mogla sprejeti in opravičiti, **in** takemu ravnanju **se tudi nisem** mogla smejati*, predstavljajo začetek naslonskega niza na drugo ali tretje mesto po premoru, slednje zaradi veznika.

Da pa je raba naslonk in naslonskega niza kljub stalnemu drugemu mestu tvorno vključena v aktualnostno členitev (z ločevanjem (||) izhodišča in središča stavčne povedi), neposredno potrjujejo primeri kot *Potrebno si je kupiti || to knjigo* nasproti *To knjigo || si je potrebno kupiti*, *Potreba je || kupiti si to knjigo* / *Pokazala se je potreba || kupiti si to knjigo* ipd.⁶²

⁶² Primerjaj podobne primere za slovaščino pri J. Mistriku (1958: 286).

IV.

ANALIZA GRADIVA

4.1 Ritem – stil – zvrst: osredotočenost na zapisana besedila

Zmožnost besedilnega sporočila je zmožnost jezika. Linearna pisna ubeseditev in nelinearna govorna ubeseditev sta dve aktualizaciji jezikovnega sistema oz. govorčeve jezikovne zmožnosti. Tu se bomo omejili na linearno pisno ubeseditev.

Besedni red je eno izmed najobčutljivejših izraznih sredstev, ki se v najnaravnejši obliki demonstrira v pripovedni povedi (Mathesius 1966: 64); pripovedne povedi so osnova upovedovanja. K stopnjevanju pomembnosti povedi pa največ prispeva členitev po aktualnosti. Znotraj stavčne zgradbe oz. z vidika stavčnega vzorca je treba opozoriti na razmerje med jezikovnim sistemom in konkretno pomensko zgradbo: to je hkrati razmerje med neodvisno posplošeno predstavo in individualno predstavo, ki je odvisna od konkretnega govornega dogodka. Stavek je elementarni govorni dogodek: stavek se ravna po jezikovnem sistemu, govorni dogodek pa se hkrati ravna po formalni običajnosti in subjektivni izpolnjenosti tvorca.

Začeti je torej treba s sistemskimi zmožnostmi posameznega jezika (Mathesius 1966: 67), tako da je slovnični zgradbi dodan vidik pomenske zgradbe z aktualnostnim členjenjem. Z vidika načina je nezaznamovano glagolsko izražanje, vsi drugi načini kot posamostaljenje ali čisto samostalniško izražanje so zaznamovani (Mathesius 1966: 44).

Potrujejo se Mathesiusove ugotovitve uporabe aktualnostne členitve glede na zvrstno-stilno opredelitev konkretnega obravnavanega besedila. Po V. Mathesiusu je enostavna in jasna poved bolj navadna za leposlovje in izbrano publicistiko, in bolj izjema za strokovno literaturo. Za strokovno besedilo bi po njegovem mnenju morale veljati načelo, da stavčna poved izraža eno misel s sporočilnim težiščem v središču oz. jedru; sporočilno težišče pa naj ne bi bilo v odvisnem stavku (Mathesius 1966: 57). V strokovnih besedilih težnja po zgoščanju informacij in nizanju opredelitev

zabrisuje tematski potek besedila ali pa ga zaradi zgoščene ubeseditve zgolj rematskih informativnih prvin sploh ne vzpostavi, vsaj ne v celoti. Z zgolj informativno zasičenostjo brez organiziranega tematskega poteka se na tak način v strokovnih besedilih aktualnostna členitev ukinja.

Z upoštevanjem členitve po aktualnosti, tako tematske zgradbe kot rematske sporočilnosti, naj bi koherentno zgrajen odstavek moral imeti temeljno temo, izhodišča posameznih stavčnih povedi pa naj bi potrjevala temeljno temo ali bila iz nje izpeljana. Večplastnost aktualnostne členitve se predstavlja kot **1)** osnovna plast, ki vključuje pomenskost sestavin in njihovo linearno razvrstitev (linearna modifikacija vsebine/pomena, ki nastaja s stopnjevanjem informativnosti v časovnem poteku), **2)** kontekstna plast vključuje kontekst, in **3)** poudarna plast opozarja na intonacijsko poudarjeno sestavino, ki na novo aktualizira in zato kontrastivno izstopa iz danega konteksta.

Iz upovedovalne dinamičnosti izhaja tudi ritmična zgradba povedi, ki v izhodišču sloni na naslonskem nizu: ta predstavlja skladenjsko-prozodijsko enoto, ki bistveno oz. odločilno vpliva na sporočanje perspektivo ubesedenega, npr. *Povej mi že to!* nasproti *Si mu to že povedal?*

Intonacija je npr. glavno stilno nezaznamovano aktualnostnočlenitveno sredstvo v angleščini, kjer sovpadata slovnični besedni red (tudi: površinska skladnja) in upovedovalna dinamika, slednja včasih ustaljeno slovnično zapovrstnost lahko še dodatno popolni in izpopolni.⁶³ Medsebojna povezanost naštetega omogoča enournost sporočaneja.

Spremni dejavnik aktualnostne členitve je še **stil**, ki usmerja funkcionalni namen ubesedenega. Stil sporočanjejski način prilagodi sporočanjejskemu namenu in zato je tudi uporaba aktualnostnočlenitvenega zaporedja rema – tema lahko ustrezna in nevtralna oz. nezaznamovana. Izhodišče aktualnostne členitve je sistemsko-kontekstni besedni red, ki je objektivni red. O nezaznamovani rabi (nečustvenega) subjektivnega besednega reda (Grepš idr. 1987: 619) v zvrsteh pa lahko govorimo pri avtorskem besednem redu, ki pa mora biti osmišljen; tj. osmišljen mora biti premik sporočanjejskega središča skupaj z intonacijskim centrom. Torej zvrstno usmerjen subjektivni besedni red znotraj določene zvrsti ni stilno zaznamovan. To dejstvo pa vsekakor ne ukinja izhodiščne zaznamovanosti subjektivnega reda (nasproti

⁶³ Angleščina je prav z vidika sovpada slovničnega sistemkega besednega reda z upovedovalno dinamiko lahko dober primerjani jezik, po katerem primerjalno ugotavljamo, kako in koliko variantno se znotraj običajnega stavčnočlenskega reda, npr. v slovenski stavčni povedi, lahko ubeseduje členitev po aktualnosti (prim. Sgall idr. 1980: 123).

nezaznamovanemu objektivnemu besednemu redu) v osnovni binarni delitvi nezaznamovano objektivno nasproti zaznamovano subjektivno, ki ima zasnovo v posameznem jeziku in zato tudi izhaja iz sistemske stavčnočlenske razvrstitve v posameznem jeziku.

4.1.1 Govorjeno nasproti pisano: Zakaj imajo prednost zapisana besedila?

Pri besednem redu so v izhodišče postavljena pisana besedila. Ta so namreč tudi izhodišče za višjo, bolj usmerjeno, domišljeno in zato smiselnejšo urejenost misli pri sporočanju. In čeprav je govorni jezik primarnejši in pogostejši, so zapisana besedila ravno zaradi stabilne linearne urejenosti in trajnejše zapisane vrednosti hkrati tudi referenčnejši vir za obravnavo jezikovne rabe, še zlasti za dorekanje besednorednih pravil v določenem jeziku. Zapisano upovedovanje zahteva tudi zavestno in zato tudi višjo in bolj argumentirano besednoredno pazljivost (Mathesius 1966: 82).

Lastnosti govornega jezika pa so netekočnost oz. slabša strnjenost in povezanost ubesedenih prvin, dialoškost, ponavljanje, popravljanje, parafraziranje iste misli, pogoste elipse ipd. Te prvine naravne proste stave se prepletajo z avtomatiziranimi zvezami, torej z vidika besednega reda aktualno prosto stavo lahko nepredvidljivo prekinja stalna stava, ponavljanje, povečana eliptičnost ipd.

Spontani govor usmerja in sproti aktualizira situacijo, zato je smiselno vprašanje, koliko in kako je ubesedena situacija. Situacija je namreč aktualnostnočlenitveni prispevek k izrečenemu v govornem dogodku, s tem da govorni dogodek vključuje izgovorjeno (ubesedeno) in neizgovorjeno (neubesedeno).⁶⁴ Spontani govor nas hkrati opozarja na vse dodatne možnosti, ki se lahko do neke mere vključujejo v (za)pisano poročilo. Te dodatne možnosti so predvsem izrazi v vlogi (zaimenskih) deiktov,⁶⁵ besedilnih

⁶⁴ Ko govorimo o govornem jeziku, mislimo na akustični interakcijski dogodek, ki je večinoma vnaprej nepripravljen, zgodi pa se v realnem času in ga nikoli ni mogoče ločiti od okoliščin, v katerih poteka oz. nastane. [...] Poteka v dveh smereh: na vertikalni ravni nastajajo razlike (glasovne, besedne, skladenjske) med govorniki različnih regij, na horizontalni ravni so razlike zaradi okoliščin, v katerih govorni jezik poteka (višja ali nižja stopnja formalnosti), prim. B. Pogorelec (1965), J. Zemljarič Miklavčič (2008: 93–94).

⁶⁵ Jezikoslovje je spoznanje o kontekstni odvisnosti pomenov jezikovnih znamenj najprej sprejelo v delni obliki, s preučevanjem t. i. deiktov, tj. besed, katerih pomen zunaj okoliščin ni določljiv. To so denimo osebnazaimenski, krajevni in časovni kazalniki kot *jaz, ti, tam, tukaj, včeraj, jutri, danes, sedaj*. Vendar je s tem jezikoslovje zajelo le tisti vrh pragmatične ledene gore, ki se je izrazil s slovničnimi sredstvi in z jezikovnimi konvencijami. Sploh je za razmerje med slovnico in pragmatiko značilno, da je bila prva pripravljena priznati in sprejeti pragmatična dejstva le do mere, do katere so se ta izrazila bodisi z besednimi bodisi s slovničnimi sredstvi.

aktualizatorjev, ki v vlogah usmerjevalnikov/kazalnikov konkretizirajo obravnavano vsebino, diskurzni označevalniki so različni konektorji, členki oz. členkovne besede.

Torej se potek upovedovalne dinamike v govorjenem besedilu pričakovano razlikuje od poteka upovedovalne dinamike v pisnem besedilu.⁶⁶ zaradi nelinearne govorjene ubeseditve ne narašča linearno od leve proti desni, kot je to v pisnem besedilu (prim. Zuljan Kumar: 2009). In če sta poudarno izpostavljeni mesti začetek in konec sporočila, se v govoru poudarjena rematska vsebina navadno ubesedi na začetku. Tako je npr. v narečju center reme z intonacijskim težiščem lahko tudi sredi izreka ali celo na začetku. Aktualnostno členitev v govoru usmerjata zlasti tonski potek in intonacijski poudarek, vezana na konkretno situacijskost. V govoru se sporočilna perspektiva in večja ali manjša stopnja informativnosti izraža tudi z intonacijo, tj. s slišnostjo tona v posameznih delih govorne verige.

4.1.2 Prehod govora v zapis

Pri prehodu govora v zapis je potrebno govorjeno besedilo pripraviti za drugačen proces sprejemanja (Podbevšek: 1990). Pri spremembi koda komunikacije iz govorne/poslušalske v pisno/vidno (bralno) brez poznavanja obeh kodov in brez vedenja, kje se koda prekrivata in kje izključujeta, postane informacija neučinkovita ali pa se spremeni celo v dezinformacijo.⁶⁷ Treba je upoštevati in vključevati tudi pragmatično strategijo govornega dogodka.

Okoliščinske dejavnike (fizično, družbeno in psihično okolje, položaj govorcev, njihova medsebojna razmerja, njihove namere, želje, pričakovanja, prisotnost poslušalcev, povratne informacije) pri zapisu govorjenih besedil največkrat odmislimo oziroma jih zavestno zavržemo; pisni jezik namreč ne pozna vrste lastnosti govorjenega jezika, ki bistveno vplivajo na sporočanje in interpretacijo posredovanih vsebin.

Pri zapisu ostajajo neizražena tudi vizualna izrazna sredstva in okoliščine: zapisani pogovori se zaradi manjkajoče vizualne razsežnosti (mimika, geste, obnašanje) zdijo okrnjeni, včasih zmedeni, nepovezani, na nekaterih mestih nelogični in nerazumljivi (tako vsebinsko kot izrekovalno).

⁶⁶ Med seboj pa se govorjena besedila razlikujejo vsaj glede na: – stopnjo spontanosti: spontani, pripravljeni, brani govor, – število govorcev: monolog, dialog, multilog, – okoliščine: javno, zasebno, uradno, neuradno – govorni položaj: formalni, neformalni, – prenosnik: osebni stik, telefon, mediji, internet – namen besedila (prim. Zemljarič Miklavčič 2017: 116). Vsaj del teh prvin pa mora biti upoštevan tudi pri obravnavi zapisanih oz. pisnih besedil.

⁶⁷ Olga Kunst-Gnamuš: Pragmatika kot jezikoslovna veda, JIS 1988/89, št. 7–8.

Pojavljajo se vprašanja, kako ravnati s številnimi navezovalnimi stavki, npr. *Lahko še eno vprašanje, Še eno vprašanje, Naslednje vprašanje se glasi, Vprašanje, ki ga zastavljam, je sledeče* ipd., ki imajo sicer v govorjenem jeziku vlogo povezovanja, včasih so tudi znak za spremembo smeri pogovora, včasih tudi vljudnostno opozorilo vprašancu, da že predolgo govori itd.

Kako ravnati z deiktičnimi besedami, katerih pomen zunaj konkretnih okoliščin ni določljiv? Različne *takrat, tam, zadnjič* itd. je navadno treba natančneje časovno in krajevno določiti; in le s poznavanjem okoliščin izrekanja je besedilu mogoče pripisati pragmatično sporočilno (tudi performativno) vrednost v obliki ilokucijske namere ali perlokucijskega učinka.

Če se pri zapisu odločimo za zorno jezikovno zvrst oz. za knjižni standard (čeprav skoraj nihče ni tako govoril), ta omogoča nižjezvrstna odstopanja. Hkrati pa si je s sredstvi pisnega jezika treba prizadevati ohraniti živost pogovorov in upoštevati slogovne posebnosti posameznih govorcev (vpletanje dialektizmov, žargonizmov in arhaizmov, anekdotične vrivke, nenavaden besedni red).

Skratka zapisovalec govorjenega jezika se mora dobro zavedati moči »žive besede«, pa tudi zakonitosti tematsko usmerjenega pogovora kot oblike komunikacije, ujeti mora kulturni nivo razpravljanja in seveda ločevati med prostim govorjenjem in vnaprej pripravljenim bralnim govorjenjem.

4.1.3 Napotki za analizo

Besedilna tipologija je narejena na osnovi meril kot: **1)** lastnosti vključenih sestavin in sredstev, **2)** pogoji komunikacijskega akta v navezavi z dano situacijo in kontekstom (in z drugimi teksti), **3)** izbrani način podajanja vsebine glede na izbrani funkcijski stil, **4)** stopnja zapletenosti besedilne tvorbe.

Z vidika števila sporočanjških tokov oz. tudi tvorcev so besedila lahko **a)** nezložena (z enim tvorcem in **b)** zložena oz. sestavljena z več tvorci in posledično z več različnimi prepletenimi sporočanjškimi tokovi; ta zložena besedila so v smislu sporočanjškega namena lahko enosmerna (zbirke, zborniki ipd.) ali večsmerna (razgovori, dialogi ipd.).

Za dovolj natančno aktualnostnočlenitveno analizo je treba znati 1) določiti in opredeliti komunikacijske/sporočanjške prvine znotraj stavčne povedi, **2)** opredeliti v besedni red obvezno vključene položaje in v stavčno poved zgolj priključene položaje in, **3)** opredeliti osnovno funkcijsko zasedenost položajev, vključenih v besedni red v stavčni povedi, in tudi težnje

po nadaljnji zasedenosti, **4)** dodati še slovnični opis sporočanjских položajev (stavčnočlenska zastopanost in vrste povedi glede na skladenjski naklon). Lahko sklepamo, da ima bistveno slovnično vlogo glagolska vezljivost, ki glede na izbrani glagol pomensko-izrazno organizira skladnjo povedi.

5) Upoštevati je treba še osnovna aktualnostnočlenitvena opozorila:

5.1) Scenski stavki so aktualnostno nečlenjeni in se začenjajo s tematsko (navadno časovno) kulisno prvino, in zato je besednoredno povedek (eksistenčni povedek) pred osebkom; ozka scena vključuje eksistenčni povedek, npr. *Zapadel je sneg, V prostor je stopil neki človek, Iz dreves se dela papir, Lani v jeseni je umrl stari gospod Volk*, **5.2)** Osebna glagolska oblika ima navadno drugi nezaznamovan položaj v povedi, največkrat izraža linearni prehod med temo in remo, **5.3)** Upoštevati je treba tudi aktualnostnočlenitveno hierarhijo, tj. nižja členitev znotraj stavkov in višja znotraj zložene povedi ali nadpovedne besedilne enote.

4.2 Aktualnostnočlenitvena analiza besedil

Za analizo so bila izbrana zvrstno različna besedila, z izjemo govorenega foruma. To so besedila uveljavljenih avtorjev, veščih svoje zvrsti; namen je bil, da s takšnim izborom lahko predvsem preverjamo tematski potek besedilne tvorbe v povezavi z izbrano zvrstjo. Poglavitni namen spodnjih analiz je torej bil slediti tematskemu poteku in razvoju pri tvorjenju različnih besedil.

Slednje očitno je mogoče in v nadaljevanju nam omogoča, da pri sestavljanju besedil večjo pozornost namenimo čim bolj smiselni tematski členitvi vsebine; vzvratno pa smo tozadevno kritični tudi do že obstoječih besedil.

Jasno se tudi kaže, da jasen namen sporočila omogoča tudi dovolj jasen tematski potek in posledično jasno tematsko zgradbo besedilnega sporočila.

V obravnavo so z vidika zvrstnosti in stila vključena besedila različnih vrst oz. žanrov, ki svojo vsebino glede na različen sporočanje namen in cilje aktualnostno členijo in oblikujejo v tematske zgradbe. V analizo so vključena besedila v tem vrstnem redu:

Peter Klepec, ljudska pripovedka. <https://ucilnice.arnes.si/PeterKlepec.pdf>;

Peter Klepec, Ivan Cankar, Peter Klepec. Vir: E-Beseda, 1917, Ljubljana; Cankar, Ivan. »Podobe iz sanj.; XVIII. Peter Klepec.« Dom in svet (Ljubljana), letnik 30. številka 7/8 (1917);

Peter Klepec, France Bevk, (1956). Peter Klepec. Mladinska knjiga, Ljubljana;

Mladina 34, 35. Tednik 23. 8. 2024, 30. 8. 2024 Uvodnik 34: Kdo so ti ljudje?, Uvodnik 35: Zakonito in transparentno. Avtor: Repovž Grega;

Spletni forum: Mamica sina 25.02.2024 ob 22:02 zadnji odgovor 20.07.2024 ob 06:43;

Bizjak Kolšek J, Paro-Panjan D, Peterlin J, Lozar Krivec J. **Primerjava ultrazvočnega merjenja premera spodnje votle vene in merjenja sestave telesa z metodo bioelektrične impedance za oceno tekočinskega stanja pri novorojenčkih.** Zdrav Vestn [Internet]. 23avg.2024 <https://vestnik.szd.si/index.php/ZdravVest/article/view/3501>;

Herman R, Mastnak L, Goričar K, Janež A, Jensterle Sever M. **Opredelitev povezanosti kakovosti življenja bolnikov z akromegalijo z biokemičnimi in kliničnimi značilnostmi njihove bolezni.** Zdrav Vestn [Internet]. 25apr.2024 <https://vestnik.szd.si/index.php/ZdravVest/article/view/3500>.

4.2.1 Tematska organizacija in tematski potek besedila

Pri že narejenem ali nastajajočem besedilu je bistvena tematska organizacija besedila. Ta nujna tematska mreža nas opozarja, kaj je treba še vključiti, če hočemo dobiti čim bolj vsebinsko urejeno in sporočanjso celovito informacijo.

Tematske sestavine (**T**) so zaznana ali ugotavljana dejstva (osebe, predmeti, pojavi ali okoliščine) in zato se jih kot zgradbene tematske sestavine lahko določa za nazaj in za naprej, tj. pri branju ali pri tvorbi besedila. Tako pri branju kot pri tvorbi sporočila vnaprej določimo absolutni tematski sestavini kot sta nadtema/hipertema **HT** in izhodiščna tema **Ti**.

Rema (**R** = izhodiščna (**Ri**) ali sprotna tekoča **R_{1/2/3}** ...) se sproti vključuje v tematiko konkretnega sporočila in na tak način postopoma sotori njegovo tematsko zgradbo.

Legenda:

HT = hiper-/nadtema = krovna tema

Ti = izhodiščna tema = absolutno tematska

T_{1/2/3} ... = izpeljana tekoča tema = relativno tematska

→ = nadaljevanje tematskega poteka

Nadtema (**HT**) sproži tematski potek s tematskimi izhodišči (**Ti**), in to sta dva tipa absolutnih tematskih sestavin; potek iz hiper-/nadteme v izhodiščno temo je simbolno izražen kot **HT** → **Ti**. Sprotne tekoče ali izpeljavne teme pa so relativne tematske sestavine **T_{1/2/3}** ..., ki nastajajo sproti, **Ti** → **T_{1/2/3}** ...

V nadaljnjih besedilih se torej najprej določi glavni predmet oz. pojav obravnave, ki je t. i. **hiper- ali nadtema HT**. Potem sledi določanje **izhodiščnih tem (Ti)**, ki sledijo iz nadteme (HT). Te izhodiščne teme (**Ti**) imajo navadno zgradbo stavčne povedi, ki je zaradi tega izhodiščna absolutna tematska enota.

Aktualnostnočlenitvena zgradba te izhodiščno absolutne tematske enote je:

Poved (**Ti**) = Izhodišče (**I** = navadno **HT**) + Prehod + Središče (**S** = rematsko središče **Ri**).

Znotraj dela besedila, ki ga uvaja poved v vlogi izhodiščna absolutna tematska enota (**Ti**) se sproti – pri branju ali tvorbi sporočila – določa in oblikuje t. i. sprotne tekoče/izpeljane tematske sestavine $T_{1/2/3 \dots}$, ki so zgolj relativne tematske sestavine, ki se jih zaznava oz. nastajajo sproti v smislu čim bolj logičnega in naravno pričakovanega poteka sprejemanja in razumevanja sporočanega.

T* = tematizacija (tematsko zgoščanje) dela besedila

R* = rematizacija (rematsko zgoščanje) dela besedila

Tematska zgradba je določljiva in vnaprej priporočena pri vsaki tvorbi besedilnega sporočila, in določljiva za nazaj, tj. pri ugotavljanju koherenčnosti že narejenega poročila.

V spodaj izbranih besedilih pa tematske sestavine, in še zlasti izhodiščne teme kot izhodiščne tematske enote, tudi vidno pokažejo, kako se gradi krovna tema oz. tematika posameznega besedila.

Ljudska pripovedka nasproti umetna pripovedka: folklorna pripovedka nasproti avtorska pripovedka

V primeru pripovedke o Petru Klepcu imamo primer analize ljudske junaške pripovedke in primera umetne avtorske pripovedke z medžanrskim prehajanjem med junaško pripovedko kot folklornim žanrom in komentarjem, ki vnaša individualno mnenje, avtorsko vrednotenje; sicer je komentar kot mnenjski oz. vrednotenjski članek prvenstveno novinarski žanr.

Peter Klepec (ljudska pripovedka)

[Shematski prikaz krovne tematske organizacije, poteka in zgradbe: **Peter Klepec (HT)** – **Turki (Ti)** – **Peter Klepec (HT)**

Komentar zgornje sheme: mitizirano izročilo in sporočilo je usmerjeno v junaško izročilo ljudstva, naroda.]

Tematska zgradba:

Peter Klepec je bil doma v Čabru (HT).

Ker je bil šibkega in slabotnega telesa ($I = HT$), so mu poredni tovariši pogostoma nagajali ($S = Ri$) $\Rightarrow (Ti = I = HT + S = Ri)$.

Ko je nekega dne pasel ovce na zeleni grivi ($I = HT$), je povzdignil oči k nebu ter molil in prosil Boga, da bi mu dal moči zoper hudobne tovariše ($S = 1Ri$) $\Rightarrow (1Ti = I = HT + S = 1Ri)$.

Peter ($I = HT$) je doraščal in z njim je rasla tudi njegova moč ($S = 2Ri$) $\Rightarrow (2Ti = I = HT + S = 2Ri)$.

Prihajali so hudi časi ($3Ti \rightarrow T_1 + R_1 - T_2 + R_2$).

Kar vstopi preprosto oblečen mladenič (scena). Boječe se približa cesarju in mu reče: »Dovolite, svetli cesar, da govorim z vami! Peter Klepec sem, iz Čabra, ($I = HT$) in sem prišel semkaj, da se poskusim s turškim orjakom; ako Bog da in sreča junaška, oprostim vas in svojo lepo domovino.« ($S = 4Ri$) $\Rightarrow (4Ti = I = HT + S = 4Ri)$.

Ko so zjutraj zarana v turškem taboru zvedeli, da je cesar dobil bojevalca ($I = T_1 \leftarrow 4Ri$), je šel turški borilec brz svojemu nasprotniku nasproti ($S = 5Ri$) $\Rightarrow (5Ti = I = HT + S = 5Ri)$.

Tako je mogočni Klepec ($I = HT$) naklepal Turke na tešče zjutraj zarana ($S = 6Ri$) $\Rightarrow (6Ti = I = HT + S = 6Ri)$.

In Turki ($I = 3Ti$) od tistega časa niso več prišli na slovensko zemljo ($S = 7Ri$) $\Rightarrow (7Ti = (I = 3Ti) + (S = 7Ri))$.

Aktualnostnočlenitvena analiza besedila:

Peter Klepec je bil doma v Čabru (HT).

Ker je bil šibkega in slabotnega telesa ($I = HT$), so mu poredni tovariši pogostoma nagajali ($S = Ri$) $\Rightarrow (Ti = I = HT + S = Ri)$. To ($I = Ti$) mu je težko delo in želel je, da bi bil močnejši od njih, tako močan, da bi bil vsakemu kos ($S = Ri$).

Ko je nekega dne pasel ovce na zeleni grivi ($I = HT$), je povzdignil oči k nebu ter molil in prosil Boga, da bi mu dal moči zoper hudobne tovariše ($S = 1Ri$) $\Rightarrow (1Ti = I = HT + S = 1Ri)$. Se preden je odmolil ($T_1(HT) \leftarrow Ri$), je slišal glas: »Peter, moč ti je dana, primi za grm in izderi gal.« (R_1) Peter ($T_2 = T_1(HT)$) je prijel za grm in ga izdrl s korenino vred ($R_2 \leftarrow R_1$). In spet se je čul glas ($T_3 \leftarrow R_1$): »Peter, primi za brezo in izderi jo!« ($R_3 \leftarrow R_1$). Peter ($T_4 = T_1(HT)$) je veselo zgrabil brezo in breza je šla iz tal kakor izpodjedeno žito ($R_4 \leftarrow R_3$). In tretjič se je čul glas ($T_5 \leftarrow R_1$): »Peter, izderi hojo!« ($R_5 \leftarrow R_1$). Peter ($T_6 = T_1(HT)$) je poslušal in stara, debela hoja je ležala pred njim kakor slamnata bilka. ($R_6 \leftarrow R_5$) Za

pridobljeno moč ($R_7 \leftarrow R_1$) je bil Peter ($T_7 = T_1(HT)$) Bogu zelo hvaležen ($R_7 \leftarrow R_1$). Njegovi tovariši, ki so ga poprej zaničevali ($T_8' = T_1(HT)' \leftarrow Ri$), so se ga odslej bali in mu niso več nagajali ($R_8 \leftarrow R_1$). Zdaj bi se bil lahko maščeval nad njimi ($T_9 = T_1(HT) \leftarrow Ri$), a ker je bil usmiljenega srca, jim je odpustil vse razžalitve in ni storil nikomur nič žalega $R_9 \leftarrow 1Ri$.

Peter ($I = HT$) je doraščal in z njim je rasla tudi njegova moč ($S = 2Ri$) $\Rightarrow (2Ti = I = HT + S = 2Ri)$.

Prihajali so hudi časi ($3Ti \rightarrow T_1 + R_1 - T_2 + R_2$). Ošabni Turek ($I = T_1$) je gnal svoje čete nad kristjane ($S = R_1$). Cesar ($I = T_2$) mu je šel nasproti in bi ga bil rad pregovoril ter odvrnil hudo vojsko ($S = R_2$).

A zaman. Ošabni Turek ($T_3 = T_1$) se ni vdal lepim besedam ($R_3 \leftarrow R_2$), vendar toliko je odnehal ($T_4 = T_1$): ako cesar noče velike vojske ($T_5 \leftarrow R_2$), naj bi se posamezno udarila dva, en Turek in en cesarski ($R_5 \leftarrow R_2$).

$R^* =$ scenski komentar: Imel pa je turški sultan grozovitega orjaka v vojski; na tega se je zanašal. Po vseh svojih deželah je poslal cesar pisma in iskal človeka, ki bi se šel merit s Turkom. Prišel je že večer pred dnem, napovedanim za boj.

Cesar ($T_6 = T_2$) je bil v veliki zadregi ($R_6 \leftarrow R_2$). Zamišljen je sedel v svoji sobi ($T_7 = T_2$) in ni vedel, kako bi si pomagal ($R_7 \leftarrow R_2$).

Kar vstopi preprosto oblečen mladenič (scena). Boječe se približa cesarju in mu reče: »Dovolite, svetli cesar, da govorim z vami! Peter Klepec sem, iz Čabra, ($I = HT$) in sem prišel semkaj, da se poskusim s turškim orjakom; ako Bog da in sreča junaška, oprostim vas in svojo lepo domovino.« ($S = 4Ri$) $\Rightarrow (4Ti = I = HT + S = 4Ri)$ Toda cesar se je bridko zasmel in zmajal z glavo ($T_1 \leftarrow R^*$), češ tako mlad in tako šibak mladenič, kakor je bil Klepec na videz, kako bi ta premagal orjaškega Turčina! ($R_1 \leftarrow R^*$) Povpraševal (T_2) ga je dalje in vrli junak mu je dobro odgovarjal (R_2). Peter mu je tudi povedal ($T_3 = HT \leftarrow R_2$), da je močan in kako je prejel svojo čudno moč ($R_3 = 2Ri$). Cesar (T_4) ga je bil vesel in ga je povabil k večerji (R_4).

$R^* =$ scenski komentar ($R^* \leftarrow 4Ri$): Pri večerji so se cesarski služabniki bornemu mladeniču posmehovali in niso mogli verjeti, da bi bil kaj junaški, a še manj, da bi sel nad turškega orjaka. Prinesli so mu konjsko podkev in mu rekli, naj jo zlomi, če je res tako močan, da si upa nad Turka. Klepec pa jim je velel, naj prinese sedem novih podkev; ko jih je prijel, je zdrobil vse v eni roki kakor kos kruha.

Ko so zjutraj zarana v turškem taboru zvedeli, da je cesar dobil bojevalca ($I = T_1 \leftarrow 4Ri$), je šel turški borilec brž svojemu nasprotniku nasproti ($S = 5Ri$) $\Rightarrow (5Ti = I = HT + S = 5Ri)$.

R* = scenski komentar (R* ← 5Ri): Sešla sta se na planjavi blizu turškega tabora. Ko je Turek mladega Klepca ugledal, se mu je zaničljivo zasmeljal. »Dobro jutro, oče!« mu je rekel Klepec in mu ponudil desnico. Turek je segel Klepcu rahlo v roko; Klepec je prijel za Turkovo desnico in mu jo odtrgal. Turek je zatulil in udaril Klepca z drugo roko. Toda urni Klepec se mu je umaknil in počil prvi Turka. Turek se je zvrnil pa ni vstal več.

Sultan, videč, da je zmagan, je ukazal vojakom, naj potolčejo Klepca. A Klepec je izdrl bližnje drevo pa opletal in treskal po Turkih ter jih pometal kakor smeti po planjavi. Pobil je vse, kar mu jih ni zbežalo.

Tako je mogočni Klepec (I = HT) naklepal Turke na tešče zjutraj zarana (S = 6Ri) => (6Ti = I = HT + S = 6Ri).

In Turki (I = 3Ti) od tistega časa niso več prišli na slovensko zemljo (S = 7Ri) => (7Ti = (I = 3Ti) + (S = 7Ri)).

Peter Klepec, Ivan Cankar, Peter Klepec. Vir: E-Beseda, 1917, Ljubljana; Cankar, Ivan. Podobe iz sanj; XVIII. Peter Klepec. *Dom in svet* (Ljubljana), letnik 30. številka 7/8 (1917).

[Shematski prikaz krovne tematske organizacije, poteka in zgradbe: **Avtor Cankar (Ti) – Peter Klepec (HT) – Avtor Cankar (Ti)**

Komentar zgornje sheme: sporočilo je osebna izkušnja določenega časa (1917), prikazana z demitizacijo ljudskega, narodnega junaka.]

Tematska zgradba:

Peter Klepec je bil bajtarjev sin (I = HT); dali so ga že zgodaj bogatemu gospodarju za pastirja; zjutraj je gnal govedo na pašo, zvečer s paše; tako je živel v miru z Bogom in z ljudmi, dokler niso tovariši pastirji spoznali, da je slabič (S = Ri) => (Ti = (I = HT) + (S = Ri)).

Ko so tovariši videli te solze (I = T*), niso od tiste ure privoščili Petru nobene prijazne besede več (S = 1Ri). => (1Ti = (I = T*) + (S = 1Ri)).

Ko je bila mera njegovega trpljenja polna do roba, se je spomnil Peter Klepec (I = T₁(HT)), da je v nebesih Bog, ki je pravičen (S = R₁(2Ri)) => (2Ti = (I = T₁(HT)) + (S = R₁(2Ri))).

Tako je molil (I = T₁(HT)); nebo se ga je usmilo ter se je odprlo S = R₁(3Ri)) => (3Ti = I = T₁(HT) + S = R₁(3Ri)).

R* = scenski komentar (R* → HT):

In potem?

Zares – in potem?

Potem – nič!

Zgodba o Petru Klepcu nima konca; izgubi se v meglo brez sledu in glasu ($T^* \leftrightarrow HT$).

Zdi se mi ($I = T_1$), da sem ga zadnjič srečal, Petra Klepca ($S = R_1(4Ri = R^*) \Rightarrow (4Ti = (I = T_1) + S = (R_1(4Ri))$).

Pogledal sem ga in sam ne vem ($I = T_2$), kako se mi je storilo: razjokal sem se od žalosti in sramú ($S = R_2(5Ri) \Rightarrow (5Ti = (I = T_2) + (S = R_2(5Ri))$).

Aktualnostnočlenitvena analiza besedila:

$R^* =$ scenski komentar: Kdo še pozna to lepo staro zgodbo o Petru Klepcu? Kar vas je mlajših, je ne poznate več; zato vam jo povem, kakor mi je ostala v spominu.

Peter Klepec je bil bajtarjev sin ($I = HT$); dali so ga že zgodaj bogatemu gospodarju za pastirja; zjutraj je gnal govedo na pašo, zvečer s paše; tako je živel v miru z Bogom in z ljudmi, dokler niso tovariši pastirji spoznali, da je slabič ($S = Ri) \Rightarrow (Ti = (I = HT) + (S = Ri))$.

$R^* =$ scenski komentar ($R^* = Ri$): Imel je namreč Peter tenke kosti, droben život in belo kožo; nekoč so se mu usule po licih solze in to je bil njegov poglavitni greh. Človek je po svoji naturi k hudemu nagnjen.

Ko so tovariši videli te solze ($I = T^*$), niso od tiste ure privoščili Petru nobene prijazne besede več ($S = 1Ri) \Rightarrow (1Ti = (I = T^*) + (S = 1Ri))$.

$R^* =$ scenski komentar ($R^* \leftarrow 1Ri$): Kdorkoli si je izmislil, ga je suval in pretepal, kar tako na lepem, zaradi srčnega veselja. Naredilo se je samo ob sebi, da je bil hlapec prav vsakemu in vsem, še takim tovarišem, ki niso bili nič močnejši od njega. Nazadnje so ga dražili in zasmehovali, na cesti že paglavci, skoraj še samosrajčniki. Peter se ni upiral nikomur, nikoli ni zamahnil; ker vedel je, da bi tedaj vsi hkrati planili nanj, na sužnja, ki se je spuntal zoper gospoda. Služil je vdano in potrpežljivo; ni le ubogal, kar so mu ukazali, temveč tudi radovoljno se je ponižal, kadarkoli je dala prilika; mislil je v svojem čistem srcu, da bi tako ganil njih zakrknjenost; ali ni je ganil, ker se kaj takega še nikoli ni primerilo. Kolikor svetejša je bila njegova pohlevnost, toliko okrutnejši so bili gospodarji; ni je slajše pijače, kot je solza neboljencev, kvečjemu še kri sirot.

Ko je bila mera njegovega trpljenja polna do roba, se je spomnil Peter Klepec ($I = T_1(HT)$), da je v nebesih Bog, ki je pravičen ($S = R_1(2Ri) \Rightarrow (2Ti = (I = T_1(HT)) + (S = R_1(2Ri))$). Bil je čisto sam, videl je visoko nebo nad seboj, ki je milo in toplo gledalo nanj ($T_1(HT)$), razjokal se je iz dna svojih bolečin, pokleknil je ter molil: »Bog nebeški, pravični, ki si vse videl, daj mi moči! Umreti bi moral od vsega hudega, če me ne

uslišiš. Saj je razbičano to moje ubogo srce, da ni za nobeno rano več prostora. Drugim sonce, meni noč; drugim veselje, meni bridkost brez kraja. Dolgo je že, truden sem, ne morem več. Odreši me, o Bog pravični, daj mi moči!» ($R_1(2Ri)$).

Tako je molil ($I = T_1(HT)$); **nebo se ga je usmilo ter se je odprlo** $S = R_1(3Ri) \Rightarrow (3Ti = I = T_1(HT) + S = R_1(3Ri))$. Angel božji se je spustil na zemljo in je poljubil Petra Klepca, ko je spal. V tistem trenutku je zadobil Peter čeznaravno moč tega angela božjega. Ko se je vzdramil, je skočil bistro na noge, razleknil se in razmaknil, nato zavriskal od radosti tako glasno, da so v gozdu zašumeli vrhovi. Ugledal je staro tepko, mogočno drevo; objel jo je narahlo z obema rokama ter jo izruval s koreninami, kakor da bi ne bila mogočna tepka, temveč bilka v travi. Tako je preizkusil in spoznal svojo silo. Prišli so tovariši pastirji, zato da bi ga pretepli, ker je bil noč prespal na paši. Peter je zgrabil enega z desnico, drugega z levico, vzdignil obadva visoko, malo potresel ter ju varno posadil na tla. Tovariši so obnemeli in popadali ob tolikem čudežu. $S = R^*(3Ri)$.

$R^* =$ scenski komentar ($R^* \rightarrow HT$):

In potem?

Zares – in potem?

Potem – nič!

Zgodba o Petru Klepcu nima konca; izgubi se v meglo brez sledu in glasu ($T^* \leftrightarrow HT$). Nič ne vemo, kako se je še nadalje godilo močnemu Petru Klepcu. Ne pisanja ni, ne sporočila, kako je ravnal s svojo močjo: ali je strahoval in pestil svoje neusmiljene gospodarje, povračal jim, kakor so mu bili dajali; ali je morda zakraljeval deželam naokoli, vojskoval se in premagal ošabne sovražnike po vsem prostranem svetu, kakor sam kralj Matjaž. Prav nič takega ne vemo. Vse kaže, da je izrval tisto staro tepko, nato pa živel nadalje miren, tih in vdan, kakor je bil pač vaje; zvesto je ubogal gospodarja, gonil njegovo govedo na pašo, kos kruha v culi, ter služil tovarišem in vsem ljudem s svojo močjo in po njih ukazih. Pa da mu dobrotljivi Bog ni bil poslal le svojega angela iz nebes, temveč dodelil mu kar svojo neskončno oblast, bi Peter Klepec ne vedel, kaj bi z njo počel; še v napoto bi mu morda bila.

Resnično: v napoto bi mu bila moč, ne mogel bi je prenašati, žalosten bi bil zaradi nje. Ker Peter Klepec je sanjal, sanjal o moči, milo sanjal ob vročih poletnih dneh, v senci pod tisto staro tepko; tako lepe in sladke so bile podobe, ki jih je gledal s svojim srcem, da bi ga bilo strah, če bi se te sanje nenadoma uresničile in bi jih ne bilo več. Pa če bi trdega dela ne bilo, ne trpljenja, ne ponižanja, ne bridkosti – od kod bi bile sanje? Bog

ga je videl do dna, zato se mu je v svoji modrosti in pravičnosti nasmešnil tisto noč, poslal mu svojega angela.

Zdi se mi ($I = T_1$), **da sem ga zadnjič srečal, Petra Klepca** ($S = R_1(4R_i = R^*)$) $\Rightarrow (4Ti = (I = T_1) + S = (R_1(4R_i)))$, ko je po strmem ilovnatem klancu vlekel silno butaro drv za svojega gospodarja; oddahnil si je, pogledal proti nebu, otrl si čelo z dlanjo ter vlekel, vlekel dalje ($4R_i = R^*$).

Pogledal sem ga in sam ne vem ($I = T_2$), **kako se mi je storilo: razjokal sem se od žalosti in sramú** ($S = R_2(5R_i)$). $\Rightarrow (5Ti = (I = T_2) + (S = R_2(5R_i)))$.

Peter Klepec, France Bevk, (1956). Peter Klepec. Mladinska knjiga, Ljubljana.

[Shematski prikaz krovne tematske organizacije, poteka in zgradbe: **Mati/Družina** (T_i) – **Peter Klepec** (HT) – **Družba** (T^*)

Komentar zgornje sheme: sporočilo o Petru Klepcu je usmerjeno mitizirano v duhu časa (1956). Glavni junak kot konstruktivna vez med družino in družbo.]

Tematska zgradba:

Ta vdova ($I = T_1 \leftarrow R^*$) ni imela nikogar na svetu razen sinčka edinca, ki so ga klicali za Petra Klepca ($S = R_i/1(HT)$). $\Rightarrow (Ti = (I = T_1 \leftarrow R^*) + S = R_i(HT))$.

Mati ($I = T_2 = T_1 \leftarrow R^*$) je delala na njivah ($S = R_2$), **Peter Klepec** ($I = T_3 = R_i$) pa je pasel kozo ($S = R_3$). $\Rightarrow (1Ti = ((I = T_2 = T_1 \leftarrow R^*) + (I = T_3 = R_i)) + 1R_i (S = R_2 + S = R_3))$.

Četudi je bil Peter Klepec šibek in droban ($I = T^*(HT)$), je mlatil kruh kot za stavo ($S = R^*$). Mati (T_1) mu ga je morala rezati vedno večje kose ($R_1 = R^*$). Kaj bo šele, ko bo zrasel in se potegnil! Zaskrbelo jo je (T_2), kako bo preživljala sebe in njega (R_2). Nekega dne mu je rekla: »Peter, sam si boš moral služiti kruh. Sosedu sem te dala za pastirja.« $\Rightarrow (2Ti = ((I = T_2 = T_1 \leftarrow R^*) + (I = T_3 = R_i)) + 2R_i (S = R_2 + S = R_3))$.

Za Petra Klepca so se začeli hudi časi ($I = T^*(HT) = 3Ti$).

Nekoč je moral iti ($I = HT$) pastirjem po vodo (R_i). $\Rightarrow (4Ti = ((I = HT) + (S = 4R_i)))$.

Prišel je ($I = HT$) na zeleno jaso, kjer je visoka, dišeča trava. Zagledal je ($I = HT$) nekaj ($S = R^*$), da je obstal od začudenja. $\Rightarrow (5Ti = ((I = HT) + 5R_i \rightarrow R^*))$.

Vroč želja ($I = 6T^* \leftarrow R^*$) se mu je izpolnila ($S = 6R_i$). $\Rightarrow (6Ti = ((I = 6T^*) + 6R_i)$ Hotel se je zahvaliti čudežni deklici, a ta se je že

spremenila v bel oblaček in izginila. Šele tedaj je spoznal, da je bila to gorska vila.

Pastirji ($I = T_1$) so spoznali, da se s Petrom Klepcem ni več šaliti $S = 7R_i \leftarrow 6T_i$. Bežali so, kar so jih nesle noge, le od daleč so ga zmerjali. $\Rightarrow (7T_i = ((I = T_1) + (S = 7R_i)))$.

A tudi pastir ni maral več biti. Odgnal je čredo domov, vzel svojo culo in se vrnil k materi $\Rightarrow (8T_i = ((I = HT) + (S = 8R_i)))$.

Kot je rekel Peter Klepec ($I = HT$), tako se je zgodilo ($S = 9R_i$). $\Rightarrow (9T_i = ((I = HT) + (S = 9R_i)))$.

In tako je prav. Kdor ima moč, je ne sme imeti le zase, temveč mora tudi drugim pomagati ($R^* \rightarrow HT$). Lepo bi bilo, če bi bilo mnogo Petrov Klepcev na svetu! ($T^* \leftrightarrow HT$).

Aktualnostnočlenitvena analiza besedila:

R^* = scenski komentar: Bilo je v starih časih, že dolgo je od tega, ko je živela pod gorami uboga vdova.

Ta ($I = T_1 \leftarrow R^*$) ni imela nikogar na svetu razen sinčka edinca, ki so ga klicali za Petra Klepca ($S = R_i/1(HT)$). $\Rightarrow (T_i = (I = T_1 \leftarrow R^*) + S = R_i(HT))$ Siromašna pa je bila tako, da ni imela niti pedi zemlje, njeni sta bili samo borna bajtica in rogata koza. Da se je s sinčkom lahko preživela, je hodila k sosedom na dnino, Rogačka pa je dajala mleka.

Mati ($I = T_2 = T_1 \leftarrow R^*$) je delala na njivah ($S = R_2$), Peter Klepec ($I = T_3 = R_i$) pa je pasel kozo ($S = R_3$). $\Rightarrow (1T_i = ((I = T_2 = T_1 \leftarrow R^*) + (I = T_3 = R_i)) + 1R_i (S = R_2 + S = R_3))$.

R^* = scenski komentar ($R^* \rightarrow T^*(HT)$): Bil je šibek in droben deček, rad je imel mater in jo na besedo ubogal. Tudi Rogačka ni bila poredna. Mirno se je pasla: kadar je bilo vroče, je legla v senco in prežvekovala. Klepec se je lahko brez skrbi igral, ni se bal, da bi se mu izgubila. Iz kamenčkov je zidal hišice, pri studencu je delal mlinčke ali pa je rezljal piščalke. Nanje je tako lepo piskal, da so še ptice utihnile in ga poslušale. Pastirček je bil srečen in si je želel, da bi bilo vedno tako. Tudi Rogačka si ni želela boljšega pastirja.

Četudi je bil Peter Klepec šibek in droban ($I = T^*(HT)$), je mlatil kruh kot za stavo ($S = R^*$). Mati (T_1) mu ga je morala rezati vedno večje kose ($R_1 = R^*$). Kaj bo šele, ko bo zrasel in se potegnul! Zaskrbelo jo je (T_2), kako bo preživljala sebe in njega (R_2). Nekega dne mu je rekla: »Peter, sam si boš moral služiti kruh. Sosedu sem te dala za pastirja.« $\Rightarrow (2T_i = ((I = T_2 = T_1 \leftarrow R^*) + (I = T_3 = R_i)) + 2R_i (S = R_2 + S = R_3))$.

R* = scenski komentar (R* → T*(HT)): Petru Klepcu je bilo težko. Ni se rad ločil od matere. In od Rogačke. Ker je bil ubogljiv, ni rekel ne bev ne mev, tiho je ubogal. Mati mu je povezala culo in s solzami v očeh sta se poslovila. Tako je Peter Klepec odšel v svojo prvo službo.

Sosed, pri katerem je poslej pasel, je imel veliko čredo ovc. Peter jih je vsako jutro gnal visoko v goro. Tam ni bil sam, z njim so pasli drugi pastirji. Eni ovce, drugi koze ali krave, vsak svojo čredo.

Za Petra Klepca so se začeli hudi časi (I = T*(HT) = 3Ti). Ni se več utegnil igrati, delati mlinčkov in rezljati piščalk. Čreda je bila velika in ovce niso bile tako mirne kot Rogačka. Moral je paziti nanje in jih zavračati, da se mu niso izgubile ali zašle v prepade.

R* = scenski komentar (S = R* = 3Ri): A to še ni bilo najhuje. Največ grenkih ur so mu naredili pastirji. Bili so vsi od vraga, od prvega do zadnjega. Ker je bil šibek, se jim ni mogel postaviti po robu, zato so mu na vse načine nagajali. Igrali so se, na Petra pa so vpili, naj jim zavrača živino. Brž ko je zmanjkalo vode, je moral ponjo k studencu. To ga je jezilo in bolelo, a se jim ni upal upreti. Če jih kdaj ni hotel ubogati, so ga zgrabili in premlatili kot ržen snop. Jokal je in tekel proč, oni so pa nanj lučali kamenje. Zaradi tega je bil žalosten in potrtn, najrajši bi bil pobegnil k materi. A tega ni storil, da je ne bi užalil. Potrpel je in razmišljal, zakaj je tako šibek in majhen. Srčno si je želel, da bi bil močan tako močan, da bi premagal vse pastirje. Potem bi zavračal le svoje ovce, le zase hodil po vodo in se včasih tudi igral. Nihče več ga ne bi dražil, pretepal ali obmetaval s kamenjem. Vroča želja se mu ni izpolnila. Bil je šibek kot prej in moral je ubogati druge pastirje.

Nekoč je moral iti (I = HT) pastirjem po vodo (Ri). => (4Ti = ((I = HT) + (S = 4Ri)) Medtem se mu je izgubila čreda. Iskal jo je in klical, a ovce se mu niso oglasile. Od strahu so se mu ježili lasje – kaj bo, če jih ne najde! Med iskanjem je prišel visoko v hrib, kjer je stalo gosto drevje. »Morda«, si je mislil, »so se ovce zatele v kako senco«.

Prišel je (I = HT) na zeleno jaso, kjer je visoka, dišeča trava. Zagledal je (I = HT) nekaj S = R*), da je obstal od začudenja. => (5Ti = ((I = HT) + 5Ri → R*).

R* = scenski komentar (S = R*): Sredi jase je ležala deklica, roke je držala podvite pod glavo. Spala je. Imela je belo obleko, čelo pa ji je ovijal venec iz planinskih cvetic. Sonce ji je sijalo naravnost v beli obraz, debele kaplje potu so ji rosile lica in čelo. Pastirček je stal in gledal, bil je ves očaran nad njeno lepoto. »Sonce jo bo ožgalo,« je pomislil. Zasmilila se mu je. Nalomil je veje in jih potaknil v zemljo okoli njene glave. Tako je

naredil zeleno strešico, ki ji je zasenčila obraz. Klepec ni mislil na čredo. Počeni! je in se ni mogel nagledati lepe deklice. Ni vedel, da je gorska vila. Ni se upal niti ganiti, da bi je ne prebudil. Ko se je vila naspala, je odprla oči. Začudena je pogledala tihega Klepca. Nato se je ozrla na zeleno strešico nad seboj. Takoj je uganila, da ji je to naredil drobn pastirček. Skočila je na noge in se mu toplo nasmehnila. »Hvala, Peter,« je rekla. »Povej, kaj si želiš za plačilo!« Peter Klepec je pomislil na hudobne pastirje, ki so mu nagajali in mu grenili življenje. »Oh,« je rekel, »moja želja je tako velika, da si je ne upam izreči.« »Le povej,« je rekla vila, »vse, kar želiš, ti lahko izpolnim.« Klepec je rekel: »Rad bi bil tako močan da bi premagal pastirje, ki mi nagajajo.« »Pojdi z menoj!« je rekla vila. Peljala ga je k strmi skali, čez katero je pada debel curek vode. Zajela jo je v dlan in jo ponudila Klepcu: »Na, pij!« In Peter Klepec je pil. Komaj je vodo izpil, je že čutil veliko moč v sebi. Popadel je tanko brezo in jo izruval s koreninami vred. Vila mu je ponudila drugo dlan vode, tedaj je zgrabil velikansko skalo in jo dvignil nad glavo. Bil je ves začuden in srečen.

Vroča želja ($I = 6T^* \leftarrow R^*$) se mu je izpolnila ($S = 6Ri$). $\Rightarrow (6Ti = (I = 6T^*) + 6Ri)$ Hotel se je zahvaliti čudežni deklici, a ta se je že spremenila v bel oblaček in izginila. Šele tedaj je spoznal, da je bila to gorska vila.

Peter Klepec je nato brez truda našel čredo in jo odgnal iz gozda. Med potjo je veselo prepeval in vriskal. Ko so ga drugi pastirji zaslišali, so se začudili. Bil je zmeraj tako plah in tih, zdaj pa poje in vriska. Kaj se mu je zgodilo? Bili so hudo žejni, a niso imeli več vode, zato so mu klicali: »Peter, kod hodiš tako dolgo? Le brž po vodo!«

»Sami jo pojdite iskat, če jo hočete piti,« jim je odvrnil Peter Klepec.

Pastirji so zijali od začudenja. Čujte Klepca! Kaj si le upa!

»Ali bi rad okusil naše pesti!« so mu zagrozili.

»Če bi vi radi okusili moje, kar pridite,« je rekel Peter Klepec. »Le bliže!«

Pastirji so se zakrohotali. Ta je dobra! Peter bi jih rad zopet dobil. Ali pa se mu je zmešalo.

Naskočili so ga – hop po njem! – da bi ga zgrabili in pretepli. Peter pa je prvega zgrabil za noge in ga zavrtel, kot da ima fračo v rokah. Pastirji so bili trdi od strahu in začudenja. Tak brglez, pa nenadoma taka moč! Zakričali so in pobegnili.

Od daleč so ga obmetavali s kamenjem. Peter Klepec je izpustil pastirja, skočil k prvi brezi in jo izruval. Z njo je tekel za tovariši, kot da bi jih podil z brezovo metlo.

Pastirji ($I = T_1$) so spoznali, da se s Petrom Klepcem ni več šaliti $S = 7Ri \leftarrow 6Ti$. Bežali so, kar so jih nesle noge, le od daleč so ga zmerjali. $\Rightarrow (7Ti = ((I = T_1) + (S = 7Ri)))$.

Peter jim ni storil hudega. Bil je dobrega srca in ni mislil na maščevanje.

A tudi pastir ni maral več biti. Odgnal je čredo domov, vzel svoj culo in se vrnil k materi $\Rightarrow (8Ti = ((I = HT) + (S = 8Ri)))$.

Ko ga je mati od daleč zagledala, se je prestrašila in sklenila roke.

»Joj, Peter, ali so te spodili iz službe?« je vprašala.

»Sam sem ušel,« je rekel Peter.

»Za naprej bom pri vas, ne bova se več ločila.«

»Od česa bova pa živela?« je vzkliknila mati.

»To zemljo bom iztrebil,« se je Peter Klepec ozrl po pusti zemlji okoli bajte. »Posejala bova pšenico. Zrnje bom nesel v mlin, vi boste pa spekli belo pogačo. Od tega bova živela.«

»Kako boš trebil in kopal zemljo, ko si pa tako šibek!« je rekla mati.

»Tako,« je rekel Klepec, izruval veliko skalo in jo treščil v potok.

Mati se je sesedla. Nobene več ni rekla, samo strmela je.

Kot je rekel Peter Klepec ($I = HT$), tako se je zgodilo ($S = 9Ri$). $\Rightarrow (9Ti = ((I = HT) + (S = 9Ri)))$ Iztrebil je zemljo in naredil njivo. Mati je posejala pšenico. Ko je zrasla, jo je požela. Peter Klepec jo je omlatil in odnesel zrnje v mlin. Nato je mati spekla belo pogačo. Ni jima več manjkalo kruha, rada sta se imela in se nista več ločila.

Petra Klepca se ni upal nihče več nadlegovati. A svoje moči ni rabil le zase, priskočil je tudi drugim na pomoč, če so bili v stiski.

$R^* = \text{scenski komentar } (R^* \rightarrow HT) + (T^* \leftrightarrow HT)$:

In tako je prav. Kdor ima moč, je ne sme imeti le zase, temveč mora tudi drugim pomagati ($R^* \rightarrow HT$). Lepo bi bilo, če bi bilo mnogo Petrov Klepcev na svetu! ($T^* \leftrightarrow HT$)

Uvodnik kot uvodni članek je komentar navadno pomembne, aktualne in osrednje teme in sodi med novinarske žanre. Je mnenjski članek, ki predstavlja mnenje s hkratno pozivno vlogo.

Mladina 34, 35. Tednik 23. 8. 2024, 30. 8. 2024 Uvodnik 34: **Kdo so ti ljudje?**, Uvodnik 35: **Zakonito in transparentno.** Avtor: Repovž Grega.

23. 8. 2024, Mladina 34, Uvodnik / **Kdo so ti ljudje?**

[Shematski prikaz krovne tematske organizacije, poteka in zgradbe: **konkretno** (podjetje (HT) – **posplošeno** (podjetja (HT') + delavci (HT'')) – **splošno** (migracije (T*) + podjetja (HT))

Komentar zgornje sheme: sporočilo je tematsko usmerjeno od konkretnega k posploševanju podobnih primerov do splošnega stanja v družbi.]

Tematska zgradba:

Ta teden je v javnost prišla novica (**scena** → **Ti**), da bo sicer zelo uspešno in dobičkonosno **podjetje Boxmark**, ki v Kidričevem šiva usnjeno galanterijo za avtomobile (**I** = HT), še večji del proizvodnje preselilo na Hrvaško in v Bosno in Hercegovino (**S** = Ri). => (**Ti** = **scena** + ((**I** = HT) + (**S** = Ri))).

Posledica tega (**I** = **Ti**) je seveda nadaljnje zapiranje delovnih mest v Sloveniji (**S** = 1Ri). => (1**Ti** = ((**I** = **Ti**) + (**S** = 1Ri))).

A dejansko so njegovi delavci (**I** = HT'), čeprav jih čaka stresno menjavanje službe, lahko brez hudih skrbi (**S** = 2Ri). => (2**Ti** = ((**I** = HT') + (**S** = 2Ri))).

Obstaja pa tudi druga smer (**S** = 3Ri), kot jo je ubral Boxmark (**I** = HT). => (3**Ti** = ((**S** = 3Ri) + (**I** = HT))).

A kaj ima vse to z Boxmarkom? Z Boxmarkom prav nič. (**I** = HT) S tistimi podjetji, ki proizvodnje ali storitev ne morejo preseliti v cenejšo Bosno in Hercegovino, pa veliko (**S** = 4Ri). => (4**Ti** = ((**I** = HT) + (**S** = 4Ri))).

Za temi priseljenci (**S** = 5Ri) torej stojijo ekonomski interes in na koncu dobički podjetij (**I** = HT). => (5**Ti** = ((**S** = 5Ri) + (**I** = HT))).

R* = scenski komentar (**R*** → HT) + (**T*** ↔ HT): Migracije so preresna stvar, da bi jih prepuščali podjetnikom in direktorjem.

Aktualnostnočlenitvena analiza besedila:

Ta teden je v javnost prišla novica (**scena** → **Ti**), da bo sicer zelo uspešno in dobičkonosno **podjetje Boxmark**, ki v Kidričevem šiva usnjeno galanterijo za avtomobile (**I** = HT), še večji del proizvodnje preselilo na Hrvaško in v Bosno in Hercegovino (**S** = Ri). => (**Ti** = **scena** + ((**I** = HT) + (**S** = Ri))).

Posledica tega (**I** = **Ti**) je seveda nadaljnje zapiranje delovnih mest v Sloveniji (**S** = 1Ri). => (1**Ti** = ((**I** = **Ti**) + (**S** = 1Ri))) Direktor Marjan Smodiš je bil v nastopu na TV Slovenija diplomatski, a iskren: stroški delovne sile so pri nas tako visoki, da se jim tovrstni dodelavni posli tukaj vse manj izplačajo. Boxmark pa hoče ohraniti oziroma še povečati uspešnost in dobičkonosnost.

A dejansko so njegovi delavci ($I = HT'$), čeprav jih čaka stresno menjavanje službe, lahko brez hudih skrbi ($S = 2Ri$). $\Rightarrow (2Ti = ((I = HT') + (S = 2Ri)))$ Primanjkljaj delavcev je v Sloveniji velik, lokalni zavod za zaposlovanje je nemudoma sporočil, da že ima povpraševanje po dosedanjih Boxmarkovih delavcih in da bodo hitro prišli do novih služb.

Obstaja pa tudi druga smer ($S = 3Ri$), kot jo je ubral Boxmark ($I = HT$). $\Rightarrow (3Ti = ((S = 3Ri) + (I = HT)))$ Vsa podjetja proizvodnje ne morejo preseliti, ker narava posla tega ne omogoča ($I = HT + scena$), ampak potrebujejo te cenejše delavce v Sloveniji ($S = HR$). Ta podjetja, ni jih malo, začne se v gradbeništvu in turizmu ter gostinstvu, delavce uvažajo. Tudi to ni nekaj novega, Slovenija je tako »uvažala« delavce iz drugih republik še v času Jugoslavije, le da se takrat ni javno govorilo, da tudi zato, ker so bili glede na mogoči izkoristek njihovega dela cenejši od slovenskih. A stari direktorji, žal jih je danes že veliko pokojnih, so v neformalnih pogovorih seveda vedno priznali, da je bil eden ključnih razlogov nižja cena dela teh delavcev. Enako je bilo v sodobni Sloveniji. Spet so delavci prihajali iz zdaj nekdanje skupne države, po vojni je bilo tam delovnih mest malo in bila so res slabo plačana, zato so bili pripravljeni priti k nam za zelo nizko plačilo, to pa je med drugim najbolj koristilo slovenskim podjetjem in seveda celotnemu gospodarstvu. Balkan je bil takrat bazen delovne sile za vso Evropo.

Čeprav se danes čas Jugoslavije pogosto predstavlja z romantičnimi opisi, je bilo nemalo Slovencev tudi takrat izjemno nezadovoljnih z množičnostjo priseljavanja z juga skupne države. Del prebivalstva ni želel sprejemati priseljencev, otroci priseljencev so imeli opravka z nacionalizmom in izločenostjo že v šolah, v času sodobne Slovenije pa so na netenju sovraštva do njih priljubljenost gradili tudi politiki. Spomniti se velja Janševega zmerjanja s trenirkarji, ki so mu menda ukradli volilno zmago, na primer.

A kaj ima vse to z Boxmarkom? Z Boxmarkom prav nič. ($I = HT$) S tistimi podjetji, ki proizvodnje ali storitev ne morejo preseliti v cenejšo Bosno in Hercegovino, pa veliko ($S = 4Ri$). $\Rightarrow (4Ti = ((I = HT) + (S = 4Ri)))$ Danes so v teh podjetjih (HT) zaposleni priseljenci, ki zdaj prihajajo s svetovnega juga in vzhoda (HR). Ne le v Sloveniji, povsod po zahodu podjetja potrebujejo te delavce, prvič zato, ker se število delavcev zaradi staranja prebivalstva zmanjšuje, drugič zato, ker slovenski delavci raje vzamejo boljše plačane službe, ki jih je zaradi splošnega pomanjkanja delavcev zdaj več. Da, večina »migrantov«, ki danes poganjajo sovraštvo in strah po krvi in kosteh Slovencev, ker so tako prepoznavni zaradi barve polti, je v Sloveniji zato, ker so jih sem pripeljala slovenska podjetja,

ki potrebujejo to poceni delovno silo. Da, šok: to niso ilegalni migranti. Velika večina jih ima urejeno delovno dovoljenje in so zaposleni v slovenskih tovarnah in na slovenskih gradbiščih ter poljih. In italijanskih. In nemških. In avstrijskih ... Te ljudi so ta podjetja pripeljala v državo in so del sodobne slovenske ekonomije.

S tem smo tam, pri zanki. Vse več tujih delavcev povzroča vse več nestrpnosti in nezadovoljstva med avtohtonim prebivalstvom. Malo tega pride že samo po sebi, veliko olja na ogenj prilijejo politiki (kako to, da vedno isti?), delno pa tudi sama država, ki se seveda s težavo ne ukvarja, čeprav je vsakomur jasno, da je vsako priseljevanje vedno in povsod, sploh če število priseljencev narašča hitro, vir nesoglasij, še huje, vedno znova se spremeni v sod smodnika, za katerega je samo vprašanje, kdaj bo vsem eksplodiral v obraz. V trenutku, ko se to začne dogajati, je treba imeti že vse preventivne in spremljevalne programe, s katerimi se skrbi za minimiziranje konflikta, za integracijo, za obveščanje in vse drugo.

Nekaj mora torej biti jasno: te delavce v državo zaradi povečevanja ali vsaj ohranjanja dobičkonosnosti »uvažajo« podjetja. Ti ljudje ne pridejo sami od sebe, niti ni za njihov prihod »kriva« država. Pripeljejo jih podjetja, ker jih potrebujejo – tako kot iz istih razlogov Boxmark seli proizvodnjo v Bosno in Hercegovino. To je le druga plat iskanja cenejše delovne sile.

Za temi priseljenci ($S = 5R_i$) torej stojijo ekonomski interes in na koncu dobički podjetij ($I = HT$). $\Rightarrow (5T_i = ((S = 5R_i) + (I = HT))$
A če je tako, zakaj te posredne »stroške«, torej stroške skrbi za integracijo in razumevanje, nosijo le družba, lokalne skupnosti in država – ne pa tudi podjetja sama? Če na primer v majhnem kraju, kamor je veliko predelovalno podjetje pred letom »uvozilo« 300 delavcev iz zelo oddaljene države, danes rasteta nestrpnost in jeza, mar podjetje, ki si je v tem letu s temi »poceni« delavci povečalo dobičkonosnost, res nima nič s tem položajem?

$R^* = \text{scenski komentar } (R^* \rightarrow HT) + (T^* \leftrightarrow HT)$: Migracije so pre-resna stvar, da bi jih prepuščali podjetnikom in direktorjem. Danes so tako resna stvar, da v državah povzročajo politične prevrate in so podlaga za vzpon fašizma. A za začetek te razprave, ki je nujna, je treba utrditi nekaj, kar večina ljudi danes sploh ne opazi: ti ljudje tukaj niso ilegalno. In niso prišli sami. Prišli so, ker so jih sem pripeljala slovenska podjetja. Ta podjetja morajo prevzeti tudi soodgovornost in stroške vzdrževanja družbenega miru in integracije novih delavcev. Ker vse skupaj se je šele začelo.

30. 8. 2024, Mladina 35, Uvodnik / **Zakonito in transparentno**

[Shematski prikaz krovne tematske organizacije, poteka in zgradbe: **proti-korupcijska komisija (Ti) – lobiranje (HT) – legalni posel (T* ↔ HT)**

Komentar zgornje sheme: sporočilo je tematsko usmerjeno od opozorila na pojav prek ugotavljanja pojava do resigniranega in posledično ironičnega spoznanja, kako se ta pojav družbeno opredeljuje.]

Tematska zgradba:

Sredi avgusta je komisija za preprečevanje korupcije javnost obvestila o skrb zbujajočih podatkih o lobiranju v Sloveniji (**scena → Ti**).

Smo rekli lobiranje? Kaj sploh je lobiranje? (I = HT).

Vse je lahko predmet lobiranja. Do nuklearke in tega, kakšne luči bodo naročili v vojašnici. Nešteto drobnih in večjih zadev je mogoče zlobirati. (S = R* = Ri). => (1Ti = ((I = HT) + (S = R* = 1Ri)).

Zakaj je lobiranje torej sploh zakonito? (HT → 2Ti).

R* = scenski komentar (R* → HT → 3Ti): Da bi videli, kako absurdno je vse skupaj, se moramo na tej točki vrniti k poročilu komisije za preprečevanje korupcije. Kaj sploh ugotavlja? (**scena → HT → 3Ti**).

R* = scenski komentar (R* → HT → 4Ti): Ni namen tega prispevka kritizirati delo protikorupcijske komisije – čeprav je danes v veliki meri tudi ta komisija del tega sistema, namreč izrojenega sistema javne porabe denarja in nadzora nad njim (**scena → HT → 4Ti**).

R* = scenski komentar (R* → HT) + (T* ↔ HT): Edina tolažba je, da tako ni le v Sloveniji (T*).

Aktualnostnočlenitvena analiza besedila:

Sredi avgusta je komisija za preprečevanje korupcije javnost obvestila o skrb zbujajočih podatkih o lobiranju v Sloveniji (**scena → Ti**).

Smo rekli lobiranje? Kaj sploh je lobiranje? (I = HT). Kar malo smo že pozabili, da je to zelo zelo mejna dejavnost. Če grobo povzamemo: gre za plačano vplivanje na funkcionarje in javne uslužbence, da nekaj naredijo tako, da bo to v korist naročnika lobiranja, pri čemer je lobist nemalokrat naročnik sam. Na primer, kje naj gre cesta. Ali pa, kako naj se podeljujejo koncesije. Ali pa, kdo naj dobi koncesijo. Ali pa, kakšna morajo biti pravila pri javnem naročanju.

Vse je lahko predmet lobiranja. Do nuklearke in tega, kakšne luči bodo naročili v vojašnici. Nešteto drobnih in večjih zadev je mogoče zlobirati. Pri čemer naj bi lobisti vse to svoje vplivanje izvajali le z močjo argumentov – ne pa s podkupninami in drugimi nezakonitimi metodami (**S = R* = Ri**). => (**1Ti = ((I = HT) + (S = R* = 1Ri))**).

Zakaj je lobiranje torej sploh zakonito? (HT → 2Ti). Ker je bilo namreč lobiranje – torej vplivanje – od nekdaj samo po sebi takšna zelo problematična dejavnost, so lobisti v neki točki že pred desetletji ugotovili, da je najbolje, da jo naredijo za zakonito dejavnost. In tako so po vsem svetu zlobirali zakone, ki so lobiranje spremenili v zakonito in regulirano dejavnost. Argument je bil preprost: glede na to, da gre za mejno dejavnost, je bolje, da je regulirana, ker ko bo postala zakonita, ko bodo torej določena njena pravila, bo s tem njena mejnost manjša – ker čim je nekaj javno in vidno, je možnost, da pri tem prihaja do nepravilnosti in nezakonitosti, manjša. Vse to se zgodi s tem, ko postane ta dejavnost vidna in na očeh javnosti. V trenutku, ko bodo lobisti in lobiranci o svojih stikih morali poročati, se bodo stvari uredile. Ker bo javnost vedela. ($S = R^* = 2Ri$) => ($2Ti = ((I = HT) + (S = R^* = 2Ri))$).

$R^* =$ scenski komentar ($R^* \rightarrow HT$) + ($T^* \leftrightarrow HT$): Tako je zdaj že več desetletij lobiranje posel kot vsak drug. In ker zdaj o svojih stikih lobiranci in lobisti poročajo (ali pa ne), je merilo o tem, kakšno je stanje na področju lobiranja, prav to, koliko lobiranci in lobisti poročajo o svojih stikih. ($R^* \rightarrow HT$) Če imate po vsem zapisanem občutek, da vas nekdo prinaša okoli, se nikar ne dajte zavesti – ker je namreč ta občutek popolnoma umesten. Res nas nekdo dobro prinaša okoli. ($T^* \leftrightarrow HT$).

$R^* =$ scenski komentar ($R^* \rightarrow HT \rightarrow 3Ti$): Da bi videli, kako absurdno je vse skupaj, se moramo na tej točki vrniti k poročilu komisije za preprečevanje korupcije. Kaj sploh ugotavlja? (scena → HT → 3Ti). Da je v Sloveniji veliko poslov in zakonov zlobiranih? Da imajo funkcionarji, direktorji, župani in drugi javni uslužbenci veliko vprašljivih dogovorov z izvajalci storitev? Da imamo problem, ker so posli v tej državi pogosto dogovorjeni? Ne. Ko imaš zakon o lobiranju, namreč to ni več tema, ampak postane glavno merilo poročanje o lobističnih stikih. Ko neka taka dejavnost postane zakonita, je z vidika regulacije nenadoma problem to, ali torej vse skupaj poteka zakonito in pravilno – ali torej lobisti in lobiranci pridno izpolnjujejo zakon in javljajo o svojih stikih. Kaj je torej ugotovila slovenska protikorupcijska komisija? Da je poročanje izrazito slabo. Da o večini stikov ni nobenih poročil. Da kar v 26 državnih organih sploh niso poročali o stikih, o katerih so poročale interesne organizacije, zato je komisija lobistom zaradi neporočanja o svojem delu izrekla osem pisnih opominov, deset prepovedi lobiranja v trajanju od treh do 24 mesecev ter dva izbrisa iz registra. »Komisija še vedno ugotavlja nizko stopnjo poročanja lobirancev na lokalni ravni. Med 212 občinami na primer je zgolj od šestih prejela zapise lobirancev o stikih z lobisti.«

R* = scenski komentar (R* → HT → 4Ti): Ni namen tega prispevka kritizirati delo protikorupcijske komisije – čeprav je danes v veliki meri tudi ta komisija del tega sistema, namreč izrojenega sistema javne porabe denarja in nadzora nad njim (scena → HT → 4Ti). Znotraj proučevanja korupcije obstaja namreč en pomemben segment. Gre za tako imenovano sistemsko korupcijo – za vplivanje na zakonodajo v takšni obliki, da nekatera ravnanja dejansko uzakoni in jih naredi legalne. In Slovenija je primer države, ki ima postopke porabe javnega denarja izredno zgledno in natančno zakonsko regulirane. Slovensko javno naročanje je res natančno regulirano – tako natančno, da velikokrat na primer izgubimo kakšna evropska sredstva, ker so postopki nadzora tako kompleksni, vse v imenu preprečevanja nezakovitosti in goljufij. Vse imamo regulirano do zadnje vejice. A kaj vsi ti zakoni zagotavljajo? Le to, da nihče ne more biti kriv. Le to, da res nihče ne prevzame nobene odgovornosti – ker je neki projekt na primer nerazumno drag ali pa slabo izpeljan. Ker se vsi lahko vedno znova sklicujejo na zakone, ki so jim zvesto sledili. Pri nas moramo izbrati enkrat najcenejše in drugič z istim argumentom najdražje ponudnike, pri tem pa se vnaprej ve ne zgolj, kdo bo na koncu izbran (hkrati je izbrani ponudnik tudi zakonito lobiral zase oziroma imel najetega zakonitega lobista), ampak tudi kakšne anekse mu v nadaljevanju dovoljuje in omogoča zakonodaja, da bo prišel do svoje prave cene. Vse to vsi vpleteni vedo že vnaprej. In zakoni so tako napisani, da vedno znova omogočajo ministrom, županom in drugim funkcionarjem, da je ravno njihov znanec, ali bivši sodelavec, ali ženino podjetje najprimernejši za sklenitev neke pogodbe. In kaj je pri tem najbolje? Da je seveda vse res izvedeno v skladu z zakonodajo. Vse. Ker je v zakonih vse napisano tako. Velja pogledati samo v zdravstvo ali gradbeništvo. Res je vse zakonito – ne šalimo se. In res se vse dogaja na očeh javnosti. Res je vse transparentno.

R* = scenski komentar (R* → HT) + (T* ↔ HT): Edina tolažba je, da tako ni le v Sloveniji (T*).

Spletni forum, tudi **razpravljalnica** in **spletne dveri**, je spletni prostor, kjer lahko uporabniki v obliki objavljenih sporočil sodelujejo v različnih razpravah. Forum se imenuje tudi *oglasna deska* (*web board*). Od spletnih klepetalnic se razlikuje po tem, da so sporočila v spletnih forumih shranjena; od bloga pa se razlikuje po tem, da blog navadno piše samo en uporabnik in so možni le odzivi drugih, na forumu pa je vsem članom omogočeno sodelovanje ter odpiranje novih tem.

FORUM (zapisani govor)

Mamica sina 25.02.2024 ob 22:02 zadnji odgovor 20.07.2024 ob 06:43

[Shematski prikaz krovne tematske organizacije, poteka in zgradbe: **mati (Ti) – sin v šoli v naravi (HT) → dvom v varnost sina in prošnja za mnenje (HR?) || odgovor oz. drugo mnenje druge matere (HR ← HT)**

Komentar zgornje sheme: sporočilo je osebna izkušnja matere, ki prosi za mnenje glede sinovega bivanja iz doma, sledi odgovor oz. odziv druge matere. Zgradbeni tematski potek je nerazdelan, izlušči se zgolj potreba po drugem mnenju, in potem sledi drugo mnenje.]

Tematska zgradba:

Sin gre v šolo v naravi (HT). Danes sem rezervirala sobo v domu ($S = R_1$), kjer bodo nastanjeni tudi oni ($I = T_1(HT)$). $\Rightarrow (Ti = ((S = R_1) + (I = T_1(HT)))$.

Bojim se tudi za sinovo varnost. Sinu tega še nisem povedala. Ne vem če mu sploh naj ($1R_i$). $\Rightarrow (1Ti = ((I = T_1 \leftarrow R_1) + (S = R_2)) + (1R_i)$.

Po moje bo vesel ($I = HT$), ne vem pa kakšna bo reakcija učiteljev, ko me bodo videli ($2R_i$). $\Rightarrow (2Ti = ((I = HT) + (S = R_2)) + (2R_i)$.

Kako se soočate ($S = 3R_i$) z odhodom svojih otrok od doma? ($I = HT$) $\Rightarrow (3Ti = (S = 3R_i) + (I = HT))$. ||

Sem dala ($I = T_1$) + nekaj otrok skozi. ($S = 4R_i$)) Če mu ni bilo za iti, ni šel, če si je želel, je šel. Potem pa se je pač moral soočiti z določenimi frustracijami. (R^*). $\Rightarrow (4Ti = ((I = T_1) + (S = 4R_i) + (R^*))$.

Če bo karkoli narobe, te bodo poklicali, verjemi ($HR \leftarrow HT$).

Aktualnostnočlenitvena analiza besedila:

Sin gre v šolo v naravi (HT). Danes sem rezervirala sobo v domu ($S = R_1$), kjer bodo nastanjeni tudi oni ($I = T_1(HT)$). $\Rightarrow (Ti = ((S = R_1) + (I = T_1(HT)))$.

Enostavno ne zaupam ($I = T_1 \leftarrow R_1$) učiteljem, da bo vse tako kot mora biti, tako mi pravi instinkt ($S = R_2$).

Bojim se tudi za sinovo varnost. Sinu tega še nisem povedala. Ne vem če mu sploh naj ($1R_i$). $\Rightarrow (1Ti = ((I = T_1 \leftarrow R_1) + (S = R_2)) + (1R_i)$.

Po moje bo vesel ($I = HT$), ne vem pa kakšna bo reakcija učiteljev, ko me bodo videli ($2R_i$). $\Rightarrow (2Ti = ((I = HT) + (S = R_2)) + (2R_i)$.

Ampak res me skrbi, da za mojega otroka ne bo poskrbljeno tako kot je potrebno. Kaj če bo imel domotožje in ne bo nobenega da ga potolaži. Ne želim, da se mu povzroča takšen stres, ga bo imel v odraslem življenju še dovolj. Je v petem razredu.

Kako se soočate ($S = 3Ri$) z odhodom svojih otrok od doma? ($I = HT$) => ($3Ti = (S = 3Ri) + (I = HT)$) Naš je bolj neješč in zvečer rad vidi, da mu berem pred spanjem. Zjutraj velikokrat pride k meni v posteljo, da še poklepetava o dnevu, ki je pred nami. Nekako ni navajen »sam« hoditi po »svetu«. Meni se zdijo otroci do približno 8. razreda premladi, za take pustolovščine. Je pa to kar mater tudi za učitelje in ne vem, če so lahko 24 ur na dan fokusirani na toliko otrok na enkrat.

$R^* =$ scenski komentar ($R^* \rightarrow HT$): Prosim za mnenja!

DRUGO MNENJE: Ena kar tako 25.02.2024 ob 22:12 zadnji odgovor 20.07.2024 ob 06:43

Sem dala ($I = T_1$) + nekaj otrok skozi. ($S = 4Ri$)) Če mu ni bilo za iti, ni šel, če si je želel, je šel. Potem pa se je pač moral soočiti z določenimi frustracijami. (R^*). => ($4Ti = ((I = T_1) + (S = 4Ri) + (R^*))$).

$R^* =$ scenski komentar ($R^* \rightarrow HT$): Lahko mi verjameš, da sem mama, ki je otroke težko izpuščala ampak je to tudi treba storiti. No v vrtcu bi vseeno ne bila za to, petošolca pa zagotovo ne bo konec. Prosim, da zaupaš učiteljem in sošolcem in storniraj tisto sobo, zadihaj vendar.

Če bo karkoli narobe, te bodo poklicali, verjemi ($HR \leftarrow HT$).

Znanstveni članek izvira iz znanstvenega raziskovanja in izhaja iz znanstvene teorije ali problema. Izvirni znanstveni članek prinaša rezultate avtorjevega samostojnega ali skupinskega raziskovalnega dela. Njegova značilnost je, da prinaša nova odkritja oziroma spoznanja. Izvirni znanstveni članki morajo zadostiti naslednjim pogojem: (1) izvirnost opredelitve in/ali obravnave problema; (2) postavitev hipotez(e) in razgrnitev argumentov ali opredelitev problemskega področja; (3) uporaba znanstvenega aparata (citiranje, reference iz znanstvene literature); (4) kritična presoja relevantne svetovne znanstvene literature – širok znanstveno-teoretični okvir in razprava, pri kateri so avtorjeve ugotovitve vpete v dosedanja, zlasti naj-novejša znanstveno-teoretična spoznanja; (5) avtorjev prispevek k teoriji in/ali obravnava »policy issues« ter jasno izražena avtorjeva stališča; (6) jasni zaključki (ne povzetki!), predvsem z vidika kritične presoje avtorjevih ugotovitev.

Strokovni članek se od znanstvenega razlikuje po tem, da splošno obravnava neko temo ali problem iz stroke, pogosto iz prakse. Strokovni članek predstavi že znano, s poudarkom na uporabnosti rezultatov in širjenju znanja.

Opredelitev povezanosti kakovosti življenja bolnikov z akromegalijo (HT) z biokemičnimi in kliničnimi značilnostmi njihove bolezni

Assessing the correlation between health-related quality of life in acromegaly patients and biochemical and clinical characteristics of their condition

Rok Herman, Lara Mastnak, Katja Goričar, Andrej Janež, Mojca Jensterle Sever, Herman R, Mastnak L, Goričar K, Janež A, Jensterle Sever M. *Opredelitev povezanosti kakovosti življenja bolnikov z akromegalijo z biokemičnimi in kliničnimi značilnostmi njihove bolezni*. Zdrav Vestn [Internet]. 25apr.2024 <https://vestnik.sz.d.si/index.php/ZdravVest/article/view/3500>

[Shematski prikaz krovne tematske organizacije, poteka in zgradbe: **opredelitev pojava akromegalija (HT) = HT' + HT'' + HT''' – raziskava (HT → HR' + HR'') – zaključek z rezultati (R* = (2Ti ↔ 3Ti))**

Komentar zgornje sheme: besedilo ima siceršnji ustaljeni in zato predvidljivi tematski potek, ki je značilen za razprave. Zastavljene izhodiščne teme (Ti), ki gradijo jedro vsebine, so v nadaljevanju podrobneje opisane.]

Tematska zgradba:

Akromegalija (HT) (HT) = HT' + HT'' + HT''': je redka, večsistem-ska bolezen, ki nastane zaradi čezmernega izločanja ravnega hormona (STH) in s tem čezmernega nastajanja ter izločanja inzulinu podobnega ravnega faktorja 1 (IGF-1).

Pojavi se lahko (I = HT) v kateri koli starosti, najpogosteje med 40. in 50. letom. Moški in ženske obolevajo enako pogosto. (S = Ri) => (Ti = ((I = HT) + (S = Ri))).

Klinična slika bolezni (I = HT') => (1Ti = ((I = HT') + (S = 1Ri))).

Videz bolnikov z akromegalijo (I = HT'') => (2Ti = ((I = HT'') + (S = 2Ri))).

Diagnoza (I = HT''') temelji na anamnezi, klinični sliki in biokemičnem dokazu povišanih serumskih koncentracij STH in IGF-1. (S = 3Ri) => (3Ti = ((I = HT''') + (S = 3Ri))).

Tradicionalni cilji zdravljenja akromegalije (I = HT'''). Kot zdravljenje zadnje izbire se v večini centrov uporablja stereotaktično obsevanje in stereotaktična radiokirurgija. (S = 4Ri) => (3Ti = ((I = HT''') + (S = 4Ri))).

Z raziskavo (I = HT) smo želeli oceniti klinično uporabnost 2 novih orodij za celostno obravnavo akromegalije: točkovnika SAGIT in vprašalnika AcroQoL (S = HR) => (Ti = ((I = HT) + (S = HR))).

V presečno raziskavo ($I = HT$) smo vključili 72 bolnikov, diagnosticiranih in zdravljenih med letoma 2000 in 2020. ($S = Ri$) $\Rightarrow$ ($1Ti = ((I = HT) + (S = 1Ri))$).

Rezultati: Vse podenote točkovnika SAGIT ($S = HR'$) so se statistično značilno znižale od postavitve diagnoze do zadnjega pregleda ($I = HT$). $\Rightarrow$ ($2Ti = ((S = HR') + (I = HT))$).

Ob sledenju ($I = HT$) je rezultat vprašalnika AcroQoL znašal 69,3, z najvišjim rezultatom v kategoriji »Doživljanje medosebnih odnosov« in najbolj prizadeto »Telesno kategorijo« ($S = HR''$). $\Rightarrow$ ($3Ti = ((I = HT) + (S = HR''))$).

Zaključek: Potrdili smo dopolnjujočo vlogo točkovnika SAGIT in vprašalnika AcroQoL ter prepoznali nove možne cilje zdravljenja. $\Rightarrow$ ($R^* = (2Ti \leftrightarrow 3Ti)$).

Aktualnostnočlenitvena analiza besedila:

Uvod

Akromegalija (HT) ($HT = HT' + HT'' + HT'''$): je redka, večsistem-ska bolezen, ki nastane zaradi čezmernega izločanja ravnega hormona (STH) in s tem čezmernega nastajanja ter izločanja inzulina podobnega ravnega faktorja 1 ($IGF-1$).

Pojavi se lahko ($I = HT$) v kateri koli starosti, najpogosteje med 40. in 50. letom. Moški in ženske obolevajo enako pogosto. ($S = Ri$) $\Rightarrow$ ($Ti = ((I = HT) + (S = Ri))$). Najpogosteje ($> 95\%$) je vzrok hormonsko aktivni adenom sprednjega režnja hipofize, ki čezmerno izloča STH (ob diagnozi največkrat makroadenom s premerom nad 1 cm).

Razprava

Klinična slika bolezni ($I = HT'$) je posledica tako neposrednih kot posrednih učinkov čezmernega izločanja STH ter neposrednih učinkov $IGF-1$, kot tudi lokalnih učinkov rasti adenoma. STH in $IGF-1$ k rasti spodbujata kožo, kožne adneke (lojnice in znojnice), mišice, kosti, hrustanec, vezivo in notranje organe ($S = 1Ri$). $\Rightarrow$ ($1Ti = ((I = HT') + (S = 1Ri))$).

Videz bolnikov z akromegalijo ($I = HT''$) je zato značilno spremenjen. Najbolj bolnike zaznamujejo spremembe obrazne strukture in povečanje udov. Spekter ostalih simptomov in znakov je širok in vključuje glavobol, izpade vidnega polja in motnje bulbomotorike ter z akromegalijo povezane pridružene bolezni in stanja, kot so povečano znojenje, spremembe glasu,

arterijska hipertenzija, morfološke spremembe srca, motnje v presnovi glukoze in sladkorna bolezen, spalna apneja, polipoza debelega črevesa, osteoartropatija in sindrom karpalnega kanala. Kljub značilnemu videzu sprememb se le-te razvijajo postopno, zato dolgo časa ostanejo neopazne bolnikom, njihovim svojcem ter zdravnikom, ali pa se pripišejo staranju. Prikriti začetek bolezni z blagimi in nespecifičnimi simptomi, prekrivanje le-teh z drugimi bolezenskimi stanji, počasno napredovanje bolezni in pomanjkanje ozaveščenosti med različnimi zdravstvenimi delavci dodatno otežijo zgodnjo obravnavo (8). Diagnoza je navadno postavljena po pet in več letih. Zato je pri večini bolnikov ob postavitvi diagnoze že prisoten delež nepopravljivih sprememb. Čas diagnostične zamude je povezan tudi s psihiatričnimi simptomi, slabšim splošnim počutjem, telesnimi spremembami in okrnjeno samopodobo kasneje v poteku obravnave ($S = 2Ri$). $\Rightarrow (2Ti = ((I = HT'') + (S = 2Ri)))$.

Diagnoza ($I = HT''$) temelji na anamnezi, klinični sliki in biokemičnem dokazu povišanih serumskih koncentracij STH in IGF-1. ($S = 3Ri$) $\Rightarrow (3Ti = ((I = HT'') + (S = 3Ri)))$ Meritev vrednosti IGF-1 in njena primerjava z referenčnimi vrednostmi za starost in spol je prvo presejalno testiranje ob sumu na bolezen. V primeru, da je koncentracija IGF-1 glede na referenčne vrednosti za starost in spol povišana, pa za potrditev bolezni opravimo oralni glukozni tolerančni test (OGTT) s 75 g glukoze. pri katerem merimo ustreznost supresije STH. Pri vseh bolnikih s potrjenimi biokemičnimi merili sledi morfološka opredelitev z magnetnoresonančnim slikanjem (MRI) hipotalamično-hipofiznega območja.

Tradicionalni cilji zdravljenja akromegalije ($I = HT'''$) so doseči normalne koncentracije IGF-1 in pri večini terapevtskih pristopov normaliziranje STH, nadzor nad rastjo tumorske mase, ohranitev delovanja hipofize in zmanjšanje povišane umrljivosti (10,11). Pri tem je kirurška transsfenoidalna odstranitev adenoma zdravljenje prve izbire (2,12). Bolnike, za katere je operacija preveč tvegana ali pa z njo ne dosežemo popolne remisije, zdravimo farmakološko. Uporabljamo ligande somatostatinskih receptorjev (*angl.* somatostatin receptor ligand, SRL), med katere umeščamo lanreotid, okterotid in pasireotid, antagonist STH receptorja pegvisomant ter agoniste dopamina, bromokriptin in kabergolin.

Kot zdravljenje zadnje izbire se v večini centrov uporablja stereotaktično obsevanje in stereotaktična radiokirurgija. ($S = 4Ri$) $\Rightarrow (3Ti = ((I = HT''') + (S = 4Ri)))$.

Izvleček

R* = scenski komentar: Izhodišča: Razkorak med cilji zdravljenja akromegalije, kot jih opredeljujejo zdravniki in bolniki, je prispeval k razvoju novih orodij za standardizirano oceno urejenosti bolezni.

Z raziskavo (I = HT) smo želeli oceniti klinično uporabnost 2 novih orodij za celostno obravnavo akromegalije: točkovnika SAGIT in vprašalnika AcroQoL ($S = HR$) $\Rightarrow (Ti = ((I = HT) + (S = HR)))$ Dodatno smo preverili povezanost med rezultati posameznih podenot, celokupnega rezultata in tradicionalnih ciljev zdravljenja bolezni.

Metode: V presečno raziskavo (I = HT) smo vključili 72 bolnikov, diagnosticiranih in zdravljenih med letoma 2000 in 2020. ($S = Ri$) $\Rightarrow (1Ti = ((I = HT) + (S = 1Ri)))$. Rezultat točkovnika SAGIT ob postavitvi diagnoze pred začetkom zdravljenja smo določili retrospektivno. Med spremljanjem bolezni smo ponovno opredelili rezultat točkovnika SAGIT in bolnike povabili k izpolnitvi vprašalnika AcroQoL.

Rezultati: Vse podenote točkovnika SAGIT ($S = HR'$) so se statistično značilno znižale od postavitve diagnoze do zadnjega pregleda (I = HT). $\Rightarrow (2Ti = ((S = HR') + (I = HT)))$. Točkovnik SAGIT ob postavitvi diagnoze ni bil zmožen razlikovati med urejenostjo bolezni ob zadnjem pregledu, vendar pa sta bila višji skupni rezultat in podenota »T« ob postavitvi diagnoze povezana z neurejeno boleznijo po zdravljenju prve izbire. Skupni rezultat SAGIT ob zadnjem pregledu in njegovi podenoti »G« in »I« so bili zmožni razlikovati med bolniki z ozdravljeno oz. z zdravili nadzorovano boleznijo in neurejeno boleznijo.

Ob sledenju (I = HT) je rezultat vprašalnika AcroQoL znašal 69,3, z najvišjim rezultatom v kategoriji »Doživljanje medosebnih odnosov« in najbolj prizadeto »Telesno kategorijo« ($S = HR''$). $\Rightarrow (3Ti = ((I = HT) + (S = HR'')))$.

R* = scenski komentar (2Ti $\leftrightarrow$ 3Ti): Tako ob postavitvi diagnoze kot ob sledenju sta bili podenoti »S« in »A« točkovnika SAGIT statistično značilno negativno povezani z rezultati AcroQoL. Višji ITM, prisotnost otekanja mehkih tkiv, težav s sklepi, glavobolov, spalne apneje in hipertenzije so bili povezani s slabšo kakovostjo življenja naših bolnikov.

Zaključek: Potrdili smo dopolnjujočo vlogo točkovnika SAGIT in vprašalnika AcroQoL ter prepoznali nove možne cilje zdravljenja, obravnava katerih bi lahko izboljšala kakovost življenja bolnikov z akromegalijo. $\Rightarrow (R^* = (2Ti \leftrightarrow 3Ti))$.

Primerjava ultrazvočnega merjenja premera spodnje votle vene in merjenja sestave telesa z metodo bioelektrične impedance za oceno tekočinskega stanja pri novorojenčkih (HT)

Bizjak Kolšek J, Paro-Panjan D, Peterlin J, Lozar Krivec J. *Primerjava ultrazvočnega merjenja premera spodnje votle vene in merjenja sestave telesa z metodo bioelektrične impedance za oceno tekočinskega stanja pri novorojenčkih*. Zdrav Vestn [Internet]. 23avg.2024 <https://vestnik.szd.si/index.php/ZdravVest/article/view/3501>

[Shematski prikaz krovne tematske organizacije, poteka in zgradbe: **predstavitev stanja ($T_i(HT)$) – raziskava: zanesljive ocene tekočinskega stanja ($R_i(HT)$) – zaključek z rezultati ($R^* = R_i(HT)$)**

Komentar zgornje sheme: besedilo ima siceršnji ustaljeni in zato predvidljivi tematski potek, ki je značilen za razprave. Zastavljene izhodiščne teme (T_i), ki gradijo jedro vsebine, so v nadaljevanju podrobneje opisane.]

Tematska zgradba:

Izhodišča: Bolezenska stanja novorojenčkov ($I = T_1$) pogosto motijo fiziološke procese, ki uravnavajo tekočinsko ravnovesje ($S = R_1$). Zato je ocena tekočinskega stanja pri bolnih novorojenčkih ($I = T_i(HT) \leftarrow R_1$) pomembna ($S = R_2$). $\Rightarrow (T_i = ((I = T_1) + (S = R_1))) \Rightarrow (I = T_i(HT) \leftarrow R_1) + (S = R_2)$.

V klinični praksi ($I = T_1$) si pomagamo z vrednotenjem kliničnih znakov ($S = R_1$), ki pa ne omogočajo ($I = T_2 \leftarrow R_1$) zanesljive ocene tekočinskega stanja ($S = R_i(HT)$). $\Rightarrow (1T_i = ((I = T_1) + (S = R_1))) \Rightarrow (I = T_2 \leftarrow R_1) + (S = 1R_i(HT))$.

V raziskavi ($I = T_1$) smo primerjali dve metodi ($S = (R_1 + R_2) = R_i$): $\Rightarrow (T_i = ((I = T_1) + (S = R_1))) \Rightarrow (I = T_2(HT) \leftarrow R_1) + (S = R_2) \Rightarrow (2T_i = ((I = T_1) + (S = R_1 + R_2) = 2R_i))$.

Metode: V kohortno prospektivno klinično raziskavo ($I = T_1$) smo vključili 27 novorojenčkov z različnimi bolezenskimi stanji, starih 1–7 dni ($S = R_1$). $\Rightarrow (3T_i = ((I = T_1) + (S = R_1 = 3R_i)))$.

Zaključki: Z meritvami sestave telesa ($I = T_1$) z BIA smo potrdili zmanjšanje povprečnih deležev TBW po rojstvu in povezavo med telesno maso, ECW in transverzalno merjenim maksimalnim premerom VCI med vdihom ($S = R^* = R_i(HT)$).

Aktualnostnočlenitvena analiza besedila:

Izhodišča: Bolezenska stanja novorojenčkov ($I = T_1$) pogosto motijo fiziološke procese, ki uravnavajo tekočinsko ravnovesje ($S = R_1$). Zato je ocena tekočinskega stanja pri bolnih novorojenčkih ($I = Ti(HT) \leftarrow R_1$) pomembna ($S = R_2$). $\Rightarrow (Ti = ((I = T_1) + (S = R_1))) \Rightarrow (I = Ti(HT) \leftarrow R_1) + (S = R_2)$.

V klinični praksi ($I = T_1$) si pomagamo z vrednotenjem kliničnih znakov ($S = R_1$), ki pa ne omogočajo ($I = T_2 \leftarrow R_1$) zanesljive ocene tekočinskega stanja ($S = Ri(HT)$). $\Rightarrow (1Ti = ((I = T_1) + (S = R_1))) \Rightarrow (I = T_2 \leftarrow R_1) + (S = 1Ri(HT))$.

V raziskavi ($I = T_1$) smo primerjali dve metodi ($S = (R_1 + R_2) = Ri$): a) ultrazvočno (UZ) merjenje premera in kolabilnosti spodnje votle vene (*angl.* vena cava inferior, VCI) in b) merjenje sestave telesa z metodo bioelektrične impedance (*angl.* bioelectrical impedance analysis, BIA) ter ju vrednotili v povezavi s spremembami telesne mase. $\Rightarrow (2Ti = ((I = T_1) + (S = R_1 + R_2) = 2Ri))$.

Metode: V kohortno prospektivno klinično raziskavo ($I = T_1$) smo vključili 27 novorojenčkov z različnimi bolezenskimi stanji, starih 1–7 dni ($S = R_1$). S presledkom 24–72 ur smo vsakemu preiskovancu vsaj 3-krat sočasno izvedli: ultrazvočne meritve VCI prečno in vzdolžno, meritve sestave telesa z metodo BIA in meritve telesne mase. Analizirali in vrednotili smo hkrati izvedene meritve pri istem preiskovancu. $\Rightarrow (3Ti = ((I = T_1) + (S = R_1 = 3Ri)))$.

Rezultati: Povprečni delež celotne telesne vode (*angl.* total body water, TBW) ($I = T_1 = 1Ri(HT)$) se je prve dni po rojstvu zmanjševal z 80,3 % (prvi dan) na 73,1 % (osmi dan) ($p = 0,006$). ($S = R_1 = Ri(HT)$). Zmanjšanje povprečnega deleža zunajcelične vode (*angl.* extracellular water, ECW) prve dni po rojstvu ni bilo statistično značilno. Povezava med količino ECW in telesno maso skozi čas je bila statistično značilna ($p < 0,001$), značilna je bila tudi povezava med transverzalno izmerjenim dolгим premerom VCI med vdihom ter telesno maso in ECW ($p = 0,024$). Za ostale proučevane spremenljivke nismo dokazali statistično značilne povezave z ECW oz. telesno maso. $\Rightarrow (4Ti = ((I = T_1 = 1Ri(HT)) + (S = R_1 = 4Ri(HT))))$.

Zaključki: Z meritvami sestave telesa ($I = T_1$) z BIA smo potrdili zmanjšanje povprečnih deležev TBW po rojstvu in povezavo med telesno maso, ECW in transverzalno merjenim maksimalnim premerom VCI med vdihom ($S = R^* = Ri(HT)$).

R* = scenski komentar = $((R_1 + R_2) = 2R_i)$: BIA je ustrezna metoda za spremljanje tekočinskega stanja pri novorojenčku. Za opredelitev pomena meritev VCI za oceno tekočinskega stanja pa so potrebne dodatne raziskave na večjem številu preiskovancev. $\Rightarrow (5Ti = (I = T_i) + (S = R^*(R_1 + R_2 = 2R_i) = 5R_i(HT))$.

V.

VIRI IN LITERATURA

Viri

- BEVK, France, 1956: *Peter Klepec*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- BIZJAK KOLŠEK, J., PARO-PANJAN, D., PETERLIN, J., LOZAR KRIVEC, J., 2024: *Primerjava ultrazvočnega merjenja premera spodnje votle vene in merjenja sestave telesa z metodo bioelektrične impedance za oceno tekočinskega stanja pri novorojenčkih*. Zdravniški vestnik 93/7–8: <https://vestnik.szd.si/index.php/ZdravVest/article/view/3501>
- CANKAR, Ivan, 1917: Peter Klepec. *Dom in svet* XXX/7/8.
- GIGAFIDA 2.0 = Besedilni korpus slovenskega jezika. Gigafida (cjvt.si). Dostop december 2024.
- HERMAN, R., MASTNAK, L., GORIČAR, K., JANEŽ, A., JENSTERLE SEVER, M., 2024: *Opredelitev povezanosti kakovosti življenja bolnikov z akromegalijo z biokemičnimi in kliničnimi značilnostmi njihove bolezni*. Zdravniški vestnik 93/7–8: <https://vestnik.szd.si/index.php/ZdravVest/article/view/3500>
- Peter Klepec. *Ljudska pripovedka*. <https://ucilnice.arnes.si/PeterKlepec.pdf>.
- MLADINA 34, 35. Tednik. Uvodnik 34: *Kdo so ti ljudje?*, Uvodnik 35: *Zakonito in transparentno*. 23. 8. 2024, 30. 8. 2024. Avtor: REPOVŽ, Grega.
- SPLETNI FORUM: *Mamica sina*. 25.02.2024 ob 22:02 zadnji odgovor 20.07.2024 ob 06:43

Literatura

- APRESJAN, Jurij Derenikovič, ²1995: *Leksičeskaja semantika*. Moskva: Vostočnaja literatura RAN. [АПРЕСЯН, Юрий Дереникович, ²1995: Лексическая семантика. Москва: Восточная литература РАН.]
- BARIĆ, Eugenija, LONČARIĆ, Mijo idr., 2003: *Hrvatska gramatika*. 3. izdanje. Zagreb: Školska knjiga.
- BAUER, Jaroslav, GREPL, Miroslav, 1972: *Skladba spisovné češtiny*. Státní pedagogické nakladatelství. Praha
- BEAUGRANDE, Robert Alain de, DRESSLER, Wolfgang Ulrich, 1981 [prev.: Derganc, Aleksandra, Miklič, Tjaša, 1992]: *Uvod v besediloslovje*. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- BĚLIČOVÁ, Helena, UHLÍŘOVÁ, Ludmila, 1996: *Slovanská věta*. Řada lingvistická sv. 3. Praha: Euroslavica.
- BOLTA, Marija, 1990: Slovenski in angleški povratni zaimki v vezalno-navezovalni teoriji. *Anthropos* 3–4. 333–349.
- BONDARKO, Aleksandr Vladimirovič, 1971: Grammatičeskaja kategorija i kontekst. Leningrad: Izdatel'stvo »Nauka«.
- [БОНДАРКО, Александр Владимирович, 1971: Грамматическая категория и контекст. Ленинград: Издательство »Наука«.]
- BONDARKO, Aleksandr. Vladimirovič, BULANIN, Lev L'vovič, 1967: Russkij glagol (Posobie dlja studentov i učitelej). Red. Ju. S. Maslova. Leningrad: Izdatel'stvo PROSVEŠČENIE.
- [БОНДАРКО, Александр Владимирович, БУЛАНИН, Лев Львович, 1967: Русский глагол (Пособие для студентов и учителей). Ред. Ю. С. Маслова. Ленинград: Издательство ПРОСВЕЩЕНИЕ.]
- BREZNIK, Anton, 1943: Stavčna negacija v slovenščini. *Razprave SAZU* I/3. 160–200.
- DANEŠ, František, 1957: Intonace a věta ve spisovné češtině. *Studie a práce lingvistické II*. Praha: Československé akademie věd.

- DANEŠ, František idr., 1987: *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- DANEŠ, František, 1999: Příspěvek k rozboru významové výstavby výpovědi. *Jazyk a text I. Výbor z lingvistického díla Františka Daneše*. Část 1. Ur. O. Uličný. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. 67–78.
- DANEŠ, František, 1999: Intonace v textu promluvě. *Jazyk a text I. Výbor z lingvistického díla Františka Daneše*. Část 1. Ur. O. Uličný. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. 142–163.
- DANEŠ, František, 2000: Order of elements and sentence intonation. *Jazyk a text II. Výbor z lingvistického díla Františka Daneše*. Ur. O. Uličný. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta. 160–175.
- DERGANC, Aleksandra, 2003: Nekateré razlike v rabi dovršnega oz. nedovršnega vida v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 51, kongresna št. 67–79.
- DERGANC, Aleksandra, 2010: Še nekatere razlike v rabi glagolskih vidov v ruščini in slovenščini. *Slavistična revija* 58/1. 73–80.
- DORĐEVIĆ, Petar Pera, 1898: *O redu reči u srpskom jeziku* (pristupna akademijska beseda P. P. Đorđevića, govorena na svečanom skupu S. Kr. Akademije 4. febr. 1896). *Glas Srpske kraljevske akademije* LIII, Beograd. 167–231.
- [ЂОРЂЕВИЋ, Петар Пера, 1898: *О реду речи у српском језику* (приступна академијска беседа П. П. Ђорђевића, говорена на свечаном скупу С. Кр. Академије 4. фебр. 1896) *Глас Српске Краљевске Академије* LIII, Београд. 165–231.]
- FIRBAS, Jan, 1982: Aktuální členění větné či funkční perspektiva větná? *Slovo a slovesnost* 43/4. 282–293.
- GOLDEN, Marija, 1996: *O jeziku in jezikoslovju*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno in splošno jezikoslovje.
- GREPL, Miroslav, 1976: Komunikativně pragmatické aspekty výpovědi. *Otázky slovanské syntaxe* IV/1. Brno: Fakulta Filozofická. 15–37.
- GREPL, Miroslav idr., 1987: *Mluvnice češtiny (3 – Skladba)*. Praha: Academia.
- GREPL, Miroslav, KARLÍK, Petr, 1998: *Skladba češtiny*. Praha: Votobia.
- HALLIDAY, Michael Alexander Krikwood, HASAN, Ruqaiya, 1970: Language Structure and Language Function. *New Horizons in Linguistics I*. New York. 158–165.
- HALLIDAY, Michael Alexander Krikwood, HASAN, Ruqaiya, 1994: *An Introduction to Functional Grammar*. London – New York – Sydney – Auckland: ARNOLD.
- HALUPKA REŠETAR, Sabina, 2009: Red reči u službi izražavanja informacionog fokusa u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* LII/2. Novi Sad. 169–186.
- HRBÁČEK, Josef, 1994: *Nárys textové syntaxe spisovné češtiny*. Praha: TRIZONIA.
- IVIĆ, Milka, 1976: Problem perspektivizacije u sintaksi, *Južnoslovenski filolog* 32, Beograd. 29–46.
- [ИВИЋ, Милка, 1976: Проблем перспективизације у синтакси, *Јужнословенски филолог* 32, Београд. 29–46.]
- JUG KRANJEC, Hermína, 1981: O pomenski in stilni vlogi besednega reda pri oblikovanju sporočilne perspektive povedi. *Jezik in slovstvo* XLII/2–3. 37–42.
- KARLÍK, Petr, 2002: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KOROŠEC, Tomo, 1981: Besediloslovna vprašanja slovenščine. XXVII. Seminar slovenskega jezika literature in kulture. Ljubljana
- KOŘENSKÝ, Jan, 1984: *Konstrukce gramatiky ze sémantické báze*. Praha: Academia.
- KŘÍŽKOVÁ, Helena, 1977: K ingresívnosti v češtině (In margine Ivančevovy práce o videch v češtině). *Slovo a slovesnost* 38/4. 294–298.

- KUNST-GNAMUŠ, Olga, 1985: Lexsično upovedovanje. *Jezik in slovstvo* XXXI/1. 14–18.
- KUNST-GNAMUŠ, Olga, 1988/89: Pragmatika kot jezikoslovna veda. Okoliščine (kontekst) – temeljni pojem pragmatike. *Jezik in slovstvo* XXXIV/7–8.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1989/90: Težave s stavčnoočlenskim razločevanjem zaradi oblikovnega sovpadanja pomenskih in sklonskih razlik. *Jezik in slovstvo* XXXV/1–2. 15–24.
- KUNST GNAMUŠ, Olga, 1992/93: Slovnicična zgradba in vloga stavkov s pomensko podstavo SZ1 biti SZ2. *Jezik in slovstvo* XXXVIII/7–8. 267–280.
- LEVONTINA, Ivana B., 1996: Celeobraznost' bez celi. *Voprosy jazykoznanija* XLV/1. 42–57.
- [ЛЕВОНТИНА, Ивана Б., 1996: Целоеобразность без цели. *Вопросы языкознания* XLV/1. 42–57.]
- MALINOWSKI, Bronisław, 1923: The Problem of Meaning in Primitive Languages. V: *The Meaning of Meaning*. Ur. Charles Kay Ogden, Ian A. Richards. 296–336.
- MATHESIUŠ, Vilém, 1939: O tak zvaném aktuálním členění věty. *Slovo a slovesnost* 5/4. 171–174.
- MATHESIUŠ, Vilém, 1941: Základní funkce pořádku slov v češtině. *Slovo a slovesnost* 7/4. 169–180.
- MATHESIUŠ, Vilém, 1947: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Soubor statí. Praha: Melantrich.
- MATHESIUŠ, Vilém, 1966: Řeč a sloh. *Otázky a názory* 61. Praha: Československý spisovatel.
- MISTRÍK, Jozef, 1958: Enklitiky v slovenčine. *Jazykovedné štúdie III. Spisovný jazyk*. 277–293.
- MISTRÍK, Jozef, 1966: *Slovosled v vetosled v slovenčine*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akademie vied.
- MOSKAL'SKAJA, Ol'ga Ivanovna, 1973: Problemy semantičeskogo modelirovanija v sintaksise. *Voprosy jazykoznanija* XXII/6. 33–43.
- [МОСКАЛЬСКАЯ, Ольга Ивановна, 1973: Проблемы семантического моделирования в синтаксисе. *Вопросы языкознания* XXII/6. 33–43.]
- MØNNESLAND, Svein, 2006: Je li glagolski vid sintaktička kategorija. *Sintaktičke kategorije*. Ur. Branko Kuna. Osijek: Filozofski fakultet, Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovje. 145–157.
- MRÁZEK, Roman, 1976: Problematika tzv. hierarhizace propozice. *Slovo a slovesnost* XXXVII/2. 86–97.
- MURKO, Matija, 1891, 1892: *Enklitike v slovenščini*. I. del Oblikoslovje in skladnja. II. del Skladnja. Ljubljana: Matica slovenska, 1–65, 51–86.
- OREŠNIK, Janez, 1985: O desnem izpustu proklitično-enklitičnih naslonk. *Jezik in slovstvo* 30/5. 145–147.
- OREŠNIK, Janez, 1986: O naslonskem nizu v knjižni slovenščini. *Jezik in slovstvo* 31/6. 213–215.
- OREŠNIK, Janez, 1994: *Slovenski glagolski vid in univerzalna slovnica*. Ljubljana: SAZU.
- PADUČEVA, Elena Viktorovna, 2007: *O semantike sintaksisa (Materialy k transformacionnoj grammatike russkogo jazyka)*. Moskva: KomKnjiga.
- [ПАДУЧЕВА, Елена Викторовна, 2007: *O семантике синтаксиса (Материалы к трансформационной грамматике русского языка)*. Москва: КомКнига.]
- PAULINY, Eugen, 1950/51: Slovosled a aktuálne vetné členenie. *Slovenská reč* XVI. 171–179, 197–207, 228–235.
- PETI-STANTIČ, Anita, 2002: *Poredbena sintaksa ličnih zamjenica u južnoslavenskim jezicima*. Doktorska disertacija. Zagreb: Filozofski fakultet.
- PETR, Jan idr., 1986: *Mluvnice češtiny (2 – Tvarosloví)*. Praha: Academia.
- PODBEVŠEK, Katarina, 1990: Prekodiranje govornega jezika v pisnega. *Jezik in slovstvo, letnik* 36/1. 27–30.

- POGORELEC, Breda, 1965: Vprašanja govornega jezika. *Jezikovni pogovori*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- POTAENKO, Natalija A., 1984: K jazykovomu osvoeniju vremennoj struktury dejstvitel'nosti. *Boproxy jazykoznanija* 6. 43–53.
- [ПОТАЕНКО, Наталия А., 1984: К языковому освоению временной структуры действительности. *Вопросы языкознания* 6. 43–53.]
- RAMOVŠ, Fran, 1952: *Morfologija slovenskega jezika*. Skripta, prirejena po predavanjih prof. dr. Fr. Ramovša v l. 1947/48, 48/49. Ljubljana: DZS založila za Univerzitetno študijsko komisijo.
- ROSTOHAR, Mihajlo, 1953: *Stavek in misel*. Razprave. SAZU: Razred za zgodovinske in družbene vede. 331–364.
- SGALL, Petr, HAJIČOVÁ, Eva, BURÁŇOVÁ, Eva, 1980: *Aktuální členění věty v češtině*. Praha: ACADEMIA.
- SUNDÉN, Karl Fritiof, 1916: *I. The Predicational Categories in English. II. A Category of Predicational Change in English*. Uppsala.
- SVOBODA, Aleš, 1984: České slovosledné pozice z pohledu aktuálního členění. *Slovo a slovesnost* 45/1. 22–34.
- ŠMALC, Andrej, MÜLLER, Jakob, 2011: *Slovensko tehniško izrazje: jezikovni priročnik*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1982: *Nova slovenska skladnja (NSS)*. Ljubljana: DZS.
- TOPORIŠIČ, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika (ESJ)*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- TOPORIŠIČ, Jože, ¹1976, ⁴2000: *Slovenska slovnica (SS)*. Četrta prenovljena in razširjena izdaja. Maribor: Obzorja.
- VIDOVIČ MUHA, Ada, 1978: Merila pomenske delitve nezaimenske pridevniške besede. *Slavistična Revija* 26/3. 253–276.
- ZEMPLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2008: Iskanje odgovorov na vprašanja govornega jezika. *Jezik in slovstvo* 53/1. 89–106.
- ZEMPLJARIČ MIKLAVČIČ, Jana, 2017: Raziskovanje govornega jezika. *Sodobne metode v prevodoslovnem raziskovanju*. Ur. Nike Kocijančič Pokorn. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete UL. 110–130.
- ZULJAN KUMAR, Danila, 2008: Besedni red v govornih slovenskih narečjih. Toporišič, Jože (ur.): *Škrabčeva misel VI*. Nova Gorica : Frančiškanski samostan Kostanjevica. 121–135.
- ZULJAN KUMAR, Danila, 2009: Členitev po aktualnosti v narečnem besedilu. *Slovenska narečja med sistemom in rabo*. Obdobja 26. Ljubljana. 187–201.

VI.

POVZETEK/SUMMARY

Ključne besede: besedni red, členitev po aktualnosti, kontekst, sporočanje prvine in položaji

Key words: word order, thematic-structural order, functional sentence perspective, context, communicative elements and positions

BESEDNI RED V SLOVENŠČINI

Povzetek

Namen in obseg

Namen monografije je predstaviti besedni red kot osnovni skladenjski pojav v slovenščini. Ker v slovenščini besedni red ni tesno povezan oz. ni obvezno neposredno odvisen od siceršnjih skladenjskih oz. slovničnih razmerij, ostaja pri rabi slovenščine premalo opazen. Posledično je njegova vloga premalo poudarjena in premalo sproti obravnavana. Slovenski besedni red namreč temelji na členitvi po aktualnosti in zato ga oblikujejo vsakokratna kontekstna aktualnost in zvrstno-stilske potrebe konkretnih sporočil.

Uvedba funkcionalne perspektivizacije v skladenjske analize je z opozarjanji na različne načine, po katerih se misel lahko odraža oz. ubesedi v skladnji, razširila védenje o dejanskih zmožnostih skladenjskega delovanja posameznih jezikov v sporočanju.

Monografija skuša tako s teoretičnim opisom kot s praktično analizo predstaviti glavne dejavnike in glavne sestavine besednega reda, ki je ravno zaradi specifik slovenščine kot jezikovnega sistema v celoti vsaj do neke mere tudi slovenski besedni red. Zgradba obravnave je trodelna: v prvem delu (I) so predstavljeni in pokomentirani pojmi (besedni red, členitev po aktualnosti in aktualnostnočlenitveni besedni red) in razmerja med njimi. V drugem delu (II) so opisani kategorialne lastnosti in skladenjskopomenski pojavi z neposrednim vplivom na besedni red. Najdaljši osrednji del mono-

grafije (III) prinaša merila za določanje besednega reda, za kar so izbrane skladenjske enote kot stavčna poved, večstavčna zložena poved, besedna zveza in naslonski niz. Sledi aktualnostnočlenitvena analiza konkretnih besedil (IV): zvrstno različna izbrana zapisana besedila uveljavljenih avtorjev so omogočila zlasti preveritev tematskega poteka besedilne tvorbe v povezavi z izbrano zvrstjo. Predstavljeni so tematski poteki glede na žanr. Poglavitni namen analiz je torej bil najprej ugotoviti te možne tematske poteke v okviru posameznega žanra in posledično njihove tematske zgradbe ter jih predstaviti tudi kot možne vzorce za čim bolj smiselno tematsko zastavitev novih besedil.

Glavni poudarki

Slovenščina je besednoredno fleksibilna, tj. nima obveznega stalnega slovničnega besednega reda. V primeru slovenskega besednega reda bi lahko govorili o aktualnostnočlenitvenem besednem redu v slovenščini.

Besedni red je vezan na linearno razvrstitev besed v stavčni povedi kot najmanjši sporočilno zaključeni enoti z lastno sporočanjško perspektivo. Slovnična zgradba povedi teži k večji besednoredni stabilizaciji, aktualnostnočlenitveni red pa uvaja način izražanja ubesedenih delov sporočila in razmerij v neposredni povezavi s stvarnostjo. Povezanost stavčnočlenske in aktualnostnočlenitvene sestave se izraža tako, da spremenjena stavčnočlenska sestava v izhodišču in središču/jedru stavčne povedi spremeni zlasti sporočilno perspektivo povedi, in to brez stilne zaznamovanosti in poudarjanja.

Vse različice stavčnih povedi kot relativne (kontekstne) različice pa imajo jezikovnosistemsko izhodišče v stavčnem vzorcu kot absolutnem nekontekstnem stavčnem izhodišču.

Pri pisnih oz. zapisanih besedilih je za besedni red bistveno, da je koherenca sporočila (s kontekstom) vezana pretežno na besedilo samo, kar omogoča preučevanje besednega reda z vidika t. i. prožne stabilnosti.

Izhodišče aktualnostne členitve je sistemsko-kontekstni besedni red, ki je potemtakem kontekstno objektivni besedni red. Brez konteksta ne more biti ocene besednoredne objektivnosti, objektivnost besednega reda pa je vzpostavljena, ko/če se prvi člen sintagme navezuje na znani kontekst.

Pri zgradbeni tematizaciji in sporočanjški rematizaciji na ravni celotnega sporočila in triadi izhodišče – prehod – središče na ravni stavčne povedi gre za vzajemno kontekstno (so)besedilno delovanje sporočanjške perspektive posamezne stavčne povedi z informativno zasičenostjo celotnega sporočila. Z upoštevanjem celotnega sporočilnega konteksta se znotraj stavčne povedi

stvari shema, ki poteka z leve proti desni: lastna tema – tema (s težnjo v lastno temo ali v diatemo) – diatema – lastna tranzicija – tranzicija – rema – lastna rema, in v tem zaporedju raste in se stopnjuje tudi dinamičnost upovedovanja prvenstveno znotraj stavčne povedi, sicer pa tudi znotraj manjših nestavčnih skladenjskih enot; najvišjo stopnjo dinamičnosti imajo sestavine, ki ubesedujejo novosti.

V stavčni povedi ločujemo vključene in priključene besednoredne položaje, v katerih se s kombinacijami konkretnih aktualnih sporočanjških prvin/sestavin oblikuje aktualnostnočlenitveni besedni red. Tako s pomenskega vidika kot z vidika stavčne intonacije sta poudarjena in zato tudi obvezno zasedena začetni in končni položaj, sicer pa je aktualna funkcionalna perspektiva stavčne povedi glede stavčnočlenske in položajske zapolnitve praviloma vezana na konkretno besedilo in kontekst.

Za zadostitev osnovnih sporočanjških potreb povedi sta nujni prvini lastna rema in lastna tranzicija, medtem ko tematske prvine, kot lastna tema in diatema, niso obvezne. So pa tematske sestavine bistvene zgradbene prvine, obvezno vezane na izbrano tematiko besedila in na kontekst celotnega sporočila.

Sporočilna celota zložene povedi je načelno močnejša od zahtev konteksta. V zloženi povedi medstavčna intonacija, tj. poudarek matičnega ali odvisnega stavka, nadvlada stavčnočlensko intonacijo znotraj stavka, tj. poudarke posameznih stavčnih členov znotraj posameznih stavkov.

Z vidika aktualnostne členitve tudi za podredno zloženo poved (kot za enostavno poved) velja aktualnostnočlenitveno pravilo, da so vsi odvisniki, ki kot matična dopolnila neposredno dopolnjujejo povedek matičnega stavka, odvisni od členitve po aktualnosti. Sledijo pa še druga okoliščinska dopolnila. Časovna soodvisnost je z ubesedovanjem časovnosti še najbolj neposredno povezana z aktualnostno členitvijo oz. razvrstitvijo stavčnih vsebin. Pri vzročnem ali pogojnem razmerju je smiselno, da je z vidika aktualnega členjenja izhodiščno naveden vzrok ali pogoj, ki hkrati osmišlja konkretno ubeseditev. Ciljno razmerje oz. njegova ubeseditev potrebuje neko predhodno izhodiščno ugotovitev, iz katere je potem logično izpeljan cilj. Med vzročnostjo in načinom je ozir, ki je z aktualnostnega vidika nujno vezan na kontekst, zato ima že v izhodišču izraženo oziralnost. Način je vedno lastnostna modifikacija konkretnega glagolskega dejanja, zato se stavčno lahko izrazi šele po ubesedenem glagolu.

Zgradbena stava oz. razvrstitev znotraj zložene povedi ima tudi določene aktualnostnočlenitvene omejitve ali pa vsaj posebnosti. Z vidika aktualnostne členitve vezalno priredje navadno uvaja kronološko razvrstitev

stavčnih vsebin. Protivna razmerja imajo z vidika aktualnostne členitve stalno razvrstitev stavčnih vsebin: vedno začetni osnovni opisni ugotovitvi ali trditvi sledi protivno stališče, ki je lahko izraženo na več načinov. Nasprotna (kontrastivna) razmerja se z vidika aktualnostne členitve izražajo s stavčnimi vsebinami, ki so razvrstitveno zamenljive. Ločno razmerje ima z vidika aktualnostne členitve določene razvrstitvene omejitve: na prvem mestu je navedena verjetnejša ali ustreznjejša stavčna vsebina in sledi druga, ki to ni. Stopnjevalno razmerje z vidika aktualnostne členitve lahko niza stavčne vsebine v smislu stopnjevanja navzgor ali navzdol. Pojasnjevalno razmerje ima z vidika aktualnostne členitve ustaljeno razvrstitev, ko začetni trditvi ali ugotovitvi sledi pojasnjevanje, razlaganje ali sklepanje.

Na ravni besedne zveze je v samostalniški zvezi nosilec aktualne lastnosti pridevniški prilastek. V nestalnih zvezah je bližje samostalniškemu jedru prilastkovo določilo, poznano iz konteksta, malo oddaljeno pa prilastkovo določilo, ki izraža glede na kontekst še neznano oz. novo lastnost. V stalnih samostalniških zvezah z levim pridevnikom je ničta aktualizacija in s tem je nevtralizirana stopnja upovedovalne dinamike.

Naslonski niz je obravnavan kot kontekstna in aktualnostnočlenitvena prvina in posebej je opisana tudi raba nikalnice kot nestalne naklonske sestavine. Dejansko se vrstni red sestavin naslonskega niza ravna po stilno nevtralnem stavčnem besednem redu osebek – povedek – predmet. Veznik pa povsem samostojno ubeseduje določeno razmerje, zato ni del oz. sestavina naslonskega niza. Na razpored naslonk in vrsto izbranih naslonk v naslonskem nizu vpliva izbor vezniške besede in izbor polnopomenskega glagola.

V nasprotju z glagolskimi in zaimenskimi sestavinami nikalnica ni stalnica v naslonskem nizu, zato njene vloge zbudijo pozornost. Nikalnico opredeljujemo kot nikalni členek, ki v naslonskem nizu nastopa zgolj kot nikalna oblikovna različica glagola *biti*.

Vsekakor pa je prosto spreminjanje besednega reda odraz želje izraziti zeleno sporočanje namero in s tem ustrezno sporočilo. Pri uvajanju in vrednotenju aktualnostnočlenitvenega besednega reda v zapisanih besedilih je treba ločevati med izhodiščno-središčno/jedrno zgradbo povedi kot potencialne sporočanje enote na eni strani in med tematizacijsko-rematizacijsko zastavitvijo konkretne ubesediljene vsebine in konteksta.

Navsezadnje se boljše ali slabše postavitve izhodiščno-središčne/težiščne zgradbe na ravni povedi in tematsko-rematske zastavitve na ravni besedila izrazno odražajo tudi na bolj ali manj premišljeni uporabi veznikov, konektorskih besed in vejic.

WORD ORDER IN SLOVENE

Summary

Purpose and scope

The monograph aims to present word order as a fundamental syntactic phenomenon in the Slovene language. Since Slovene word order is not closely connected to or necessarily directly dependent on other syntactic or grammatical relationships, it tends to be insufficiently recognized in actual language use. As a result, it often remains unnoticed in everyday usage. Consequently, its importance in linguistic analysis is frequently underestimated and insufficiently addressed. Slovene word order is based on the division of the sentence according to the principles of topicality and focus, and is thus governed by thematic structure or functional sentence perspective, meaning it is shaped by contextual relevance and the stylistic or functional demands of individual utterances or the genre-stylistic needs of specific messages.

The introduction of functional perspectivization into syntactic analysis has expanded our understanding of the true communicative potential of individual languages by drawing attention to the diverse ways in which thought can be expressed and structured through syntax.

The monograph aims to present the key factors and core components of word order through both theoretical explanation and practical analysis. Owing to the specific features of Slovene as a linguistic system, Slovene word order is, to some extent, distinctively shaped. The study is structured in three parts: Part I introduces and comments on the concepts of word order, of information-structured word or functional sentence perspective as well as the relationships among them. Part II of the monograph explores categorical properties and syntactic-semantic phenomena that directly influence word order. The longest and central section, Part III, sets out the criteria for determining word order, using syntactic units such as the simple sentence, complex sentence (coordinative compound and subordinative compound sentences), phrase, and clitic cluster as the basis for analysis. From a sentence perspective, Part IV presents an thematic-structural analysis word order of selected Slovene texts.

A range of written works by established authors, representing various genres, provides the basis for examining thematic progression in relation to functional style. The analysis identifies and illustrates genre-specific patterns of thematic development. The primary objective is to uncover these thematic pathways within each genre and, in turn, their underlying struc-

tures – offering them as potential models for the coherent and purposeful thematic organization of new texts.

Key Highlights

Slovene features a flexible word order, meaning it lacks a fixed, mandatory grammatical sequence. In this context, the word order in Slovene can be more accurately described as shaped by functional sentence perspective.

Word order is linked to the linear arrangement of words within a sentence, which functions as the smallest communicatively complete unit with its own informational perspective. While the grammatical structure of a sentence tends to promote greater stability in word order, on the other hand, the thematic-structural order or functional sentence perspective introduces a way to express the articulated components of the message and their relationships in direct connection with reality. The interplay between the clause-constituent structure and the thematic-structural organization is evident in how alterations to the clause structure at the beginning theme and core rheme of a sentence primarily shift its communicative perspective – without necessarily adding stylistic emphasis and marking.

All variations of sentences, understood as relative (context-dependent) versions, are grounded in the sentence pattern as an absolute, context-independent sentence foundation. In written texts, word order is primarily determined by the coherence of the message within the text itself, which allows for the study of word order from the perspective of so-called flexible stability.

The basis of thematic structure is a systemic-contextual word order, which can be understood as a contextually objective word order. Without context, the objectivity of word order cannot be assessed; this objectivity is established only when/if the first element of a phrase connects to a known context.

In terms of structural thematization and communicative rhematization at the level of the entire message, and the triad of topic (theme) – transition – focus (rheme) at the sentence level, there is a mutual contextual (co-) textual interaction between the communicative perspective of the individual sentence and the informational saturation of the entire message. By taking into account the entire communicative context, a schema is created within the sentence, moving from left to right: theme proper – theme (with a tendency towards a theme proper or towards a diatema) – diatema – transition proper – transition – rheme – rheme proper. In this sequence, the degree

of communicative dynamism (CD) increases and intensifies primarily within the sentence, but also within smaller non-sentential syntactic units. The highest degree of CD is achieved by components that express new information.

In the sentence, we distinguish between fully integrated and partially integrated word-order positions, in which the functional sentence perspective is shaped by combinations of specific communicative elements/components. From both a semantic perspective and a sentence intonation standpoint, the initial and final positions are emphasized and thus obligatorily occupied. The current functional perspective of the sentence, regarding sentence structure and positional filling, is generally tied to the specific text and context.

To meet the fundamental communicative needs of a sentence, its proper rheme and transition are essential, whereas thematic elements like the theme and diatheme are not mandatory. Nevertheless, thematic components are vital structural elements, necessarily linked to the selected topic of the text and the overall context of the message.

The overall communicative force of a complex sentence generally outweighs contextual demands. In such sentences, the interclausal intonation (emphasis placed on the main or subordinate clause) dominates over the intraclausal intonation, which highlights individual sentence elements within each clause.

From the functional sentence perspective, the same thematic-structural rule applies to subordinative compound complex sentences as to simple sentences: all subordinate clauses that directly complement the predicator of the main clause are subject to thematic-structural organization. Other circumstantial complements follow afterwards. Temporal interdependence is most directly linked to thematic structure through the verbal expression of temporality and the sequencing of sentence elements. In causal or conditional relationships, it is logical from an thematic-structural perspective to present the cause or condition first, as it simultaneously grounds the specific expression. In contrast, a purposive relationship – or its expression – requires a preceding premise from which the goal can be logically inferred. The connection between causality and manner involves an aspect of relativity, which, from the viewpoint of thematic structure, is inherently context-dependent and thus marked as relative from the outset. Manner always functions as a characteristic modification of a specific verbal action and, consequently, can only be syntactically expressed after the verb has been articulated.

The internal structure or ordering of elements within a complex sentence also involves certain constraints or specific characteristics from the perspective of thematic structure. Coordinating relationships typically reflect a chronological sequencing of sentence content. Adversative relations follow a fixed pattern: an initial descriptive statement or assertion is consistently followed by a contrasting position, which may be expressed in various ways. Contrastive relations, on the other hand, allow for interchangeable ordering of sentence elements in terms of thematic structure. Disjunctive relations are subject to certain ordering constraints: the more probable or appropriate content is presented first, followed by the less likely or less fitting alternative. Gradable relations may structure sentence elements in either ascending or descending order. Explanatory relations follow a conventional sequence in which an initial statement or observation is followed by elaboration, explanation, or inference.

At the phrasal level, within a noun phrase, the adjectival modifier serves as the carrier of the relevant informational feature. In non-fixed phrases, a modifier positioned closer to the noun typically reflects a contextually known property, while a more distant modifier conveys a property that is new or unknown in relation to the context. In fixed noun phrases with a preposed adjective, there is zero actualization, effectively neutralizing the level of communicative dynamism.

The clitic cluster is examined as both a contextual and thematic-structural element, with particular attention given to the use of the negative particle as a non-fixed modal component. In general, the order of elements within the clitic chain aligns with the stylistically neutral sentence structure: subject – predicator – object. An important clarification of the above-mentioned clitic chain is that the conjunction functions independently to express a specific relationship and therefore does not form part of the clitic chain. The arrangement and selection of clitics within the chain are influenced by the choice of conjunction and the specific lexical verb used.

Unlike verbal and pronominal elements, the negation particle is not a fixed component of the clitic chain, which is why its function tends to attract particular attention. It is defined as a negative particle that appears within the cluster solely as a morphological variant of the verb *to be* in its negative form.

The flexible changing of word order reflects the speaker's intention to express a specific communicative goal and, in doing so, to shape the intended message. When introducing and assessing thematic-structured word order in written texts, it is essential to distinguish between the initial

topic – medial transition – core focus in the sentence structure as a potential communicative unit, and the thematic–rhematic arrangement of the actual verbalized content in relation to its context.

Ultimately, the effectiveness of topic (theme) – focus (rheme) in the sentence structure and the thematic–rhematic organization at the textual level is also reflected in the degree of deliberation evident in the use of conjunctions, connective expressions, and punctuation, particularly commas.

Namen monografije je predstaviti besedni red kot osnovni skladenjski pojav v slovenščini. Ker v slovenščini besedni red ni tesno povezan oz. ni obvezno neposredno odvisen od siceršnjih skladenjskih oz. slovničnih razmerij, ostaja pri rabi slovenščine premalo opazen. Ravno zaradi te njegove logično-pomenske prožnosti ostaja in postaja preveč samoumeven, kar je tudi za naravnega govorca slovenščine lahko zavajajoče. Posledično je vloga besednega reda premalo poudarjena in premalo sproti obravnavana.

Uvedba členitve po aktualnosti in s tem funkcionalne perspektivizacije v skladenjske analize je opozorila na različne načine, po katerih se misel lahko odraža oz. ubesedi v skladnji; tako je razširila védenje o dejanskih zmožnostih skladenjskega delovanja posameznih jezikov v sporočanju. Zmožnost besedilnega sporočila je namreč hkrati zmožnost jezika. Vse naštetostestavlja tvorčev sporočanski načrt in njegovo sporočansko perspektivo, stopnjo sporočanske smiselnosti pa se dá razbrati šele iz besedila oz. s stopnjo interakcije med tvorcem in prejemnikom.

Monografija skuša tako s teoretičnim opisom kot s praktično analizo predstaviti glavne dejavnike in glavne sestavine besednega reda, ki je ravno zaradi specifik slovenščine kot jezikovnega sistema v celoti vsaj do neke mere tudi slovenski besedni red. Z vidika aktualnostnočlenitvene zastavitve slovenskega besednega reda pa je v monografiji večkrat opozorjeno na glavne usmeritve členjenja po aktualnosti, ki jih je treba upoštevati in vključevati na vseh ravneh oblikoskladenjske obravnave in v vseh skladenjskih enotah, od skladenjsko najenostavnejših do skladenjsko najzapletenejših.

12,50 EUR

9 789612 681173